

ВІД ДАВНИНИ
ДО СЬОГОДЕННЯ

ЧУТІВЩИНА

ВІПУСК 2

ЧУТІВЩИНА

ВІД ДАВНИНИ
ДО СЬОГОДЕННЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

ВИПУСК 2

ПОЛТАВСЬКИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

THE DEPARTAMENT OF CULTURE AND TOURISM OF
POLTAVA REGIONAL MILITARY
ADMINISTRATION
The Vasyl Krychevsky
POLTAVA LOCAL LORE MUSEUM
CHUTOVE RURAL COUNCIL

**CHUTOVE DISTRICT:
FROM ANCIENT TIME TILL NOWADAYS**

Collection of scientific articles

Issue 2

Poltava
«ASMI LLS»
2025

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ
АДМІНІСТРАЦІЇ
ПОЛТАВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
імені Василя Кричевського
ЧУТІВСЬКА СЕЛИЩНА РАДА

ЧУТІВЩИНА: ВІД ДАВНИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ

Збірник наукових статей

Випуск 2

Полтава
ТОВ «АСМІ»
2025

*Друкується за рішенням Вченої ради Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського. Протокол № 6 від 21 жовтня 2024 р.*

Редакційна колегія:

Гудим В. В., заслужений працівник культури України; **Киридон А. М.**, доктор історичних наук, професор; **Кондратенко Н. Г.**; **Корольов М. П.**; **Петренко І. М.**, доктор історичних наук, професор; **Пістоленко І. О.**, доктор історичних наук; **Супруненко О. Б.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України (*голова ред. кол.*); **Усенко В. М.** (*наук. ред.*).

Рецензенти:

Бабенко Л. Л., доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; **Нестугля О. О.**, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Полтавський університет економіки і торгівлі.

*При передруку чи іншому використанні матеріалів збірника
посилання на джерело обов'язкове.*

*Відповідальність за достовірність матеріалів, наведених фактів,
правильність цитувань та посилань несуть автори статей.*

Чутівщина: від давнини до сьогодення: збірник наукових статей / [редкол.: Гудим В. В., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Усенко В. М. (наук. ред.)]; ДКіТ ПОВА; ПКМ імені Василя Кричевського; Чутівська селищна рада. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2025. – Випуск 2. – 172 с.: іл.

ISBN 978-966-182-725-6

До збірника ввійшли наукові розвідки учасників Другої наукової історико-краєзнавчої конференції «Чутівщина: від давнини до сьогодення», присвяченої 280-й річниці з часу заснування селища Чутового, 100-річчю із часу створення колишнього Чутівського району та 80-й річниці вигнання з Чутівщини нацистських окупантів (м. Полтава, 26 вересня 2023 р.).

Статті, опубліковані в ньому, стосуються різних питань минулого й сучасності Чутівського краю, зокрема археології, нової та новітньої історії краю, життя й діяльності відомих уродженців Чутівщини, а також проблем музеєзнавства та пам'яткознавства.

Для краєзнавців, істориків, археологів, архівістів, музейних працівників та всіх, хто цікавиться Чутівським краєм і його історією.

ISBN ISBN 978-966-182-725-6

УДК 94(477.53)

© Полтавський краєзнавчий музей
імені Василя Кричевського, 2025.
© Авторі статей, 2025.
© ТОВ «АСМІ», 2025.
© Фото і рисунки авторів, 2025.

I
АРХЕОЛОГІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ПАМ'ЯТКООХОРОННІ Й ТУРИСТИЧНІ АСПЕКТИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ГРИШКІВСЬКОГО ГОРОДИЩА

Розглядаються основні аспекти пам'яткоохоронної й туристичної діяльності з популяризації та збереження однієї з археологічних пам'яток Чутівщини – Гришківського городища скіфського часу. Охарактеризовано особливості відкриття й дослідження пам'ятки, а також сучасну діяльність і ключові методи щодо її збереження із залученням сучасних підходів та інформаційних технологій.

Ключові слова: Чутівщина, Гришківське городище, скіфський час, пам'яткоохоронна діяльність.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства досить гостро постає проблема збереження культурної спадщини та історичної пам'яті. Значною складовою вітчизняного культурного надбання є археологічна спадщина, яка представлена величезним комплексом різночасових пам'яток на теренах як всієї України, так і Полтавщини зокрема. В силу історичних, географічних, суспільно-політичних обставин територія нашої області тривалий час була прикордонною, транзитною зоною стику двох цивілізацій – кочової та осілої. Відповідно нашарування археологічних культур є досить значним, а розмаїття їх історичної спадщини представлено курганными могильниками, городищами, поселеннями, давніми стоянками, селітроварнями майданами й іншими об'єктами. Всі ці складові археологічного спадку Полтавщини потребують всеохопного захисту та охорони задля збереження їх історико-культурного значення.

Охорона й популяризація археологічної спадщини є стратегічним завданням держави, що вимагає її підвищеної уваги, та важливою складовою державної політики в галузі культури. Здається, необхідність збереження археологічної спадщини України офіційно не ставиться під сумнів. Однак слід зазначити, що її доля ще ніколи не була під такою загрозою. Проблема справді нагальна і кричуща. Ми досягли межі, після якої зобов'язання щодо збереження археологічної спадщини як джерела знань про минуле, що належить усьому людству, закріплені в міжнародному та національному законодавстві, втрачають будь-який сенс, якщо вони не підкріплені конкретними діями, які дійсно зупинять її знищення.

Сьогодні, коли Росія намагається привласнити історію України, охорона культурної спадщини є необхідною складовою збереження ідентичності

нашого суспільства. Розуміння важливості культурно-археологічної спадщини обумовило те, що нині зазначене питання перебуває у фокусі культуроохоронних і правоохоронних органів. Саме пам'яткоохоронна та популяризаторська діяльність сприяє збереженню й захисту нашої історії. Цікавою та перспективною в цьому контексті є пам'ятка археології скіфського часу – Гришківське городище.

Для початку коротко охарактеризуємо історичні особливості відкриття та дослідження пам'ятки. Городище розташоване на території Чутівської селищної територіальної громади, на землях ДП «Полтавський лісгосп» у лісовому масиві між с. Іскрівка Скороходівської селищної територіальної громади й селами Верхні Рівні та Черняківка Чутівської селищної територіальної громади. Воно було виявлене М. Я. Рудинським у 1924 р., коли той обстежував поселення й могильник черняхівської культури, а також інші об'єкти археології на території сучасної Чутівської селищної ради, поряд із с. Кантемирівка. Дослідник з'ясував, що згадане поселення знаходиться на території Полтавщини «у скарбовій лісовій дачі (кол[ишня] власність Дурново) на межі з Харківщиною». Він подав досить детальний опис пам'ятки, здійснив шурфування валу та заклав шурф на самому майданчику городища. М. Я. Рудинський установив, що городище має розміри 175 м (по лінії північ-південь) на 125 м (по лінії схід-захід). За цими даними можна визначити площу пам'ятки, яка становить 2,19 га [6, с. 133].

Наступного разу Гришківське городище скіфського часу обстежувалося Дніпровською Лівобережною експедицією Інституту історії матеріальної культури АН СРСР під керівництвом І. І. Ляпушкіна в 1945 р. [3, с. 30]. Ученим був складений науковий опис пам'ятки, опублікований у його монографії «Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа» (1961). У ній І. І. Ляпушкін подав топографію розміщення городища, вказав його розміри (160 x 120 м) та площу (1,92 га) [4, с. 70].

Пізніше вивченням Гришківського городища займалися такі археологи, як Г. О. Сидоренко, Б. А. Шрамко, В. Е. Радзівєвська, А. В. Гейко, С. В. Сапегін, О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк та Г. Є. Свистун [1]. Згадували про нього у своїх дослідженнях й інші науковці, зокрема: М. К. Фукс, Г. Т. Ковпаненко, А. А. Моруженко, О. О. Белінський, А. А. Крютченко.

У листопаді 2022 р. в ході проведення інвентаризації об'єктів археологічної спадщини пам'ятку оглядали працівники КЗ «Центр охорони та досліджень пам'яток археології» Полтавської обласної ради М. В. Коваленко та В. В. Філонченко. Ними було локалізовано розташування городища, зроблено фотофіксацію, зібрано підйомний матеріал. Важливу роль у дослідженні пам'ятки відіграло використання сучасних методів і технологій, серед яких – геоінформаційні системи, аерофотозйомка та GPS-фіксація координат укріплень городища. Застосування цих та інших інноваційних технологій розширило можливості у вивченні пам'ятки, дозволило ефективніше зібрати, проаналізувати і зберегти археологічні дані.

Загалом у результаті проведених комплексних обстежень було підтверджено, що пам'ятка знаходиться в межах Полтавської області, а тому облікова документація потребує оновлення та вдосконалення. Саме цей напрямок діяльності активізував КЗ «Центр охорони та дослідження пам'яток археології» Полтавської обласної ради, фахівці якого займаються виготовленням оновленої та доповненої облікової документації.

Зазначимо, що Гришківське городище скіфського часу знаходиться на правому березі р. Коломак та на правому боці чималої балки, що перетинає лісовий масив із північного заходу на південний схід, по дні якої протікає безіменний струмок, що на північній околиці с. Гришкове впадає в штучну водойму – ставок. Воно укріплене валом та ровом і має округлу у плані форму. Вал охоплює поселення з усіх боків, найбільшу висоту він має з південного напольного боку і поступово стає пологішим у північному та північно-західному напрямках, де примикає до урвища балки. Крім того, імовірно, саме тут схили балки були ескарповані. Вал зберігся досить добре, висота його від дна рову місцями сягає 5 м, ширина – теж приблизно 5 м. Рів також охоплює територію всього майданчика, найбільш глибокий він із південно-західного та південно-східного боків, тут глибина становить приблизно 2 м, з півночі він поступово звужується до 2 м і глибина сягає близько 0,5–0,3 м. Землю зі східної частини рову викидали на схил балки, де утворилась берма, а землю із західного краю використовували для насипання валу.

Площа укріплення рівнинна, із незначним нахилом до північної та північно-західної частини, до схилів балки і має розміри 160 м (північ-південь) на 120 м (захід-схід).

Гришківське городище вже з початку ХХ ст. знаходилося в лісі (майданчик та вал поросли лісовими насадженнями). У південно-східній його частині помітні сліди в'їзду шириною 3 м, який розриває вал. Перед в'їздом утворений земляний насип завдовжки 2 м і завширшки 1,5 м для проходу через рів.

Із підйомного матеріалу на городищі виявлені кістки тварин та уламки ліплених посудин скіфського часу. Останні розподіляються на два типи. Перший відноситься до горщиків з вінцями, ледь відігнутими назовні, прикрашеними по краю зачіпами, нігтьовими вдавленням, нижче – наскрізними проколами, у придонній частині є утор. Другий тип належить до мископодібних посудин, що мають по тулубу сліди лощіння, а їх вінця загнуті всередину.

Розглянемо ключові аспекти пам'яткоохоронної діяльності та популяризаторські заходи зі збереження Гришківського городища скіфського часу. Основними методами та прийомами збереження історико-археологічної спадщини загалом і городища зокрема в сучасних умовах розвитку українського суспільства повинні стати:

– подолання правового та державного нігілізму і вироблення дієвих механізмів запобігання розграбування пам'яток археології; унормування правової

бази захистку пам'яток археології та введення адекватної відповідальності за руйнування і знищення археологічного надбання;

- популяризація пам'яток археології шляхом проведення культурних, просвітницьких заходів, залучення журналістів, громадських діячів до висвітлення культурних надбань області;

- комунікативна взаємодія на рівні області, районів, громад з метою зацікавлення місцевих територіальних одиниць популяризувати та захищати власні археологічні надбання (контроль за діяльністю «чорних археологів») [2, с. 276–277; 5, с. 87].

Популяризація туристичного освоєння городища є важливою для збереження культурної спадщини та підвищення інтересу до історії. Серед можливих заходів виділимо наступні:

1. Освітні програми і екскурсії:

- організація інтерактивних екскурсій до археологічної пам'ятки, включаючи розповіді експертів-археологів;

- проведення лекцій, майстер-класів та семінарів для школярів, студентів і громадськості про значення збереження та дослідження археологічних пам'яток.

2. Віртуальні та розширені реальності:

- створення віртуальних турів та археологічних реконструкцій, які можна досліджувати в Інтернеті або за допомогою спеціальних додатків;

- розробка додатків для розширеної реальності, які дозволять відвідувачам побачити археологічні об'єкти в їхньому первісному вигляді.

3. Мультимедійні матеріали:

- випуск документальних фільмів, відеороликів та аудіогідів про археологічні розкопки, знайдені реліквії та їхню історію;

- створення інтерактивних веб-сайтів з матеріалами про археологічні об'єкти.

4. Тематичні заходи:

- організація археологічних фестивалів та ярмарків з демонстрацією знахідок, майстер-класами та археологічними реконструкціями;

- проведення тематичних виставок, де представлені знахідки з археологічних розкопок.

5. Співпраця з громадськістю:

- залучення місцевої громади до проведення волонтерських робіт по облаштуванню пам'ятки;

- організація «круглих столів», дискусій і конференцій за участю археологів, істориків та громадських активістів.

6. Співпраця з місцевим бізнесом:

- розробка планів розвитку туризму, що враховують збереження археологічних об'єктів та інфраструктуру для туристів;

- залучення місцевого бізнесу до створення тематичних турів та послуг для відвідувачів археологічних об'єктів.

7. Соціальні мережі та медіа:

- активне просування інформації про археологічні знахідки та дослідження через соціальні мережі, блоги та медіа;
- використання хештегів та викликів для залучення уваги до археології та її значення.

Ці заходи можуть сприяти підвищенню інтересу до археологічної спадщини, збереження пам'яток і створення балансу між туристичною діяльністю та збереженням культурної спадщини.

Загалом можемо підсумувати, що на сьогодні питання збереження та популяризації пам'яток археології є досить важливим і водночас складним. Вирішення його полягає у комплексному підході та полівекторному застосуванні методів, форм та механізмів. Одним із ключових аспектів є активне залучення місцевої громади та сприяння пам'яткоохоронних організацій, залучення зовнішніх стейкхолдерів. На прикладі Гришківського городища скіфського часу можна створити чудовий туристичний магніт історико-археологічного тематичного спрямування, цим самим сприяючи його збереженню та популяризації.

Джерела та література

1. **Гейко А., Сапегін С.** Нові дослідження на Гришківському городищі // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. статей. – Полтава: Полтавський літератор, 2010. – Вип. V. – С. 199–203.
2. **Коваленко М.** Питання охорони археологічної спадщини на Полтавщині: проблеми та підходи до вирішення // Молодь: освіта, наука, духовність: тези доповідей XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (м. Київ, 12–13 травня 2021 р.). – К.: Університет «Україна», 2021. – Ч. I. – С. 275–278.
3. **Ляпушкин И. И.** Археологические памятники в бассейне р. Ворсклы (из полевых изысканий 1945 г.) // КСИИМК. – 1948. – Вип. XIX. – С. 27–37.
4. **Ляпушкин И. И.** Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа. – М., 1961. – 382 с. (МИА, № 104).
5. Проблеми охорони та збереження археологічних пам'яток в Україні (виступ члена-кореспондента НАН України Г. Ю. Івакіна) // Вісник Національної академії наук України. – 2013. – № 5. – С. 86–88.
6. **Рудинський М. Я.** Кантамирівські могили римської доби // Записки ВУАК. – К.: Вид. ВУАК, 1930. – Т. 1. – С. 127–158.

Keywords: *Chutove District, Hryshkove Place of Ancient Settlement, the Scythian Time, monument protecting activity.*

SUMMARY

Volodymyr Filonchenko, Mykhailo Kovalenko

Monument Protecting and Touristic Aspects of Popularization and Preserving of Hryshkove Place of Ancient Settlement

Main aspects of monument protecting and touristic activity in popularization and preserving one of archaeological monuments of Chutovo District – Hryshkove Place of Ancient Settlement of the Scythian Time are observed. Peculiarities of finding and monument research, recent activity and key methods of its preserving with modern approaches and informational techniques are characterized.

УДК 904:623.444.1](477.53)"10/11"

Ірина Мельникова, Тетяна Менчинська

ДАВНЬОРУСЬКА СОКИРА З БАСЕЙНУ ОРЧИКА НА ПОЛТАВЩИНІ

Про рідкісну археологічну знахідку давньоруського часу (XI–XII ст.) з околиць м. Карлівка як важливий артефакт з історії Полтавщини.

Ключові слова: Дніпровське Лівобережжя, р. Орчик, доба Давньої Русі, сокира, випадкова знахідка, Полтавщина.

Пам'ятки археології складають найдавніший пласт старожитностей будь-якої території. Тому для археологів України чи не найголовнішою тематикою досліджень завжди була й є найдавніша історія саме рідного регіону.

«Землі Чутівського краю, виходячи зі знахідок археологічних артефактів, були заселені людиною ще за кам'яної доби. На території регіону відомо понад 100 археологічних пам'яток: давніх поселень, могильників, курганів, майданів тощо, а історія його археологічного вивчення нараховує майже два століття. Археологічне сьогодення цих земель також сповнене активного пошуку і відкриттів.» [18].

У сучасному адміністративному поділі Чутівщина на півдні межує із землями Карлівської та Мартинівської територіальних громад Карлівського регіону (сучасного Полтавського району Полтавської області). В історичному минулому частина Чутівських земель входила до історичної Карлівщини у складі Полтавського краю XIX–XX ст. Ці території належать до фізико-географічних провінцій Українського лісостепу, що по вододільним плато річок Коломака, Тагамлика й Орчика межують з територіями Українського степу.

В історичному плані цей регіон входив до земель Дніпровського Лівобережжя, де й прослідковувалась основна зовнішня загроза з боку літописного Дикого Поля в Х–ХІІІ ст. [10, с. 7].

У зв'язку з цим заслуговують на увагу відомості про один нещодавно знайдений артефакт із берегів р. Орчик. Серед старожитностей її басейну в межах історичної Полтавщини існує невелике, хоча й досить яскраве зібрання археологічних знахідок, що мають певну історичну цінність та становлять науковий інтерес [6, с. 206–217; 14; 16, с. 102–122; 17]. Саме до цієї категорії артефактів і відноситься знахідка давньоруського часу, про яку піде мова далі.

Восени 2021 р. під час моніторингових обстежень археологічних пам'яток східних територій історичної Полтавщини, що проводилися з метою підготовки матеріалів до чергового ХVІІІ-го випуску «Зводу пам'яток історії та культури України: Полтавська область, Карлівщина», наукові співробітники Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського мали можливість відвідати Карлівський історико-краєзнавчий музей. Переглядаючи невелику експозицію музею, науковці звернули увагу на доволі рідкісний археологічний артефакт – залізну сокиру часів середньовіччя (рис. 1).

Потрібно зазначити, що цей артефакт відноситься до категорії випадкових знахідок, без конкретизації місця його виявлення. За повідомленням директори музею І. О. Федорченко, сокира була знайдена у 2021 р. на північно-східній околиці Карлівки, в урочищі Красноперівка на правому березі р. Орчик. Цікавим є той факт, що урочище зберегло прізвище першого власника цих земель за козацької доби І. Красноперича [3, с. 51]. Відомо, що Іван Іванович Красноперич (Красноперий) був суддею Полтавського полку (1689–1709 рр.) та прибічником гетьмана Івана Мазепи. В «Генеральному слідстві про маєтності Полтавського полку 1729–1730 рр.» зазначено, що він – перший власник земель по р. Орчик, який започаткував нову слободу з назвою «Карлівка» [11, с. 61–62]. Також є відомості, що І. Красноперич «...мав власність на території Першої та Другої полкових сотень, поблизу та в самій Полтаві, в Нових Санжарах, на р. Орчик, р. Коломак, р. Берестовій та інш[их], тож мав привід залишатися вдячним гетьману» [12, с. 93].

Зауважимо, що фотознімок сокири з короткою інформацією про неї був розміщений у «Зводі пам'яток історії та культури України: Полтавська область, Карлівщина». Опис та прорисовку знаряддя зроблено згідно з зображенням на цій світліні (рис. 2) [3, с. 97]. Нижче наводимо опис предмета.

Сокира – залізна, кована, має розміри: загальна довжина – 14,5 см; ширина леза (його збереженої частини) – 10 см; довжина обуха – 9,0 см; товщина обуха – 4,0 см; діаметр обушного отвору – 3,2 см. Вага сокири становить 514 г. «Корозована, вкрита глибокими раковинами, має вм'ятини та руйнування на ріжучій частині (лезі). Інв[ентарний] № 10321» [1].

За всіма ознаками сокири з узбережжя Орчика слід віднести до давньоруських часів історії краю. Давньоруські сокири розподіляються на три гру-

пи, що розрізняються лише за розмірами, вагою і товщиною руків'я. Вони представлені варіантами – або це знаряддя праці, або види озброєння, або поєднання в одному виробі господарського і бойового призначення.

Карлівський зразок можна віднести до сокир типу IV (за А. М. Кіричником), із відтягнутим донизу лезом, двома парами бічних щокавиць і витягнутим вирізним обухом [4, с. 36–37]. Сокири такого типу, в залежності від розмірів, бувають як бойовими, так і робочими, тобто вони поєднували в собі властивості і знаряддя праці, і зброї. З'явилися такі зразки вже у X ст., набули розповсюдження в XI ст., а побутували – на початку XII–XIII ст. [4, с. 36]. Їх широкому використанню сприяла досконала конструкція і надійна будова обуху. «Щокавиці, відростки бокових сторін обуха запобігали викривленню руків'я під час розхитування сокири, що застрягла у деревині, подовження зворотної частини або відростки-мисики, що відходять від неї, запобігали злому руків'я під час витягання сокири після вертикального удару. Таким чином, знаряддям такої конструкції можна було виконувати різноманітні рухи і насамперед наносити потужний вертикальний удар. Вони також мали незначну вигнутість леза донизу, що надавало їм властивість не лише рубати, а й різати.» [4, с. 36].

Рис. 1. Карлівка, м. Сокира.
XI–XII ст. Залізо.

Фото І. О. Курницької, 2021.

Деякі науковці відносять сокири розглянутого типу (в основному робочі) до північно-балтійської групи й на підставі аналізу значного археологічного матеріалу вважають, що з'явилися вони на Русі ще до X ст. Відомі їх знахідки й поза межами Русі: 4 – у Волзькій Болгарії, 12 – у Скандинавії, 8 – в Калінінградській області, близько 16 – в Польщі, 1 – в Чехії, 86 – в Естонії, Латвії й Литві разом [4, с. 37].

На Русі сокири були основним знаряддям у господарстві і, водночас, важливою зброєю. Залізні сокири поряд із мечами були на озброєнні княжих дружин та незамінним інструментом монтажу військових механічних пристроїв, фортифікаційних загороджень. Безсумнівна їх необхідність для розчищення доріг у лісі. Піші воїни особливо шанували подібну і менш важку зброю, тому що з нею був пов'язаний культ великого

Бога війни. Сокира була зручна в бою з важко озброєними воїнами, могла запросто розколоти щит або порвати обладунок (кольчугу). Застосовувалися сокири й вершниками, які носили їх за поясом, в спеціальних шкіряних чохлах або пристібали до сідла. За формою вони нагадували робочі, але були значно менших розмірів. Топорище в них іноді перевищувало метр у довжину, тоді як лезо мало довжину 17–18 см і важило, в середньому, 200–450 г. Вага ж селянської (господарської) сокири становила 600–800 г [5, с. 310].

У багатьох регіонах Давньоруської держави, судячи зі знахідок із поховань, такі сокири часто слугували зброєю саме воїнів. Наприклад, у відомому могильнику русько-варязької кінної дружини першої половини XI ст., виявленому в центрі Польщі, поблизу м. Лодзь, 9 із 10 знайдених сокир відносилися до описаного вище типу [4, с. 37].

Найімовірніше, подібні знаряддя були як бойовими, так і робочими. Починаючи з X ст. вони поширюються на території Русі і стають наймасовішим видом, розповсюдившись до країн Північної Європи [4, с. 37]. Проте подібні вироби відомі й у Центральній та Східній Європі, де їх походження пов'язується також із територією Русі [5, с. 310].

Зважаючи на вагу сокири з берегів Орчика (514 г), цілком імовірно, що цей екземпляр є робочим інструментом. За всіма ознаками, карлівський зразок може належати до групи похідних або дорожніх сокир і розглядатися як необхідний інструмент у поході давньоруських дружинників, а можливо, й половецьких кочівників, які часто користувалися подібними знаряддями, як і керамічним посудом, виготовленим сусідами-слов'янами. Починаючи з другої половини XI ст. умовний кордон із Половецькою землею проходив у Ворсклинсько-Орільському межиріччі, але половці почувалися господарями майже на всій степовій території Лівобережжя [2, с. 115]. Присутність у цих землях войовничих сусідів Русі позначена майже десятком місць знахідок половецьких кам'яних стел [15, с. 97].

Прямі аналогії карлівському зразку можна віднайти в дослідженні А. М. Кіричникова. Походять вони з розкопок курганів у с. Гньоздово Смоленської губ. (розкопки В. І. Сізова, 1896 р.; С. І. Сергєєва, 1900 р.; Д. А. Андусіна, 1950 р.) [4, с. 108: №№ 119–123, табл. XIII, 4; табл. XXI, 1, 2] та з досліджень курганів поблизу сіл Залахтов'я і Заужел'я (розкопки В. З. Завітневича, 1890 р.) [4, с. 118: №№ 315, 316, табл. XXIII, 2, 7; табл. XVIII, 2].

Найбільша кількість подібних сокир походить із досліджень поховальних пам'яток Південно-Східної Русі як супроводжувальний інвентар з поховань Гочевського комплексу (2 городища, 2 селища і курганний могильник), що розташований за 2,3–3,0 км на північний захід від с. Гочевого, на правому високому березі р. Псел (Курська область). У 19 похованнях були знайдені бойові сокири, що датуються X–XII ст. [19, с. 284]. Серед них значна кількість відноситься до сокир IV типу [19, с. 287, рис. 3; рис. 4, 10–13].

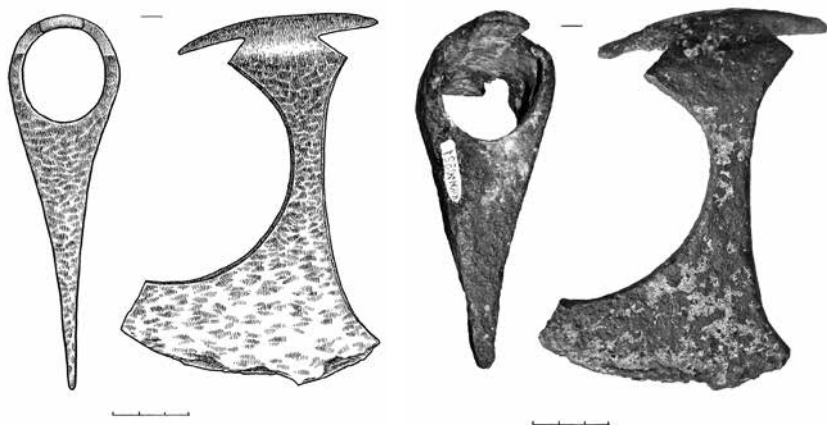

Рис. 2. Карлівка, м. Сокира. XI–XII ст. Залізо.
Прорисовка Т. В. Менчинської, 2023.

Дві сокири, подібні до карлівської, були знайдені на городищі Крехаїв. Вони відносяться до IV типу за класифікацією А. М. Кіричаникова, датуються XI–XII ст. і зберігаються в Остерському краєзнавчому музеї (Чернігівська область) [19, с. 291, рис. 8, 22, 23].

Також слід зауважити, що подібні окремі випадкові знахідки вже не раз траплялися на території Полтавщини. Сокири північно-балтійської групи з видовженим обухом, двома парами щоківців і витягнутим лезом (тип IV) знайдені в м. Лубни, на городищі Воїнь, а уламки подібних знарядь зустрічаються в селах Мацківці та Чутівка [9, с. 51].

Майже ідентичний виріб відомий із досліджень городища в урочищі Верхній Вал (м. Лубни) Лівобережною слов'яно-руською експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом О. В. Сухобокова у 1981–1982 рр. Тоді «...під час зачистки профілю валу на ділянці, що прилягала до рову, на розі вул. Верхній Вал, було досліджено напівземлянку з вирізаною у материковому останці піччю. У заповненні житла виявлена ліпна роменська і кружальна давньоруська кераміка X–XI ст., наконечник стріли IX–X ст., **залізна сокира** (виділення наше. – Авт.) та ніж, уламки скляних браслетів, керамічні і пірофілітові пряслиця...» [20, с. 99, рис. 7].

У 2007 р. за випадкових обставин у Середньому Посуллі, в розмивах правого берега р. Сула поблизу Снітинського городища (літописний Кснятин) – відомої в археологічній літературі давньоруської пам'ятки на Лубенщині [7, с. 38–45] – було знайдено залізну сокиру, в якій збереглася верхня частина (вирізний обух із щоківцями), подібна карлівській. Її розміри: загальна довжина – 17,7 см; ширина збереженої частини леза – 4,1 см; ширина обуха – 9,3 см; ширина щоківців – 6,0 та 5,0 см; діаметр обушного отвору – 3,4 см,

вага – 830 г. Сокира була віднесена до типу III за А. М. Кіричниковим і, найімовірніше, є робочим інструментом [13, с. 92]. Слід зауважити, що схожа знахідка вже траплялася на території Снітинського городища – це збережена верхня частина сокири IV типу [8, с. 78, рис. 23, 2]. Подібне знаряддя того ж типу відоме з поміж підйомних матеріалів селища поблизу Свиридівського давньоруського городища в Лохвицькому районі, в урочищах Дитинець і Городище [8, с. 57–61, рис. 15, 3]. Ще один екземпляр (уламок обуха) походить із матеріалів шурфування на городищі Чутівка в Оржицькому районі [8, с. 107–108, рис. 34, 10].

Потрібно зауважити, що йдеться про поодинокі та, частіше за все, випадкові знахідки подібних знарядь, і що місця знаходження всіх вище згаданих сокир цього типу здебільшого локалізуються в басейнах Сули і Псла. Це значно північніше місця виявлення карлівського екземпляру. Важливим є і той факт, що ніякі давньоруські знахідки, а тим паче археологічні пам'ятки давньоруського часу в цьому регіоні наразі не було виявлено.

На сьогодні достеменно невідомо, коли та як сокира потрапила на береги Орчика до околиць Карлівки. Можемо лише припустити, що вона була втрачена її власником, залишена учасником походу давньоруських дружинників чи використувалася степовиками-половцями. Тому знайдений артефакт є доволі рідкісною та яскравою археологічною знахідкою з басейну Орчика і, безперечно, новим та цікавим матеріалом для вивчення старожитностей давньоруського часу в Полтавському регіоні зокрема і на території Середнього Подніпров'я взагалі.

Джерела та література

1. Акт вступу № 11 від 14.04.2021 р. // Фонди Карлівського історико-краєзнавчого музею.
2. Білоусько О. А., Супруненко О. Б., Мироненко К. М. Середньовічна історія Полтавщини (V – I половина XVI століття): підручник для 7-го класу / О. А. Білоусько, О. Б. Супруненко, К. М. Мироненко. – Полтава: Оріяна, 2004. – 199 с.
3. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Карлівщина (Карлівська, Ланнівська та Мартинівська територіальні громади) / [упоряд., ред. Супруненка О. Б., підг. до друку Лимаря О. С., Супруненка О. Б., Ткаченка О. М.; вступ. ст. Супруненка О. Б., Пилипця В. А., Лимаря О. С., Смоляр Н. О., Халимон О. В., Арояна А. С.; авт. ст.: Андрієць В. А., Ароян А. С., Безуглий С. К. та ін.]; ДКіТ Полтав. ОДА; ЦОДПА; ПКМ імені Василя Кричевського. – Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2022. – 421 с.
4. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. 2: Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. / А. Н. Кирпичников; АН СССР, Ин-т археол., Лен. отделение. – М.-Л.: Наука, 1966. – 146 с., 34 табл. (САИ, вып. Е 1–36).
5. Кирпичников А. Н., Медведев А. Ф. Вооружение // Древняя Русь. Город, замок, село / Археология СССР. – М.: Наука, 1985. – С. 298–363.
6. Лугова Л. М., Ткаченко О. М. Археологічна спадщина О. К. Тахтая в Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського / Л. М. Лугова,

О. М. Ткаченко // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2020: зб. наук. пр. До 130-річчя з дня народження О. К. Тахтая (1890–1963). – Полтава-Харків: ТОВ «Майдан», 2020. – С. 206–217.

7. **Моргунов Ю. Ю.** Летописный город Кснятина и его некрополь на Суле / Ю. Ю. Моргунов // КСИА. – М.: Наука, 1991. – Вып. 205. – С. 38–45.

8. **Моргунов Ю. Ю.** Древнерусские памятники поречья Сулы / Ю. Ю. Моргунов // РАН, Ин-т археол.; Курск. гос. обл. муз. археол. [отв. ред. А. К. Зайцев]. – Курск, 1996. – 160 с. – (Мат-лы и исслед. по археологии Днепровского Левобережья, вып. 2).

9. **Моргунов Ю. Ю.** Посульская граница: этапы формирования и развития / Ю. Ю. Моргунов // РАН, Ин-т археол.; Курск. гос. обл. муз. археол. – Курск, 1998. – 126 с. – (Мат-лы и исслед. по археологии Днепровского Левобережья, вып. 3).

10. **Моця О. П.** Протистояння Русі Полю (за матеріалами межиріччя Сули та Сіверського Дінця) / Моця О. П. // АЛПУ. – Полтава, 1999. – № 1 (5). – С. 7–11.

11. **Пилипець В. А.** Суддя Полтавського полку – Іван Іванович Красноперич (Красноперий) / Віталій Пилипець // Полтавська битва 1709 року: погляд трьох століть (1709–2009): зб. наук. пр. / Управ. культ. Полт. обл. держ. адм., Полт. краєзн. музей [ред. кол. Мокляк В. О. (відп. ред.) та ін.]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009. – С. 61–71.

12. **Пилипець В. А.** Суддя Полтавського полку та городовий отаман Іван Красноперич і його родина / Віталій Пилипець // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / ДКіТ ПОДА; ПКМ ВК; [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Вождаєнко В. В., Гаврилюк Н. О. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]. – Полтава: ТОВ Арбуз, 2019. – Вип. XIV. – С. 87–107.

13. **Пуголовок Ю. О.** Знахідки сокир давньоруського часу з Посулля / Пуголовок Ю. О., Сидоренко О. В. // АЛПУ. – Полтава, 2007. – № 1–2 (21–22). – С. 92.

14. **Супруненко А. Б.** Археологические памятники Карловского района Полтавской области: каталог / А. Б. Супруненко; ПКМ; ПОО УООПИК. – Полтава, 1990. – 82 с.

15. **Супруненко О. Б.** Археологічні об'єкти [Карлівщини] / О. Б. Супруненко // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Карлівщина (Карлівська, Ланнівська та Мартинівська територіальні громади) / [упорядк., ред. О. Б. Супруненка, підг. до друку О. С. Лимаря, О. Б. Супруненка, О. М. Ткаченка]; ДКіТ ПОДА; ЦОДПА; ПКМ імені Василя Кричевського. – Полтава; Харків: ТОВ «Майдан», 2022. – С. 53–102.

16. **Супруненко О., Скорий С., Менчинська Т.** Скіфське поховання у Вільхуватці на р. Орчик / Олександр Супруненко, Сергій Скорий, Тетяна Менчинська // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / ДКіТ ПОДА; ПКМ ВК; [редкол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ДКіТ ПОДА; ПКМ імені Василя Кричевського – Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2022. – Вип. XVII. – С. 102–122.

17. **Тахтай О.** Археологічна Орчанщина в долішньому Лівобережжі: рекогносцировка. 1926 р. / О. Тахтай // НА ІА НАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 109/17. – 60 арк.

18. Чутівщина: подорож у минуле: [буклет] / авт. тексту: Коваленко О. В., Лугова Л. М., Луговий Р. С.; УК ПОДА; ПНПУ ім. В. Г. Короленка; Відділ культ. і туризму Чутівської РДА; ПКМ. – [Полтава]: ФОП Семізарова, 2012. – 1 арк., скл. у 6 с.

19. **Шинаков Е. А., Басов А. А.** Топоры юго-восточной Руси X–XIII вв. из музеев России и Украины / Е. А. Шинаков, А. А. Басов // Старожитності Лівобережжя Дніпра: зб. наук. праць / ЦП НАН України і УТОПІК; ІКЗ «Більськ»; [відп. ред. – І. І. Корост, наук. ред. – О. Б. Супруненко; ред. колегія: О. М. Титова, І. Б. Шрамко та ін.]. – Київ-Котельва: ЦП НАН України і УТОПІК, 2018. – С. 284–293.

20. **Юренко С. П.** Внесок О. В. Сухобокова у дослідження літописного «града» Лубен / С. П. Юренко // Старожитності Посулля: зб. наук. пр. – К.: ЦП НАН України та УТОПІК, 2016. – С. 95–103.

Keywords: *The Dnieper River Left-bank River, the Orchyk River, the Ancient Russ Time, axe, occasional finding, Poltava Region.*

SUMMARY

Iryna Melnykova, Tetiana Menchynska

The Ancient Russ Axe from the Orchyk River in Poltava Region

Concerning archaeological findings of the Ancient Russ Time (the 11th – 12th c.) from outskirts of Karlivka City as important artefact of Poltava Region.

УДК 902.3(477.53-22)"2015"

Роман Луговий, Оксана Коваленко

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ НА ЧУТІВЩИНІ У 2015 р.

Публікуються матеріали археологічних розвідок на Чутівщині, проведених Спільною археологічною експедицією Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського у 2015 р.

Ключові слова: Чутівщина, археологічні розвідки, курган, майдан, поселення, епоха бронзи, черняхівська культура.

У 2015 р. Спільна археологічна експедиція Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського провела археологічні розвідки на території Чутівського району Полтавської області. Була обстежена частина території правого та лівого берегів р. Коломак, притоки р. Ворскли, в межах цього району. Розвідки проводилися в рамках реалізації програми «Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область» та стали продо-

вженням розвідкових робіт, проведених відділом археології Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського у 2006–2014 рр.

Зазначимо, що перші пам'ятки на території Чутівщини були описані В. В. Пассеком на початку XIX ст. Більшість курганів і майданів на правому боці р. Коломак обстежив у 1924 р. М. Я. Рудинський. Біля с. Кантемирівка ним відкрито поселення черняхівської культури й розкопано 3 кургани кінця IV – I третини V ст. н. е. [3]. Поселення та могильник черняхівської культури біля Кантемирівки досліджувались також Є. В. Махно в 1948 р. [2].

Крім того, розвідки пам'яток на Чутівщині проводилися розвідувальним загonom Полтавського краєзнавчого музею на чолі з Г. О. Сидоренко у складі експедиції Інституту історії матеріальної культури АН СРСР під керівництвом І. І. Ляпушкіна в 1945 р. [4] та С. П. Юренко, І. М. Кулатовою й О. Б. Супруненок у 1987 р. [1]. Останніми того ж року проведені розкопки чотирьох курганів біля с. Стінка [5].

Протягом 2007–2015 рр. авторами цієї статті здійснювалось археологічне вивчення 26 курганних насипів біля с. Сторожове, що містили поховання епохи бронзи та пізньосарматського часу. У 2015 р. ними було обстежено 5 курганних пам'яток, 1 майдан та 2 поселення епохи бронзи, черняхівської культури та пізнього середньовіччя. Основними напрямками робіт були: уточнення (а в окремих випадках — зміна) топографічних прив'язок за допомогою GPS-навігатора glogfish, фотофіксація, моніторинг сучасного стану відомих пам'яток та виявлення нових. Виявлені знахідки передано до фондової колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

С. Сторожове. Поселення 1. Розташоване на першій надзаплавній терасі р. Коломак, у центрі села, за місцевим будинком культури. Поселення витягнуте вузькою смугою вздовж берега, по терасі. Довжина – 80 м, ширина – 30 м. Закладено 6 шурфів розміром 1×2 м та орієнтацією сторін: північ-південь – схід-захід.

Шурф 1. Розташований у східній частині поселення, між шурфами 3 та 4, на першій надзаплавній терасі р. Коломак за 4 м на південь від його річища. Орієнтація північ-південь, розмір 1×2 м.

Стратиграфія: 0 – 0,2 м – дерновий шар; 0,2–0,8 м – культурний шар – заповнення чорно-сірого кольору, супісок; 0,8–1 м – передматерик; з 1,0 м – материк, жовтий пісок.

На глибині 0,2 м виявлено уламки (10 шт.) глиняного посуду XIX ст. (до колекції не бралися).

Шурф 2. Розташований у центральній частині поселення, між шурфом 4 та залишками фундаментів якоїсь господарської споруди, на першій надзаплавній терасі р. Коломак за 4,5 м на південь від його річища. Орієнтація північ-південь, розмір 1×2 м.

Стратиграфія: 0–0,2 м – дерновий шар; 0,2–0,8 м – культурний шар – заповнення чорно-сірого кольору, супісок; 0,8–1 м – передматерик; з 1,0 м – материк, жовтий пісок.

У культурному шарі виявлено фрагмент верхньої частини ліпленого горщика епохи пізньої бронзи, по шії якого нанесено горизонтальний ряд пальцево-нігтьових вдавлень. У формувальній масі помітні домішки шамоту, фрагменти стінок посудин і кахлів ранньомодерного часу, а також кісток тварин. Крім того, виявлено фрагменти лицьових пластин коробчатих кахлів, орнаментованих рослинним орнаментом, та фрагменти посуду кінця XVIII–XIX ст., зокрема: вінця миски, верхньої частини макітри, по плечах якої нанесено горизонтальні паралельні ряди ритованих ліній, а також вінця миски, прикрашеної по крисах горизонтальними паралельними лініями й рядом «птичок», нанесених червоним ангобом.

Шурф 3. Розташований у східній частині поселення, між шурфом 1 та житловою садибою, на першій надзаплавній терасі р. Коломак за 4,5 м на південь від його річища. Орієнтація північ-південь, розмір 1×2 м. Стратиграфія аналогічна шурфу 1. На глибині 1 м теж материкові породи, але в південно-західній частині виявлена пляма об'єкту (ями) з темно-сірим заповненням розміром 1×1 м. Об'єкт повністю не досліджувався, оскільки значна його частина не потрапила до шурфу. За знахідками, виявленими під час прокопування ями, визначено, що вона датується XIX ст.

У північно-східній стінці зафіксована лінза потужністю 3 см випаленої землі та глини – розвал опалювальної споруди і фрагменти кахлів XIX – початку XX ст.

У шурфі на глибині 0–0,2 м виявлено 60 дрібних фрагментів карнизних та лицьових кахлів, 30 стінок горщиків, 4 фрагменти мисок, 2 фрагменти фарфорових тарілок, 1 денце горщика, 2 фрагменти полумисків, 1 фрагмент вінця макітри.

Культурний шар на глибині 0,2–0,6 м не так інтенсивно насичений знахідками. До колекції відібрано також тулійку від ринки, фрагменти стінок та вінця посудин, ангобованих лініями та хвилями червоного кольору.

Шурф 4. Розташований у східній частині поселення, між шурфами 2 та 1, на першій надзаплавній терасі р. Коломак за 5,3 м на південь від його річища. Орієнтація північ-південь, розмір 1×2 м.

Стратиграфія аналогічна тій, що була виявлена в шурфах 1–2: 0–0,2 м – дерновий шар; 0,2–0,8 м – культурний шар – заповнення чорно-сірого кольору, супісок; 0,8–1 м – передматерик; з 1,0 м – материк, жовтий пісок.

У шурфі виявлено дрібні фрагменти стінок посудин епохи бронзи, обмазка, кістки тварин, одна стінка посудини черняхівської культури та стінки посудин XIX – початку XX ст.

Шурф 5. Розташований у західній частині поселення, між шурфом 6 та туалетом, на першій надзаплавній терасі р. Коломак за 8,3 м на південь від його річища. Орієнтація північ-південь, розмір 1×2 м. Стратиграфічна ситуація в шурфі 5 дещо відрізняється від попередніх. Верхній дерновий шар потужніший і має нижню лінію на глибині 0,4–0,5 м. Всі інші прошарки мають

такі ж показники, як і в попередніх розрізах. Дерновий шар на цій ділянці поселення збільшений внаслідок вирівнювання поверхні в новітній час.

Стратиграфія: 0–0,4 м – дерновий шар; 0,4–1,2 м – культурний шар – чорно-сірого кольору, супісок; 1,2–1,4 м – передматерик; 1,4 м – материк.

Невзятий матеріал: 1–1,2 м – кістки (3 од.); 1,2–1,5 м – стінки посудин епохи бронзи (4 од.).

До колекції взято фрагмент вінця посудини банковидної форми епохи пізньої бронзи, зрубної культурно-історичної спільності, стінку ліпленої посудини скіфського часу з наліпним пружком і пальцево-нігтьовими вдавленнями та окремі стінки посудин.

Шурф 6. Розташований у західній частині поселення, між шурфом 5 та сміттевою ямою та залишками фундаменту господарської споруди, на першій надзаплавній терасі р. Коломак за 4,8 м на південь від його річища. Орієнтація північ-південь, розмір 1×2 м.

Стратиграфія: 0–0,3 м – перекоп XX ст.; 0,3–0,50 м – дерновий шар (перекритий перекопом); 0,5–1,65 м – культурний шар (чорнозем, опіщаний); 1,65–1,70 м – передматерик; з 1,70 м – материк, жовтий пісок.

До колекції відібрано фрагмент стінки античної амфори рудо-червоного кольору і фрагменти донця посудини та стінок горщиків епохи бронзи. Також зафіксовано чисельні знахідки кісток тварин, кахлів XIX – початку XX ст., шматки обмазки, вугілля тощо.

Таким чином, поселення Сторожове-1 є багатшаровим поселенням – епохи фінальної бронзи, раннього залізного віку, черняхівської культури та кінця XVIII–XIX ст. Відзначимо також, що потужність культурного шару до центральної частини поселення значно зросла до 1,5 м. На жаль, центральна частина фактично знищена численними перекопами та спорудами XX ст. До того ж це місце використовується місцевими мешканцями як «зона відпочинку», навколо встановлених столів викопано багато смітєвих ям, що знищили культурний шар поселення на 50%.

С. Сторожове. Місцезнаходження 2. Розташоване на підвищенні в заплаві р. Коломак, за 30 м на північ від сучасного річища та за 300 м від крайнього будинку с. Сторожове (куток Чернякове), в межах гідрологічного заказника. Поверхня поселення задернована. По краю підвищення проходить ґрунтова дорога. На поверхні виявлені дрібні фрагменти ліпної кераміки, обмазки та кісток.

Шурф 1. Закладено в північно-східній частині підвищення. Розміри 1×2 м, орієнтований за сторонами по лінії північ-південь.

Стратиграфія: 0–0,2 м – дерновий шар; 0,2–0,8 м – сірий лучний ґрунт; 0,8–1,0 м – передматерик; 1,2 – материк, біло-жовтий пісок.

Серед знахідок трапилися: дрібні уламки кісток тварин, фрагменти кераміки стінок ліплених посудин епохи пізньої бронзи, фрагменти стінок ліплених посудин епохи бронзи, шматочки обмазки та шлаку, фрагмент епіфізу

стегнової кістки людини. До колекції відібрано кілька фрагментів – вінця ліпленої посудини, стінки із пружком і стінок посудин.

Шурф 2. Розміщувався вище по підвищенню, в північно-західному напрямку. Розміри 1х2 м, орієнтований за сторонами по лінії північ-південь.

Стратиграфія аналогічна шурфу 1, проте культурний шар менш потужний – до 1 м.

Траплялися стінки посудин епохи бронзи, кістки тварин, шматки обмазки, також у заповненні на глибині 0–0,4 м зустрічалося багато речей ХХ ст. – цегли, кераміки. Це пов'язано із влаштуванням тут колись загонів для худоби.

Отже, Сторожове-2 є місцезнаходженням епохи пізньої бронзи із слабо насиченим культурним шаром, тобто було тимчасовою стоянкою біля річки.

С. Сторожове. Курган 1. Розташований на мисоподібному виступі високого правого берега р. Коломак, за 1,5 км на північ від с. Войнівка, ліворуч ґрунтової дороги сс. Войнівка-Кантемирівка, на північний захід від цвинтаря с. Сторожове (вул. Шевченка). Поверхня насипу задернована, а також здійснена посадка саджанців дубового лісу. Висота кургану – 0,8 м, діаметр – 15 м. Підрізаний з півдня поля яром. Майже по центру (трохи південніше) – квадратна яма із заплелим дном, розміром 2х2 м, вірогідно сліди грабіжницьких розкопок. Ґрунт, помітний у стінках ями – опіщаний чорнозем.

С. Войнівка. Курганна група І. Розташована на високому правому березі р. Коломак, за 2 км на північ від с. Войнівка, праворуч ґрунтової дороги сс. Войнівка-Кантемирівка. Відома із розвідок І. М. Кулатової та О. Б. Супруненка в 1988 р. Складається з насипів 4 курганів і 1 майдану, витягнутих ланцюгом по лінії північний схід – південний захід. Насипи курганів розорюються. Поверхня майдану задернована, поросла деревами та чагарниками. В центрі майдану – заглибина діаметром близько 30 м і глибиною до 3 м. Прослідковано вихід у північно-східному напрямку.

Розміри курганів:

№ кургану	Висота, м	Діаметр, м
Курган 1	0,5	20
Курган 2	1	30
Курган 3	0,8	20
Курган 4	0,6	25

Неподалік майдану був виявлений дуже дрібний фрагмент жовтоглиняної амфори та дрібний фрагмент червоноглиняної амфори (до колекції не бралися). На другому кургані виявлено фрагмент кістки людини, із зруйнованого оранкою впускного поховання. Викидів не розораному полі не помітно.

Таким чином, археологічні дослідження на Чутівщині доповнюють археологічну карту басейну р. Коломак – межі лісостепової та степової природніх

зон. Особливу увагу привертає Сторожове-1, що є багат шаровим поселенням – епохи фінальної бронзи, раннього залізного віку, черняхівської культури та кінця XVIII–XIX ст. із потужним нестратифікованим культурним шаром. Разом із тим, маємо констатувати фактичну руйнацію поселення внаслідок природніх та антропогенних чинників.

Джерела та література

1. Кулатова І. Н., Супруненко А. Б. Отчет о разведках и охранных раскопках в Поворсклье и Поорелье в 1987 г. (Полтавская область) // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 18. – 43 арк.
2. Махно Є. В. Кантемирівське поселення та могильник полів поховань // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1952. – Т. III. – С. 231–241.
3. Рудинський М. Я. Кантемирівські могили римської доби // Записки ВУАК. – К.: Вид. ВУАК, 1930. – Т. I. – С. 127–158.
4. Сидоренко Г. О. Щоденник описів Середнь-Дніпровської розвідочно-археологічної експедиції ІІМК АН СРСР 13.09 – 10.10.1945 р. / Матеріали археологічних експедицій Полтавського історико-краєзнавчого музею 1945 р. // НА ПКМВК. – Спр. 03-145.
5. Супруненко А. Б., Кулатова І. Н. Отчет о раскопках курганов у с. Стенка Чутовского р-на Полтавской обл. в 1987 г. // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 17. – 11 арк.

Keywords: *Chutove District, archaeological investigation, barrow, maidan, settlement, the Bronze Epoch, the Cherniakhiv Culture.*

SUMMARY

Roman Luhovyi, Oksana Kovalenko

Archaeological Investigation in Chutove District in 2015

Materials of archaeological investigation in Chutove District performed by Common archaeological expedition of the V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University and the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum in 2015 are published.

II

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Питання нової та новітньої історії Чутівщини

УДК 94(477.53-22)"1687"

Сергій Павленко

КОЛОМАЦЬКА РАДА У ПОДРОБИЦЯХ ЇЇ ПРОВЕДЕННЯ 25 липня 1687 р. на території Чутівщини

*Метою дослідження є вивчення реалій проведення Коломацької ради 25 липня 1687 р., з'ясування головних провідників виборів гетьмана, а також виявлення місця розташування учасників цього важливого заходу. **Методи** дослідження, які добиралися відповідно до мети, базуються на принципі історизму. Застосовані методи історіографічного аналізу та синтезу, проблемно-хронологічний, ретроспективний і порівняльний методи. **Наукова новизна.** На основі аналізу зібраних джерел уперше йдеться про те, що найактивніші учасники скинення гетьмана посіли провідні старшинські уряди 24 липня в нагороду за те, що вони підтримують наступного дня висування В. Голіцина, претендента на булаву, генерального осавула Івана Мазепу. Кандидат на найвищу посаду в автономії та його покровитель – головний урядовець Московії не впливали на розподіл полковницьких посад і генеральних урядів між опозиціонерами. У публікації спростовано дослідницьку версію щодо проведення Коломацької ради в селищі Коломак на Харківщині. Представлені в дослідженні аргументи дають додаткові докази на користь того, що місцем обрання І. Мазепи в гетьмани стала одна із долин поблизу Чутового на Полтавщині. **Висновки.** Коломацька рада проводилася під контролем головного урядовця Московії Василя Голіцина. Вона обирала не лідера опозиції, а людину, яку головнокомандуючий російської армії, начальник Посольського приказу знав протягом багатьох років як вправного дипломата. Новий гетьман не добрав свою команду старшин, тому з перших днів свого кермування мав проблеми з призначеними урядовцями, які більше оглядалися на Москву, ніж на нього. Місце проведення Коломацької ради не могло бути в непідконтрольному Гетьманщині Охтирському полку. Мікротопонім Буцький брід чітко фіксується в документації старшин Полтавського полку Буцьких. До переправи в мілкому місці на р. Коломак на Чутівщині постійно з'їжджалися гетьманські війська, які вирушали у походи як наприкінці XVII, так і на початку XVIII ст.*

Ключові слова: Коломацька рада, гетьман, Іван Мазепа, Василь Голіцин, старшини, Буцький брід, Патрік Гордон.

Темі проведення Коломацької ради автор статті вже присвятив чимало студій. У книзі «Іван Мазепа. Догетьманський період» (К.: Мистецтво, 2020. – 263 с.) у розділах «Головний організатор змови», «Перший Кримський похід», «Чолобитна старшини», «Легенда про хабар на гетьманство» детально розглянуто передумови виникнення старшинського заколоту, контекст події. В монографії «Гетьман Іван Мазепа. Перше п'ятиріччя правління» (К.: Мистецтво, 2021. – 320 с.) у двох розділах описано хід виборів гетьмана

та проаналізовано зміст статей, проголошених за підсумками заходу. При цьому ми зазначаємо, що текст важливого документа передусім формував напередодні ради головний режисер зміщення гетьмана Івана Самойловича Василь Голіцин. Крім цього, в нашому доробку є ще стаття «Коломацька рада 25 липня 1687 р. та місце її проведення» (Сіверянський літопис. – 2020. – № 5. – С. 128–140), яка стала відгуком на краєзнавчу дискусію щодо місця проведення цього важливого для України заходу.

Коломацька рада, призначена на 25 липня 1687 р., повинна була відбутися за сценарієм, погодженим головними учасниками зміщення гетьмана напередодні, 24 липня. За натяком, зробленим В. Голіциним [6, с. 149], козаки і старшини мали обрати гетьманом Івана Мазепу. Тоді ж, увечері, погодивши це питання, а також проєкт договору між Гетьманщиною та Московією, старшини розподілили між собою головні урядові посади. Важливо зазначити, що в екстремальних умовах скинення з гетьманства І. Самойловича саме за таким принципом на Коломаку прийшла до влади нова команда. Вибори полковників у полках не проводилися. Козацька рада не висувала й не обговорювала головних урядовців Гетьманщини. Ці старшини «взяли» уряди, бо так розпорядився момент, і їхньою головною заслугою стало те, що вони брали активну участь у перевороті, підтримавши дії московського командування. О. Лазаревський вважав, що «тільки влада Голіцина могла позбавити без суду попередніх полковників, поставивши їм у провину близькість до попереднього гетьмана» [14, с. 24], а тому «вибори нових осіб на місце знятих також не могли пройти без чий-небудь особливої вказівки та клопотання» [14, с. 24]. На думку історика, головним призначенцем цих високопосадовців був фаворит В. Голіцина, бо «уряди вони отримали завдяки цього самого Мазепи» [14, с. 24].

З частиною вищезгаданих тез О. Лазаревського можна погодитися лише частково: справді, кардинальна зміна головних урядовців сталася на Коломаку 24 липня з волі генералісімуса. Однак навряд чи розподіл старшинських посад відбувався за представленням майбутнього гетьмана. Претендент на булаву, якби він був лідером опозиції, з допомогою заступника-покровителя зміг би заздалегідь підбати про надійне оточення, «своїх полковників» [24, с. 23]. Проте, як показали пізніші місяці та роки, більшості з них він шукав заміну. Отже, це засвідчує, що змовники-підписанти чолобитної домовлялися про вищі урядові посади, швидше за всього, між собою як ті, хто доклав найбільше зусиль щодо повалення І. Самойловича. Кожен дбав про власний інтерес. Мабуть, були дискусії, інтрига. Адже не всім вистачило посад, яких було обмаль. Крім того, ексурядовці прагнули зайняти попередні уряди. На перерозподіл останніх також впливали амбіції, інтереси «правобережних» та «лівобережних» еліт.

Василь Голіцин, дозволивши зміщення полкової старшини, практично не знав більшості опозиціонерів-змовників, з якими вперше побачився у ході військової кампанії. Визначити «на око» їхню здатність бути кращими, ніж попередники, а також управляти полками, він не міг.

Головні посади української автономії зрештою вночі після дискусій були розподілені таким чином: генеральний обозний – Василь Дунін-Борковський; генеральний суддя – Михайло Вуяхевич; генеральний писар – Василь Кочубей; генеральний осавул – Сербин Войца; генеральний осавул – Андрій Гамалія; генеральний хорунжий – Василь Забіла; генеральний бунчужний – Юхим Лизогуб; чернігівський полковник – Яків Лизогуб; київський полковник – Костянтин Солонина; переяславський полковник – Дмитро Райча; лубенський полковник – Григорій Гамалія; ніжинський полковник – Степан Забіла; гадяцький полковник – Михайло Борохович; стародубський полковник – Тимофій Олексевич [30, с. 63].

Частина полковницьких урядів на той момент була вакантною, не зайнятою. Сава Прокопович став другим генеральним суддею, як зазначив у своїх нотатках П. Гордон, 26 липня, тобто на другий день після обрання гетьмана з його ж подачі [6, с. 150]. Ось у цьому випадку ми бачимо, що з якихось причин це призначення було відкладено на деякий час. Можливо, щодо цієї кандидатури 24 липня виникли якісь розбіжності (правдоподібно, частина змовників не хотіла бачити в новому гетьманському уряді генерального писаря І. Самойловича як фактичного «третього» за значимістю високопосадовця старої команди). Зрештою, ця фігура могла розглядатися й козацтвом як неприпустима для висування в уряд Гетьманщини з цих же міркувань. Тому організатори виборів вирішили цього діяча з вищезазначених причин не засвічувати для загалу. Водночас для Івана Мазепа С. Прокопович став близькою людиною за роки співпраці в Батурині. Взнявши владу у свої руки, володар булави вже на другий день самочинно ввів до складу уряду нового члена. Таким чином один із активних учасників змови під час Першого Кримського походу зайняв досить високе становище в батуринській ієрархії високопосадовців. Зауважимо, що І. Мазепа відновив у складі генералітету дві посади генеральних суддів (при гетьманові Богдану Хмельницькому було 3 генеральні судді. – Авт.), які були в урядах І. Брюховецького [32, с. 260], Д. Ігнатовича (Многогрішного) [32, с. 460] та на початку правління І. Самойловича [32, с. 589] (останній після смерті І. Домонтовича в 1681 р. [12, с. 7] мав лише тимчасово виконуючого його обов'язки).

Легалізувати всі кадрові новопризначення мала 25 липня Коломацька рада, яка б у формі голосування козацького товариства узаконила команду, що прийшла до влади. Незважаючи на формальність її проведення (адже старшина досягла консенсусу в задоволенні запитів на уряди), без неї легітимність гетьманських інституцій вважалася б сумнівною та спірною. Усе-таки, хоч роль Москви та царів у цих питаннях у більшості випадків була визначальною під час козацьких рад на Лівобережжі, усе ж «призначені зверху гетьмани» затверджувалися голосами гетьманців.

Разом із тим, кулуарне зібрання старшин різного рівня, в основному задоволене нічним перерозподілом впливових урядів на свою користь, по-

вністю не могло гарантувати голоси козацького товариства на раді. Симпатії полчан важко було спрогнозувати. У цьому зв'язку видається правдоподібним, що вночі та вранці новопризначенці доклали немало агітаційних зусиль, аби переконати виборців, щоб вони одноставно голосували за Івана Мазепу. В іншому разі полкові заворушення з побиттям старшин, що мали місце відразу після усунення від влади І. Самойловича, продовжилися б на невизначений час, і їх довелося б приборкувати московським стрільцям.

Зрозуміло, що серед коломацького товариства були й інші гідні претенденти на гетьманську булаву. Але якщо б у супереччю підказці В. Голіцина козаки-виборці висунули у протигау І. Мазепі іншу кандидатуру, то чи визнали б у Москві результати цих виборів? Учасники зміщення І. Самойловича добре розуміли, що вони всі є заручниками генералісімуса: будь-який спротив його волі міг зруйнувати досягнуті домовленості. Зрештою причина для цього була вагома: на Коломаку зібралася лише частина козацького війська (Лубенський, Гадяцький, Стародубський, Київський, Полтавський полки). Інші п'ять городових та шість охотницьких полків були за сотні кілометрів від основного табору.

Таким чином, старшина не мала інтересу все проводити «по справедливості», відкладати важливий захід на пізніші часи, коли війська повернуться додому і пришлють на раду в Батурин своїх представників-виборців. Адже в такому разі врахування волі більшості навряд чи б забезпечило їй безперешкодне зайняття здобутих на Коломаку урядів.

Вибори нового гетьмана запланували на 25 липня на місцевості поблизу броду Буцького [3, с. 345] на р. Коломак (недалеко від межі Гетьманщини та слобідських полків, орієнтовно між нинішніми населеними пунктами Новофедорівкою та Чутове [22, с. 156]). Зазначимо, що табори московського та козацького військ розтягнулися на кільканадцять кілометрів уздовж водного русла, яке давало воду коням, волам та військовикам. Поряд, уздовж річки, стояв ліс, багатий на сухостій, гілки, придатні для розведення вогнищ, щоб приготувати гарячу їжу. На лугах росло вдосталь трави. Таке багатотисячне угруповання (мінімально в 50–70 тис. чоловік) не могло концентруватися на невеличкій території, на одному з лугів, бо кожен полк повинен був мати простір для самозабезпечення. У цьому зв'язку твердження про те, що Коломацька рада відбулася в Чутовому чи Коломаку [35, с. 50–52] не зовсім коректні. Першого населеного пункту в той час ще не існувало, а інший вважався невеликим прикордонним форпостом Охтирського полку (в ньому переважали переселенці з Правобережжя України, однак населений пункт не підлягав юрисдикції Гетьманщини [18, с. 43]; у зв'язку з Першим Кримським походом 30 березня 1687 р. наказано було «учинить от Москвы до Ахтырска и до Коломака почту в 17 местах. А поставитъ на станех конюшенного чину да стрельцов по четыре человека, для гоньбы дать им по две лошади человеку» [4]).

Іван Мазепа свої перші універсали як гетьман підписував однозначно: «3 табору над Коломаком, июля 25» [30, с. 70], «дан в таборѣ над Коломаком, июля 27» [30, с. 70]. Отже, це вказує на те, що поряд не існувало населеного пункту, а головним орієнтиром вважалася річка. С. Величко зробив уточнення про загальне місце перебування козацьких та московських військ: «де брід Буцького» [3, с. 345]. Зазначимо, що останній був орієнтиром для збирання городових полків і в пізніші роки. Так, у 1723 р. наказному лубенському полковнику наказувалося «в означенній поход до Буцкого Броду... слѣдовати припадает» [31, с. 437], «старшина енеральная, панове асаул и бунчучный войсковии енеральни, выступили в поход и завзяли тракт до Буцкого Броду» [31, с. 438], «к Буцкому Броду в обоз, где рейменту гетманского полки стоятъ» [31, с. 440]. Тут 26 серпня 1723 року були обговорені старшиною та підписані нею тексти двох Коломацьких чолобитних [11, с. 50]. Не викликає сумніву, що це місце в ті часи було загальновідомим як пункт збирання військ для проведення південних походів: у 1696 р. «гетман Іван Мазепа стоял на Коломаку з боярином Шереметом» [16, с. 158], у 1697 р. «сам гетман Мазепа, скупивши усі полки, ишол на Україну на Коломак, и там свокупившиися з боярином Долгоруким, ишли на Самар» [16, с. 159].

Брід Буцького отримав свою назву від полтавських старшин Буцьких. Спочатку землі та ліси довкола нього на великій площі (територія її охоплювала простір між сучасними селами Водяне [Штурмова долина], Лисича, Щасливе, Черняківка, Верхні Рівні. – Авт.) зайняв полтавський полковий суддя Петро Буцький [21, с. 151], а потім отримали у спадщину його сини Григорій та Матвій [31, с. 145]. В останніх частину ґрунтів викупив Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і заснував тут у першій чверті XVIII ст. слобідку Рівні Коломацькі [5, с. 34]. У 1739 р. Буцькі продали всі свої інші землі на Чутівщині Кочубеям [33, с. 145–146] (ті активно скуповували володіння в Полтавському полку [27, с. 59]). З межового опису купчого документа отримуємо додаткові відомості про Буцький брід. Учасники встановлення меж зафіксували, що він був розташований поблизу Лисячої долини, у верхів'ях Чутової долини.

«Которіє Лисичіє сѣнокошіе рукави висшеписаннимъ Буцким надлежат, – зазначали межувальники, – а степ сколько его есть взявши зъ висшой головы от Долины Чутовой на низ по шляху чрез Коломак на Брод Буцких у Орчик уз могилы ж другіє розробленіє в межу Івана Буцкого идучи по полям зъ висше реченными Буцкими, которого степу за краткостію времени як имѣется разстояніем не мѣрыли, а шириною от висшеписанной розробленой могилы не оподаль Долины Лисичой до другой розробленой же могилы при шляху Орчиковском имѣется вшир мѣрою една верста три ста сажней от могилы до броду три версты, от броду чрез луг и луки у межу Івана Буцкого зъ лѣвой стороны до дороги будучіє, по сей уже стороны Коломака лежачой една верста сто сажней где копцями ново от лугу до гори и далее викопанными означено

от дороги тоей на гору понад Долиною Ровенскою до Могил Майданних една верста сто сажней, а от Могил Майданних чрез степ [: где на правой сторонѣ зін бы в' полтори версти внутрь сего купленного грунта имѣется сам собою лѣс Кругликом зовемій :) на могилки небольшие до шляху з' Ровень чрез Штурмовую лежачого три двести и двадцят сажней, а шляхом и направо з шляху...» [19]. Орчицький шлях йшов до гирла невеличкої річки Чутовки, не перетинаючи її.

Важливим джерелом із визначення місця Коломацької ради є щоденник П. Гордона, який у своїх нотатках записував пройдені відстані у милях та возових верстах. Уже в Першому Кримському поході для обрахунку відстаней застосовувалось «мірне колосо», тобто його прикріплювали до спеціального возу й у такий спосіб командування добре знало пройдений шлях [13, с. 208–219]. Щоденник походу – «Записка государевым мерным верстам и станом того Крымского походу по верстам мерному колесу» (1689 г.) засвідчив відстань від Перекопу до Охтирки в 322 вазові версти (нині ця відстань з урахуванням рельєфу, мінімального обходу річок складає близько 687 км, тобто 1 вазова («тележная») верста становила 1000 сажнів або 2133,6 м (при Петрі I сажень був 2,133 м). У цій «Записці» йдеться про те, що відстань від Охтирки до Красного Кута війська пройшли за три дні (3 квітня – 5 верст, 4 квітня – 6 верст, 5 квітня – 4 версти, що дорівнює 15 верстам (32 км). Нині пряма відстань між Охтиркою та Краснокутськом складає 32 км. П. Гордон часто писав, що пройшли милю або 4 версти. Польська миля становила 8534 м. Стільки ж метрів було і в 4 вазових верстах ($4 \times 2133,6 \text{ м} = 8534,4 \text{ м}$).

Таким чином, можна зробити висновок, що генерал вимірював шляхи польськими милями (1 миля = 8534 м). Він зазначив, що військо, дійшовши до лівого берега р. Коломак, стало на нічліг за 4 милі (35 км) від Полтави [6, с. 145]. Зрозуміло, що це була не точна цифра, можливо, приблизна. Проте якби полки зайшли у прикордонне поселення Коломак (тоді в ньому налічувалося за даними С. Величка «усіляких чинів усього двісті чоловік» [3, с. 285]; за джерелом 1686 р. – 230 осіб чоловічої статі козацького стану [17, с. 124]), що ще далі Чутового, то ця похибка була б дуже значною – мінімум у 2 милі (15–20 км). Маршрут руху союзної армії теж свідчить не на користь того, що військовики поспішали до форпоста Коломаку. За щоденником П. Гордона, протягом 15, 16, 18 липня 1687 р. військове угруповання подолато три паси уверх вздовж р. Орчик довжиною 5,3 милі (45 км). 20 липня пройшло від сучасної Варварівки по рівнині близько 3 миль (25,5 км). Це відстань до нинішнього Чутового. Напряму відстань від Варварівки до Коломаку – населеного пункту становить близько 34 км. Але тоді б воякам та обозу довелося б долати водні перешкоди. Ще така деталь. Прямолінійний рух армії до верхів'я Орчика (Варварівки) вказує подальший напрямок пересування російських полків у бік Любівки, далі – Охтирки.

Заувага П. Гордона про зупинку за 4 милі від Полтави дає підставу зробити висновок, що велике угруповання військ, піднявшись верхів'ям русла

р. Орчик, далі йшло Орчицьким шляхом уверх до р. Коломак. Літописець С. Величко, до речі, згадує цю дорогу в нотатках за 1693 р.: тоді кримські ординці «повернули ... від Полтави до Сторожевої могили, а від Сторожевої через Орчик, Берестову та Оріль назад до Криму» [3, с. 405].

Другого дня козаки та стрільці переправилися на правий берег і розбили декілька вагенбургів: ліворуч зупинилися гетьманці («Це в 3 верстах (6480 м. – Авт.) від нашого попереднього табору» [6, с. 145]). Якщо при цьому взяти нову відстань до Полтави (35 км + 6480 м), то вийде майже 42 км. Напряму це і є відстань від окраїн колишнього полкового міста до луку (між нинішнім с. Стінка та Чутовим). У тодішніх реаліях поселення-острог Коломак стояло на правому березі річки. Отже, до нього ще треба було прямувати кілометрів 20.

Історик В. Мамалага у своїй статті «Спроба локалізації місця проведення Коломацької ради 1687 р.» [17, с. 125], йдучи за П. Гордоном, слушно вказує на те, що острог Коломак не міг бути за 4 милі від Любівки; тому, на його думку, прямуючи в напрямку до цього пункту, пройшовши берегом 2 милі, «поворот від р. Коломаку військо зробило приблизно в районі північної околиці смт. Коломак» [17, с. 125]. Загалом схвалюючи це міркування, ми водночас зауважуємо, що П. Гордон нічого при цьому не згадує про коломацьке поселення. А отже, воно не було на їхньому шляху. Найімовірніше армія пішла, оминаючи його, вийшовши лісовою дорогою на шлях Охтирка-Коломак.

Мікротопонім Буцьківське (Боцьківське) зафіксований сучасними дослідниками на лівому березі Коломака на дальній околиці Чутового (виїзд у бік Полтави [36, с. 10–11], за спорудами колишнього відгодівельного радгоспу [37]). «Бхід Буцького – досить мілке (по кісточки людині), особливо у кінці липня, місце на річці Коломаку, – засвідчила директор Чутівського краєзнавчого музею Г. Бафталовська. – Протяжність броду по течії близько 25 метрів. За останні 10 років він заріс очеретом» [15]. Науковий співробітник Чутівського краєзнавчого музею А. Шуть локалізував колишній хутір Буцьків у районі споруд лікарні. О. Шинкаренко визначив бхід Буцького в селищі Коломак, у районі «сучасного цукрового заводу», оскільки «в цьому місці татари завжди переходили річку Коломак» [34, с. 53]. Однак це припущення не підтверджене дослідженнями мікротопонімів населеного пункту та округи.

Зазначимо, що О. Шинкаренко «прив'язує» Коломацьку раду до нинішнього Коломака дещо підтасованими аргументами. Зокрема, він довільно трактує щоденник П. Гордона, який чітко пише про те, що І. Самойлович молився у похідній церкві (у дослідника ж вона стала коломацькою Успіння Богородиці [35, с. 51]). Автор посилається дуже часто на літопис коломацької церкви «Писчая книга», який імовірно є творінням-компіляцією з доступних історичних праць місцевого священника ХІХ ст. з додаванням його власних гіпотез та трактувань історичної події. Наприклад, О. Шинкаренко зазначає: «По закінченні привітань і поздоровлень гетьман Мазепа зі своєю свитою провів В. Голіцина до половини дороги в напрямку села Перекоп,

до нинішнього хутора Бровки, де проходив військовий кордон Росії з Гетьманщиною. Про цю подію детально розповідає і шотландський генерал Патрік Гордон» [35, с. 54–55]. Насправді нічого такого в П. Гордона нема: «Після вітань вони сіли на коней і поїхали у табір, причому гетьман проводжав боярина до половини шляху» [6, с. 150]. Згідно з «Писчею книгою», пише О. Шинкаренко, «дивитися на раду прийшли все козацьке військо, коломачани, мешканці близьких і далеких сіл (з Валківщини, Чутівщини, Красного Кута)» [35, с. 54]. За цим описом складається таке враження, що на вибори запросили як глядачів жителів зі слобідських полків, які не підлягали юрисдикції Гетьманщини. Зрозуміло, що їх туди ніхто не кликав і не запрошував, оскільки у цьому не було ніякої потреби.

Важливо наголосити й на такій важливій деталі. Коломацька рада проходила на території Гетьманщини. Московське військо прибуло в супроводі козацьких полків до кордону тодішньої Московії (в її підпорядкуванні були й слобідські полки, але з меншими правами самоврядування). Поселення Коломак зі своїми землями справді було довгий час спірною територією між Батурином та московськими урядовцями. Та все ж, попри розмежування та тодішні судові розгляди, як зазначав С. Величко, «а Коломацькому місту землі, сінних покосів і всіляких угідь униз по ріці Коломак... в довжину за виміром – чотири верстви дев'ятсот сажень, упоперек – по версті, а в інших місцях по пів версти і менше» [3, с. 285]. Отже, від Коломаку до кордону з Гетьманщиною було близько 7 км. У Коломацькому лісі стояло 42 пасіки полтавчан [3, с. 285]. Полтавський полковник Іван Іскра в другій половині XVII ст. поряд із спірним прикордонням заснував село Іскрівку, щоб закріпити ці землі у складі свого полку та Гетьманщини. Неповдалі зайняли землі суддя Полтавського полку Петро Буцький, полковник цього ж полку в 1680–1682 рр. Леонтій Черняк (його син, теж полтавський полковник, Іван Черняк у 1712 р. на батьковій спадщині заснував село Черняківку, в якій, за Генеральним слідством про маєтності Полтавського полку 1729–1730 рр., було вже «дворов 144»). Отже, козацькій армії не було ніякого сенсу переходити кордон, іти додаткові версти, аби зайняти Коломак та проводити аж за ним (!!!) вибори. Зрозуміло, що так могло бути, якби військо поверталось, скажімо, з Харкова чи іншого міста. Натомість шлях союзницьких військ до Буцького броду на Коломаці більш-менш добре описаний П. Гордоном: полки піднімалися в напрямку до Любівки, Охтирки практично прямолінійно по р. Орчик.

Ще С. Величко, публікуючи підсумки розмежування кордону між полтавськими та коломацькими жителями (водночас між Гетьманщиною та Московією), зауважував біля Коломака в 1680 р. Страшний Брід, Гришкову долину, Коломацький ліс [3, с. 285].

Місце проведення ради біля козачого табору на рівному місці напередодні вранці щільно, в глибину по 6 чоловік оточили російські вояки [6, с. 149]

(« полки ... Новгородцкогѡ розряду боярина і воеводы Алексея Семеновича Шеина с товарищи, Резанског(о) розряду боярина і воеводы кн(я)зя Володимира Дмитреевича Долгоруково с товарищи» [2, с. 718]). Віддалік стояла в готовності московська кавалерія [6, с. 149].

У центрі виборного майдану облаштували церковний намет [6, с. 149]. О 10 годині до цього місця прибули бояри Олексій Шеїн, Володимир Долгоруков, Костянтин Щербатов, окольничий Данило Борятинський, ближній окольничий Венедикт Змеєв, думний дворянин Іван Леонтієв, думний генерал Аггей Шепелев, стольник та воевода Борис Мещерський, думний дяк Омелян Українцев [30, с. 50], а також «ближний боярин и большого полку дворовой воевода, и царственнія болшія печати и государственних великих посолских дѣл оберегатель и намѣстник новгородский князь» [30, с. 49–50] Василь Голіцин. На невеличкому столі, вкритому дорогим килимом, перед ними були викладені символи гетьманської влади [6, с.149]. Очевидно, до виборів гетьмана була допущена старшина та значні товариші, уповноважені авторитетні вояки від сотень. Оскільки після арешту 23 липня І. Самойловича козаки почали масово розбігатися по домівках, то не виключаємо, що на Коломацьку раду її організаторам уже було важко зібрати товариство. Можливо, 2000 вояк, які брали участь у виборах гетьмана, складали вже залишок того відповідального контингенту, що не втік із полків і вболівав за обрання нового гетьмана. П. Гордон у щоденнику повідомляв, що козаки, «800 на конях і 1200 піших», які протягом години стояли в полі, були запрошені у коло біля намету [6, с. 149]. Найповажніші з них разом із російським командуванням зайшли із клейнодами до похідної церкви і чверть години молилися. Повернувшись на майдан, старшини повернули атрибути влади на стіл.

«Тоді генералісимум, – писав свідок події П. Гордон, – ставши на лавку, оголосив козакам, що царі дарували їм вільне право, згідно з давнім звичаєм, обрати собі гетьмана, і кожний з них повинен мати на виборах вільний голос; через це він просить їх оголосити свою волю. Спершу було недовге мовчання, потім хтось поблизу назвав ім'я Мазепи, що було підхоплено й понеслося далі, так що ніби всі кричали «Мазепу в гетьмани!» Деякі призивали за Борковського, але їх скоро заглушили. Крики повторилися, і на питання генералісимумса головним козакам, кого вони бажають собі гетьманом, була однастайна відповідь: «Мазепу!» Тоді думний дяк, або канцлер, стоячи на лавці, зачитав гучним голосом присягу, яку їм треба було прийняти; також була пред'явлена книга зі статтями, що вони обіцяли підписати, як і гетьман, – прийняти присягу; до її його привели звичним порядком, і він повторяв за канцлером. Потім піднесли книгу зі статтями, котру гетьман і всі присутні вожді підписали.» [6, с. 149–150].

В італійських джерелах згадується ще один з претендентів на булаву – полтавський обозний Прокіп Левенець [1, с. 136–137], який очолював Полтавський полк у 1674–1675, 1677–1678 рр. [23, с. 189]. Шведський торговий

представник та резидент Кристоф Кох (Кохен) [9, с. 98–108] у своєму повідомленні в Стокгольм серед головних претендентів на гетьманську посаду назвав поряд із Мазепою Дмитрашка Райчу [10, с. 164], однак, схоже, він сплутав інформацію довірених йому інформаторів про головних учасників змови з відомостями про тих, хто реально мав можливість завоювати прихильність козаків.

Іван Мазепа не був настільки одіозний, неприйнятний для козацької спільноти, щоб його персону викликала спротив, гостре заперечення. Старшина не потрапив за роки праці на Лівобережжі в жоден резонансний конфлікт, про який би знали всі. Його дипломатичний хист та здібності були не на видноті. Однак про І. Мазепу як захисника українських інтересів на виборах київського митрополита та передачі Київської митрополії, у справі приєднання слобідських полків, посожських сіл більшість, зокрема сотенна старшина, знала. Генеральний осавул до того ж часто їздив у полки, зустрічаючись від імені І. Самойловича з полковниками, сотниками для розв'язання тих чи інших проблем. Хоча він і мав реноме наближеного гетьмана, та, однак, не зловживав своїм статусом і не нажив у Батурині та за його межами непримиренних ворогів. Тобто він загалом влаштовував не тільки В. Голіцина-латиніста, який знав добре його як здібного батуринського дипломата і вбачив у ньому освіченого однодумця, а й був компромісною фігурою і для козаків. Серед козацьких старшин не знайшлося такої резонансної особистості-полководця, яка б затьмарила своїми подвигами та авторитетом інших. Навпаки, після усунення команди Самойловича полчани поскидали своїх очільників (у Гадяцькому полку в той самий час вбили полкового обозного М. Кияшка, в Прилуцькому полку – полковника Л. Горленка [3, с. 345]). У Київському полку на Коломаку відправили у відставку як полкових, так і сотенних старшин (замість них очолювали козацькі підрозділи наказні сотники [30, с. 65]).

Генеральний обозний Василь Дунін-Борковський, схоже, мав якусь надію, що козаки своїми голосами підтримають його кандидатуру. Напевне, частина лідерів заколоту й вела агітацію за нього усупереч побажанням В. Голіцина. Саме тому виборці вигукнули і його прізвище. Проте орієнтири головного московського урядовця були визначальними для загалу старшини, яка побоювалася втратити досягнуті домовленості щодо своїх урядів. Тому ця кандидатура не знайшла загальної підтримки. Не сприяло успіху В. Борковського й те, що на Коломаку не було Чернігівського полку.

Відомо, що у зв'язку з цим останній пізніше «оказывал свое в том неудовольствие и роптание», бо «против их прав и узаконениев то было учинено, и им в том царского объявления не сделано» [26, с. 500]. За гетьманським проханням у Чернігів 3 грудня 1687 р. була направлена царська грамота, в якій полковнику, старшині та козакам наказано «подданному нашему, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетману, Ивану Степановичу Мазепе, в наших государских и во всяких делах послушание и повиновение отдавать, яко

было при прежних гетманах» [26, с. 501]. Подібна грамота надійшла й у Прилуцький полк [20, с. 12–13] (її спеціально читали козакам [25, арк. 1–4]). Ця кореспонденція засвідчує, що в Чернігові або В. Дунін-Борковський, або його наближені висловлювали невдоволення результатами Коломацької ради.

Та й у Москві знали про недотримання багатьох складових при її проведенні. Так, данський комісар у російській столиці Йоганн-Генріх Бутенант доповідав своєму безпосередньому керівництву 17 вересня 1687 р., що «гетьмана невідповідно обрано» [28, с. 58].

Напевне, в генерального обозного від депресії та смутку через зазанану поразку, подальше розслідування Батурином витоків опозиційності Чернігівського полку загострилися болячки. «Их Царского Пресвѣтлого Величества войск Запорозких обозный Василий Борковский, приехавши по Воскресеніи Христовом з Батурина в Чернѣгов, – писав у книзі «Руно орошенное» (1697 р.) відомий церковний діяч і сучасник І. Мазепи Д. Туптало, – так захорѣл и опухл (йдеться про 1687 р. – Авт.), же не могл сам о себѣ на одрѣ повернутися, и з одра немогл востати. А гды долго так хоровал, прислан был к нему з Батурина от их Царского пресветлого Величества Гетмана доктор з разными лѣкарствами. Так же из Литвы доктора зискано, и не могли доктори тыи отнюдь жадной помощи дати хорому» [29, с. 167].

28 липня новообраний гетьман запросив до себе на банкет впливових бояр, російських генералів. Тринадцять із них отримали подарунки [6, с. 150]. Напевне, їх підготував для вручення ще І. Самойлович згідно з традиційним протоколом завершення військової кампанії, але в нових реаліях цю місію виконав новий правитель Гетьманщини. Здавниці на честь Мазепи супроводжувалися п'ятьма гарматними залпами [6, с. 150]. Наступного дня гетьман вирушив з козаками [6, с. 150] з місця коломацького базування в напрямку Батурина. Полки отримали офіційний дозвіл повертатися додому. У Москву привезли звістку про обрання нового гетьмана стольники Яків Давидов, Сава Матякін та Тимофій Іспанський [7, арк. 1–12], які вже 8 серпня були винагороджені за оперативність.

Джерела та література

1. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes* (1550–1850). – Romae, 1977. – Vol. XIV: 1684–1693. – P. 136–137.

2. 27 июля (4 августа) 1687 г. Отписка государственные царственные большие печати и государственных великих посольских дел оберегателя, ближнего боярина и наместника новгородского воеводы князя В. В. Голицына российским царям Иоанну и Петру Алексеевичам и царевне Софье Алексеевне // Український археографічний щорічник. – К.: Українські Пропілеї, 2018. – Вип. 21/22, т. 24/25. – С. 717–720.

3. **Величко С.** Літопис / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2. – 581 с.

4. **Вигилев А. Н.** История отечественной почты. – М.: Связь, 1979. – Ч. 2. – 160 с.

5. Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730 рр. / Упорядкування І. Бутича. – Полтава: ВАТ «Видавництво «Полтава», 2007. – 176 с.

6. **Гордон П.** Дневник. 1684–1689 / Перевод с английского, статья и примечания Д. Г. Федосова. – М.: Наука, 2009. – 339 с.
7. Дело о награждении стольников Якова Дивова, Саввы Матякина и Тимофея Испанского за сеунч или объявление о избрании в гетманы Ивана Мазепы (1687 г., 8 августа) // РДАДА. – Ф. 124. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 1–12.
8. З праці Ніколя-Габрієля Леклерка «Фізична, моральна, цивільна та політична історія давньої та сучасної Росії» // Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII ст. очима французьких сучасників: хрестоматія. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – С. 362–432.
9. **Казаков Г.** Поездка подьячего Никиты Алексеева в Швецию и Данию в 1682 г. // Российская история. – 2018. – № 3. – С. 127–128.
10. **Кентржинський Б.** Мазепа. – К.: Темпора, 2013. – 496 с.
11. **Коваленко О. Б.** Павло Полуботок – політик і людина. – Чернівці: Деснянська правда, 1996. – 93 с.
12. **Кривошея В. В.** Українська козацька старшина. Ч. I. Урядники гетьманської адміністрації. – К.: ПВКП «Укртиппроєкт», 1997. – 103 с.
13. **Лаврентьев А. В.** «Записка государевым мерным верстам и станом того Крымского походу по верстам мерному колесу» 1689 г. // Естественнаучные представления Древней Руси. – М.: Наука, 1988. – С. 208–219.
14. **Лазаревский А.** Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – К.: Тип. университета Св. Владимира, 1899. – Т. V. – 148 с.
15. Лист Галини Багталовської до Сергія Павленка від 11 червня 2020 р. // Приватний архів автора.
16. Літопис Самовидця / Підготував Я. Дзира. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с.
17. **Мамалага В. В.** Спробалокалізації місця проведення Коломацької ради 1687 р. // Сіверщина в історії України. – 2017. – Вип. 10. – С. 123–126.
18. **Маслійчук В.** Іван Мазепа і Слобідська Україна. – Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2014. – 156 с.
19. Межовая опись проданного Матвеем Буцким Кочубею коломацкого грунта, 1739 г. // Краеведческий та генеалогический кадастр Полтавщины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava-cadastr.blogspot.com/2015/10/90-g-91-92-93.html>.
20. **Мицик Ю.** Лист прилуцького полковника Івана Стороженка до гетьмана Івана Мазепи // Сіверянський літопис. – 2020. – № 2. – С. 12–13.
21. **Модзалевский В.** Малороссийский родословник. – К.: Тип. Т-ва Г. Л. Фронцкевича и К, 1908. – Т. I: А–Д. – 519 с.
22. **Одаренко С.** Ймовірність прийняття Іваном Мазепою гетьманства в 1687 р. на Чутівщині // Чутівщина: від давнини до сьогодення: 36. наук. праць / Чутівська районна державна адміністрація, сектор культури Чутівської райдержадміністрації / [упоряд. В. М. Усенко]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2018. – С. 152–158.
23. **Павленко С.** Іван Мазепа. Догетьманський період. – К.: Мистецтво, 2020. – 263 с.
24. **Павленко С. О.** Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 602 с.
25. Письмо к гетману Мазепе от прилуцкого полковника Стороженка о полученной от государей и всенародно с благодарностью читанной грамоте о его в гетманы произведении (1688 г., февраль) // РДАДА. – Ф. 124. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1–4.
26. **Рігельман О. І.** Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К.: Либідь, 1994. – 767 с.

27. **Скрипченко Н.** Диканський маєток Кочубеїв (II половина XVII – початок XIX ст.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – К., 2013. – Вип. 4. – С. 58–61.

28. **Сухих Л., Вовк О.** Рукописний збірник Ю. Щербачова з історії російсько-данських відносин у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ: огляд фонду // Український археографічний щорічник. Нова серія. – 2012. – Вип. 16/17, т. 19/20. – С. 46–62.

29. **Туптало Д.** Руно орошенное. Чернигов, 1697 г. / Підготовка тексту, передмова та коментарі О. Тарасенка // Сіверянський літопис. – 2009. – № 4. – С. 151–173.

30. Універсали Івана Мазепи. 1687–1709 / Упорядкування І. Бутича. – К.-Львів: НТШ, 2002. – Кн. 1. – 780 с.

31. Універсали Павла Полуботка (1722–1723) / Упорядкував В. Ринсевич. – К., 2008. – 720 с.

32. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Упорядкування І. Бутича, В. Ринсевича, І. Тесленка. – К.-Львів: НТШ, 2004. – 1088 с.

33. **Усенко В.** Брід Буцького в історії України // Чутівщина: від давнини до сьогодення: Чутівщина: від давнини до сьогодення: 36. наук. праць / Чутівська районна державна адміністрація, сектор культури Чутівської райдержадміністрації / [упоряд. В. М. Усенко]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2018. – С. 144–147.

34. **Шинкаренко О. А.** Поле коломацької козацької ради 1687 року // Гетьман Мазепа: історична постать у контексті процесів українського державотворення: збірник статей за матеріалами всеукраїнської наукової конференції «Гетьман Мазепа: історична постать у контексті процесів українського державотворення», присвяченої 330-річчю обрання Івана Мазепи гетьманом України. – Х.: ТО Ексклюзив, 2017. – С. 53–55.

35. **Шинкаренко О. А.** Чому доленосна для України козацька рада відбувалася в Коломаку 25 липня 1667 року? // Гетьман Мазепа: історична постать у контексті процесів українського державотворення: збірник статей за матеріалами всеукраїнської наукової конференції «Гетьман Мазепа: історична постать у контексті процесів українського державотворення», присвяченої 330-річчю обрання Івана Мазепи гетьманом України. – Х.: ТО Ексклюзив, 2017. – С. 50–52.

36. **Шуть А.** Гетьман Іоанн Мазепа і Чутівський край. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2020. – 104 с.

37. **Юхно І.** У пошуках істини // Зоря Полтавщини. – 2017. – 25 липня.

Keywords: *Kolomak council, Hetman, Ivan Mazepa, Vasyl Holitsyn, foreman, Butskiyi Ford, Patrik Hordon.*

SUMMARY

Serhii Pavlenko

Kolomak Council in Details on July 25, 1687 at the Territory of Chutove District

Aim of the research is to explore realia of Kolomak Council holding on July 25, 1687, finding out main causes of Hetman election and defining location of the

participants of this important event. Methods of the research were chosen according to the aim and based on historical principium. **Methods** of historiographic analysis and synthesis, chronological, retrospective and comparative methods are used. **Scientific novelty.** On the basis of gathered sources analysis, it is stated for the first time that the most active participants of Hetman's dismissal received leading positions in government on July 24 as a reward for supporting candidate for Hetman V. Holoitsyn, who was general esaul of Ivan Mazepa, on the next day. Candidate for the highest position in the autonomy and his patron – main governor of Moscovia – did not influenced deployment of colonel posts and general government among oppositionists. Research version about Kolomak council holding in Kolomak Town in Kharkiv Region is deflated in the publication. Mentioned in the research arguments give additional evidences that place of electing I. Mazepa as Hetman was one of valleys near Chutove in Poltava Region. **Conclusion.** Kolomak council was held under control of Moscovia main governor Vasyl Holitsyn. It chose not leader of opposition, but person known by commander-in-chief of Russian army, chief of Ambassadorial Prikaz for main years as a talented diplomat. New Hetman did not choose team of his foremen, that's why he had problems with appointed governors who minded Moscow's point of view more than his ideas. Location of Kolomak council could not be hold in uncontrolled by Hetmanshchyna Okhtyrka Regiment. Micro-toponym Butskyi Ford is distinctly fixed in documents of Poltava Regiment heads the Butskyis. Hetman's troops that started for marches at the late 17th – early 18th cc. came constantly to shallow place on the Kolomak River in Chutove District.

УДК 352(477.53-22)"185/2024"

Антоніна Скирда, Олег Скирда

ІСТОРІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ЧУТІВЩИНИ

У хронологічній послідовності подано основні події з історії адміністративно-територіального устрою Чутівського краю від середини XIX ст. до наших днів. Зафіксовано найважливіші зміни й доведено безперервність процесу формування території Чутівщини під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників.

Ключові слова: адміністративно-територіальний поділ, Чутівщина, волость, повіт, район, село, хутір.

Адміністративно-територіальний устрій – поділ території країни на окремі частини адміністративно-територіальні одиниці, залежно від якого створю-

ються і діють органи державної влади та місцевого самоврядування. У цій статті автори розглядають основні етапи формування адміністративно-територіального устрою Чутівщини протягом останніх 150 років, адже це неперервний процес, на який впливає цілий ряд чинників. Прослідкувати головні моменти цього процесу ми маємо можливість завдяки довідникам з адміністративно-територіального поділу та статистичним переписам населених пунктів.

Територія Чутівського краю розташовується на північний схід від Полтави – історичного центру нашого регіону – і межує з Харківщиною, тому були періоди, коли частина сучасних «чутівських» земель входила до сусіднього регіону.

У XIX ст. землі Чутівщини входили до складу Полтавського й Костянтиноградського повітів Полтавської губернії та частково до Харківської губернії. Під час селянської реформи 1861 р. в Російській імперії було скасовано кріпацтво та впроваджено волості як органи станового селянського управління й самоврядування, а також найнижчі адміністративно-територіальні одиниці. Селяни до укладення викупної угоди вважалися тимчасовозобов'язаними, тому станом на 1863 р. у повітах Полтавської губернії були волості для тимчасовозобов'язаних селян. Серед них Перво-званівська й Чутівська волості Полтавського повіту та Карлівська волость Костянтиноградського повіту [1, с. 26–28]. Паралельно в межах повітів були волості для державних селян (козаків), серед них Сторожівська волость Полтавського повіту [1, с. 24–25]. У 1880-х рр. в основу поділу на волості було покладено принцип неподільності церковних парафій. Проте такий підхід був формальний та не враховував, а нерідко розривав економічні зв'язки, які склалися між населеними пунктами [1, с. 31, 33].

Щоб окреслити територію, про яку йде мова, наведемо список населених пунктів Чутівщини в межах Полтавського повіту за відомостями 1859 р. Так, по лівий бік Харківського тракту це: с. *Сторожева (Черняцина)*, казенне, при р. Коломак, 254 двори, 1429 жителів обох статей, церква, приходське училище, волосне і сільське правління; с. *Зеленьківка (Олександрівка)*, власницьке, при р. Коломак і колодязях, 30 дворів, 198 жителів; с. *Войнівка (Войниха)*, власницьке, при р. Коломак, 51 двір, 280 жителів; с. *Федорівка*, власницьке, при р. Коломак і колодязях, 66 дворів, 544 жителі, поштова станція; с. *Стінка*, власницьке, при р. Коломак, 28 дворів, 187 жителів; с. *Глобівщина*, власницьке, при р. Коломак, 3 двори, 12 жителів; с. *Чутове*, власницьке, при рр. Чутова і Коломак та колодязях, 312 дворів, 1877 жителів, церква, 3 ярмарки, базар; с. *Ровня (Ровень, Чернещина)*, казенне, при р. Коломак, 71 двір, 413 жителів; с. *Черняківка*, власницьке, при колодязях і ставках, 129 дворів, 751 житель, 3 ярмарки, 1 завод; с. *Іскрівка*, власницьке, при колодязях і ставку, 221 двір, 1386 жителів, церква, 2 ярмарки, 3 заводи; с. *Степанівка*, власницьке, при колодязях, 44 двори, 332 жителі; с. *Кочубеївка*, власницьке, при колодязях, 190 дворів, 1086 жителів, церква; с. *Свинківка*, власницьке, при

р. Свинківка й колодязях, 144 двори, 723 жителі; с. *Водяна*, власницьке, 13 дворів, 89 жителів; с. *Кантамирівка*, власницьке, при р. Штурмова й колодязях, 63 двори, 325 жителів; с. *Бабашивка* (*Бабичівка*), казенне, при р. Коломак і колодязях, 4 двори, 17 жителів; с. *Богданівка* (*Самойлівка*), власницьке, при р. Коломак, 12 дворів, 59 жителів [10, с. 10–11].

По лівий бік поштового тракту з Полтави на Харків це: с. *Флоринична*, власницьке, при колодязях, 18 дворів, 104 жителі; с. *Трудолюбівка*, власницьке, при колодязях, 15 дворів, 89 жителів; х. *Свинківка*, козацький, при р. Свинківка, 132 двори, 763 жителі; с. *Сулимівка*, власницьке, при колодязях, 28 дворів, 219 жителів; с. *Андріївка* (*Кандибівка*), власницьке, при колодязях, 59 дворів, 316 жителів; х. *Олександрополь*, власницький, при колодязях, 5 дворів, 33 жителі; х. *Бидратине*, козацький, при колодязях, 74 двори, 351 жителі; с. *Первозванівка* (*Сулимівка*), власницьке, при колодязях, 42 двори, 457 жителів, церква; с. *Покровське*, власницьке, при колодязях, 15 дворів, 105 жителів; с. *Гуляй-Поле* (*Терпиловицина*), власницьке, 12 дворів, 77 жителів [10, с. 23].

У межах Костянтиноградського повіту, по поштовому тракту з Костянтинограда в Полтаву це: с. *Лисича*, власницьке, при колодязі, 60 дворів, 370 жителів; х. *Лозовський* (*Лозовий*), власницький, при колодязі, 1 двір, 2 жителі; с. *Нагорне*, власницьке, при р. Орчик, 71 двір, 589 жителів, завод; с. *Ольховатка*, власницьке, при р. Орчик, 86 дворів, 492 жителі, церква, 2 заводи; с. *Левенцівка* (*Кошубівка*), власницьке, при ставку безіменному, 43 двори, 324 жителі [10, с. 96].

За часів існування Полтавської губернії великих змін у адміністративно-територіальному устрої не відбувалося. В межах існуючих волостей і повітів виникали нові хутори, поселення біля новоутворених промислових підприємств, новопрокладеної залізниці, змінювались власники земель. Слід зазначити, що густота розташування населених пунктів по території була значно більшою, ніж тепер.

Після повалення царату українські уряди почали порушувати питання про перегляд колишнього адміністративно-територіального поділу (губернія-повіт-волость). Зокрема, згідно з IV Універсалом Української Центральної Ради органами місцевого самоврядування визначалися ради; передбачався поступовий перехід до територіальної системи, яка б складалася із земель, волостей, громад. 2–4 березня 1918 р. було прийнято закон про адміністративно-територіальний устрій України, згідно з яким запроваджувались нові адміністративно-територіальні одиниці – землі. Серед них Полтавщина, куди мали входити Полтава, колишні Зіньківський, Полтавський, Костянтиноградський, частини Миргородського та Хорольського повітів Полтавської губернії та Охтирський, Богодухівський, Валківський повіти Харківської губернії. Ці реформи намагалася продовжити Директорія УНР [1, с. 38].

Однак реалізувати в повній мірі все задумане завадила війна та складна політична ситуація. Більшовики, які захопили владу, почали вносити в тери-

торіальний устрій свої корективи. 7 березня 1923 р. президія Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (далі – ВУЦВК) прийняла постанову про адміністративно-територіальний поділ Полтавщини, згідно з якою ліквідовувався поділ губернії на повіти та волості і вводився новий – створювалися округи та райони. Відповідно до цієї постанови у складі Полтавського округу був утворений Чутівський район із Чутівської, Першозванівської (Первозванівської) і частини Василівської волостей Полтавського повіту. До нього входило 8 сільських рад – Войнівська, Іскрівська, Первозванівська, Стінківська, Сторожівська, Флорівська, Черняківська та Чутівська. Площа району становила 545 кв. верст, кількість населення – 30 783 чол. [1, с. 52, 253]. Також слід звернути увагу, що частина «чутівських» населених пунктів увійшла до новоутвореного Карлівського району Красноградського округу [1, с. 48].

Постановою Ради Народних Комісарів УСРР (далі – РНК УСРР) від 14 лютого 1925 р. вся територія УСРР в адміністративному відношенні була поділена на округи і райони під управлінням єдиного республіканського центру. Сесія ВУЦВК 19 лютого 1925 р. прийняла резолюцію, яка передбачала виділення в сільради всіх населених пунктів, що мають 1000 чол. населення, а в окремих випадках не менше 500 чол. [1, с. 54]. 3 червня 1925 р. постановою ВУЦВК і РНК УСРР «Про ліквідацію губерній і перехід на триступеневу систему управління» було ліквідовано губернії та губернські установи. Всю територію Української республіки поділили на 41 округ. Округні установи підпорядковувалися безпосередньо республіканським. Також цією постановою було ліквідовано Охтирський округ колишньої Харківської губернії і частину його районів, зокрема Рублівський (куди входили Ряківська та Філенківська сільради) віднесено до Полтавського округу [1, с. 55]. А постановою ВУЦВК й РНК від 5 січня 1925 р. «Про зміни в адміністративно-територіальному поділі Харківщини й Полтавщини» розформували Микола-Комишеватський район Харківської округи, приєднавши Гряківську, Ново-Гряківську й Очеретівську сільради до складу Карлівського району Красноградської округи.

Таким чином, у 1926 р. населені пункти сучасної Чутівщини входили до складу Карлівського, Рублівського й Чутівського районів. У 1927 р. вийшов друком довідник «Список залюднених місць Полтавської округи за Всесоюзним переписом на 17 грудня 1926 р.», з якого дізнаємось, що до Карлівського району відносились: *Вільховатська сільська рада* – с. Вільховатка, сл. Нагірне, висілок Нова Вільхуватка, х. Софіївка, х. Шостева Балка, всього 501 господарство, 2653 жителі обох статей, з них 2598 українців; *Гряківська сільська рада* – с. Грякове, х. Березівка, сл. Дандасівка, сл. Ігорівка, х. Недільчин, с. Старо-Грякове, х. Червоний, всього 433 господарства, 2213 мешканців обох статей, із них 2205 українців [9, с. 38–39]; *Левенцівська сільська рада* – комуна Братський Труд, х. Іванівка, с. Левенцівка, радгосп Лозоватка, х. Ново-Українка, всього 268 господарств, 1245 жителів, із них 1239 україн-

ців; *Лисичанська сільська рада* – х. Вилки, сл. Лисича, х. Охочий, всього 164 господарства, всі 819 мешканців українці [9, с. 40]; *Ново-Гряківська сільська рада* – х. Даниленків, х. Дорожчин, сл. Ново-Грякове, х. Полтавський, всього 169 господарств, всі 825 мешканців українці [9, с. 42].

До Рублівського району відносились: *Рябківська сільська рада* – х. Першотравневий, с. Рябківка, х. Суха Балка (Рябківка), х. Сюсюрки (Рябківка), всього 249 господарств, 1223 жителі, з них 1211 українці; *Філенківська сільська рада* – х. Бабараки, х. Бедратова (Іллінщина), х. Бедратова (Шишаки), х. Воевідське, х. Воронячі Садки (з групою хуторів Свиридове Озеро), х. Головані, с. Григорівка (Крамарщина), с. Капитонівка, х. Козацький, с. Миколаївка (Платонівка), с. Никонорівка, х. Свиридове Озеро, х. Скибівка, х. Тарани, х. Трудолюбівка, с. Філенківка, х. Юхименки, хх. Яковенки; всього 985 господарств, 4692 жителі, з них 4657 українців [9, с. 119–120].

До Чутівського району відносились: *Войнівська сільська рада* – х. Богодайки, х. Вільне, с. Войнівка, с. Гарнешина, х. Жуківка, с. Клименківка, х. Коваленки, с. Мартинівка, с. Новоселівка, х. Перчі, с. Смородщина, с. Федорівщина, х. Штофелі, х. Юнаки, всього 575 господарств, 2808 жителів, із них 2786 українців; *Іскрівська сільська рада* – залізнична будка № 68 Півд. залізниці, залізнична будка № 72 Півд. залізниці, залізнична будка № 37 Півд. залізниці, залізнична будка № 7 Півд. залізниці, с. Іскрівка, ст. Іскрівка Півд. залізниці, маєток Коханівка (Артемівської цукроварні), Лісова будка № 1, Лісова будка № 2, Лісова будка № 3, Лісова будка № 4, Лісова будка № 5, сл. Степанівка, Чутівське лісництво, маєток Шевченківський (Артемівської цукроварні), х. Шевченківський, всього 958 господарств, 3882 жителі, з них 3740 українців; *Кочубеївська сільська рада* – Артемівська цукроварня, маєток Артемівський, х. Вівчарня (Артемівської цукроварні), маєток Жовтневий (Артемівської цукроварні), с. Кочубеївка, х. Мусянки, ст. Скороходове Півд. залізниці, всього 826 господарств, 2963 жителі, з них 2829 українців; *Первозванівська сільська рада* – с. Андріївка, х. Гуляй-Поле, залізнична будка № 75 Півд. залізниці, залізнична будка № 76 Півд. залізниці, залізнична будка № 77 Півд. залізниці, залізнична будка № 78 Півд. залізниці, залізнична будка № 81 Півд. залізниці, х. Кандибина Балка, ст. Кочубеївка Півд. залізниці, с. Ново-Кочубеївка, х. Облоги, с. Первозванівка, Петрівський Племрозвідник Полтавської Дослідної станції, всього 767 господарств, 3447 жителів, із них 3398 українців; *Стінківська сільська рада* – х. Водяна Балка, радгосп Водяне, х. Грині II, с. Кантамирівка, х. Коломійчани, х. Роменці, с. Стінка, х. Татарка II, х. Титенки, х. Фалимонівка, х. Штурмова Балка, всього 566 господарств, 2647 жителів, із них 2637 українців; *Сторожівська сільська рада* – х. Денисівське, х. Довжок, х. Зеленківка, х. Наливки, х. Попівка, х. Роменці, х. Самійлівка, с. Сторожеве, х. Чамарини, всього 742 господарства, 3468 жителів, із них 3422 українці; *Федорівська сільська рада* – х. Васильківщина, х. Татарка I, с. Федорівка, х. Чопенки, х. Штофелі I, всього 272 господарства, 1242 жителі, всі українці; *Фльорівська сільська рада* – х. Бабичі, х. Бедрата, х. Великі Грині, х. Воздвиженка,

х. Гончарі, х. Глобівка, Залізнична напівкасарня № 9 Півд. Залізниці, х. Іщенки, х. Їгорівка, х. Ковтуни, х. Лички, х. Лисівщина, х. Малі Грині, х. Малі Силки, х. Маньківка, х. Мистюки, х. Ново-Лисівщина, Осада Полтавського Бупру № 4 (с.-г.), х. Руді, х. Силки, х. Тації, х. Трудолюбівка, х. Фисуни (Снитки), х. Халимони, х. Чернечина, всього 681 господарство, 3164 жителі, з них 3139 українців; *Чорняківська сільська рада* – с. Верхні Ровні (Горова Чернечина, Пасіка), х. Заводовського, Лісова будка № 6, Лісова будка № 7, Лісова будка № 8, Лісова будка № 9, с. Нижні Ровні (Низова Чернечина), х. Петренки, х. Сягайлове, радгосп Українське (колишній Софіївський маєток), с. Чорняківка, всього 498 господарств, 2420 жителів, з них 2380 українців; *Чутівська сільська рада* – х. Біла Гора, х. Михайличенки, с. Ново-Дмитрівка, с. Олександрівка (Курносівка), радгосп Оленівка, х. Пасіка, х. Приходьки, с-ще Розпашне, маєток Таверівське (Василівське), маєток Червоне (Їгорівське), с. Чутове, всього 1309 господарств, 5990 жителів, із них 5444 українці [9, с. 143–148]. Цікавою рисою перехідного етапу від губернського устрою до радянського є наявність різних категорій населених пунктів – село, хутір, слобода, маєток, висілок, комуна, радгосп. Також слід відмітити, що майже 100 % мешканців Чутівщини – українці.

2 вересня 1930 р. ВУЦВК і РНК УСРР прийняли постанову «Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління», згідно з якою всі райони розподілялися на 3 категорії у відповідності до кількості населення, перспектив росту, можливостей інтенсифікації господарства. Так, Рублівський та Чутівський райони відносились до I категорії, Карлівський – до II. Наступного року було проведено перевірку діяльності районів, їх економічного і фінансового стану, внаслідок якої 3 лютого 1931 р. ВУЦВК ухвалив постанову про реорганізацію районів УСРР. Рублівський район було приєднано до Чутівського [1, с. 60–62].

Відповідно до постанови ВУЦВК від 9 лютого 1932 р. в Україні було утворено 5 областей. Уся територія Полтавщини увійшла до складу Харківської і частково Київської та Дніпропетровської областей [1, с. 63]. Згодом відбулося розукрупнення областей на території УРСР. Так, згідно з постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР від 22 вересня 1937 р. «Про поділ Харківської області на Харківську і Полтавську...» була утворена Полтавська область у складі 45 районів та міст Полтави і Кременчука, до яких приєднано прилеглі сільські ради. Карлівський та Чутівський райони відійшли до Полтавської області [1, с. 65]. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 серпня 1939 р. утворено Котелевський район, до складу якого включено частину сільрад Опішнянського й Чутівського районів (Великорублівська – 5 населених пунктів, Зайчанська – 9, Милорадівська – 19) [8, с. 8]. Із 1938 р. Артемівка віднесена до категорії селищ міського типу [1, с. 340].

Під час тимчасової гітлерівської окупації з вересня 1941 р. в Україні було введено новий адміністративно-територіальний поділ. Окуповані землі поділені на генеральні округи, що, в свою чергу, поділялися на гебіти. Терито-

рія Полтавської області, разом з Київською, утворювали генеральну округу «Київ», що поділялася на 26 гебітів, 12 із яких було на Полтавщині [8, с. 8]. Чутівський район, разом із Карлівським та Машівським, увійшли до Карлівського гебіту [1, с. 66]. Після окупації Чутівський район продовжував залишатися у складі довоєнних районів Полтавської області. Станом на 1 вересня 1946 р. маємо наступний список рад, які входили до *Чутівського району*: Артемівська селищна, Войнівська, Іскрівська, Кочубеївська, Первозванівська, Радгоспівська, Рябківська, Стінківська, Степанівська, Сторожівська, Федорівська, Филенківська, Флорівська, Черняківська та Чутівська сільські [1, с. 300]. До *Карлівського району* входили Вільховатська, Гряківська, Левенцівська, Лисичанська й Новогряківська сільради [1, с. 294].

Упродовж наступних післявоєнних років значних змін в адміністративно-територіальному поділі Полтавської області не відбулося, лише тривало уточнення меж всередині районів та перерахування сільрад і окремих населених пунктів із складу одного району в інший. До 1960 р. тривав процес розширення меж сільських рад. Так, у Чутівському районі станом на 1954 р. було 14 рад, а на 1960 р. – 8, зокрема: Войнівська, Іскрівська, Новокочубеївська, Филенківська, Флорівська, Черняківська сільські та Артемівська й Чутівська селищні ради [1, с. 71, 307]. Гряківська сільрада входила до Карлівського району [1, с. 305]. З 1957 р. Чутове було віднесено до категорії селищ міського типу [1, с. 72].

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. «Про укрупнення сільських районів Української РСР» сільські райони укрупнили до розмірів територій виробничих колгоспно-радгоспних управлінь. Відповідно до нього було виділено Карлівський район (центр – м. Карлівка) у складі смт Артемівки та Чутового, сільрад Карлівського, Машівського й Чутівського районів та Коновалівської, Рясківської, Малонехворощанської і Павлівської сільрад Нехворощанського району [1, с. 72–73]. Склад Карлівського району з включеними до нього сільрадами Чутівщини станом на 1 серпня 1964 р. був таким: Андріївська сільрада, Артемівська селищна рада, Базилевщинська, Білухівська, Варварівська, Верхньоланнівська, Войнівська, Гряківська, Дмитрівська, Іскрівська сільради, Карлівська міськрада, Климівська, Кошманівська, Лип'янська, Максимівська, Малонехворощанська, Мар'янівська, Машівська, Михайлівська, Нижньоланнівська, Новокочубеївська, Павлівська, Рясківська, Сахнівщинська (Сахновщанська), Селещинська, Старицьківська, Федорівська, Филенківська, Флорівська, Черняківська сільради, Чутівська селищна рада [1, с. 309–310].

Але надмірне укрупнення не дало бажаних результатів, тому Президія Верховної Ради Української РСР указом від 4 січня 1965 р. відновлює, з деякими змінами, райони, що існували до 1962 р., в тому числі й Чутівський (центр – смт Чутове) – у складі Артемівської та Чутівської селищних і Войнівської, Гряківської, Іскрівської, Новокочубеївської, Филенківської, Флорівської та Черняківської сільських рад Карлівського району [1, с. 74].

Протягом наступних років в адміністративний устрій Чутівського району вносились незначні зміни. Так, відповідними рішеннями Полтавського облвиконкому 13 травня 1969 р. було утворено Зеленківську сільраду з центром у с. Зеленківка, 20 листопада 1970 р. перенесено центр Флорівської сільради в с. Вільниці і сільраду перейменовано на Вільницьку, 11 лютого 1975 р. ліквідовано Іскрівську сільраду та утворено Василівську сільраду з центром у с. Василівка, 14 серпня 1984 р. утворено Вільховатську сільраду з центром у с. Вільховатка, 27 грудня 1985 р. – Таверівську сільраду з центром у с. Таверівка, 30 грудня 1986 р. – Скибівську сільраду з центром у с. Скибівка [1, с. 77–80]. Отже, внаслідок вищезазначених змін на 1 січня 1989 р. до складу Чутівського району входили Артемівська й Чутівська селищні, Василівська, Вільницька, Вільхуватська, Войнівська, Гряківська, Зеленківська, Новокочубеївська, Скибівська, Таверівська, Филенківська та Черняківська сільські ради [1, с. 337].

З часу проголошення незалежності України на Чутівщині відбулися наступні зміни: рішенням Полтавського облвиконкому від 24 грудня 1991 р. було утворено Іскрівську сільраду з центром у с. Іскрівка [1, с. 81]; рішенням 17-ї сесії Полтавської обласної ради III скликання від 15 березня 2001 р. с. Новофедорівка перейменоване; рішенням 6-ї сесії Полтавської обласної ради IV скликання від 23 квітня 2003 р. с. Воеводське зняте з обліку; рішенням 11-ї сесії Полтавської обласної ради V скликання від 8 листопада 2007 р. с-ще Таверівка Таверівської сільської ради переведено до категорії сіл [1, с. 82, 83].

У період із 1946 до 2002 р. були зняті з обліку такі населені пункти: с-ще радгоспу ім. Димитрова, х. Жовтневе, с. Бути, с. Гончарі, с. Грині, с. Єгорівка, с. Жовтневе, с-ще залізничної станції Кочубеївка, с. Мартинівка, с. Нова Вільхуватка, с. Новоселівка, с. Силки, с-ще Скороходівської МТС, с. Степове, с. Хозари, с. Черничани, с-ще племрадгоспу «Чутове» [1, с. 377–382], с. Березівка, с. Халимонівка, с. Чернякове [1, с. 383–384], с. Бедратове, с. Глобівка, с. Гребінники, с. Копитанівка, с. Михайлики, с. Нова Українка, с. Партизанське [1, с. 385–387], с. Байрак, с. Олександрівка [1, с. 388–390]. Зникнення зазначених населених пунктів зумовлене зменшенням кількості населення в регіоні.

Адміністративний склад Чутівського району станом на 1 червня 2012 р. був наступним: *Артемівська селищна рада* (смт Артемівка, с. Жовтневе, с. Куханівка, с. Степанівка, с. Шевченківка), *Чутівська селищна рада* (смт Чутове, с. Водяне, с. Кантемирівка, с. Лисича, с. Новофедорівка, с. Охоче, с. Стінка), сільські ради: *Василівська* (с. Василівка, с. Лозуватка, с. Розпашне), *Вільницька* (с. Вільниця, с. Лисівщина, с. Флорівка), *Вільхуватська* (с. Вільхуватка, с. Левенцівка), *Войнівська* (с. Войнівка, с. Виноминівка, с. Сторожове), *Гряківська* (с. Грякове, с. Дондасівка, с. Нове Грякове), *Зеленківська* (с. Зеленківка, с. Смородщина, с. Тойбик, с. Юнаки), *Іскрівська* (с. Іскрівка), *Новокочубеївська* (с. Нова Кочубеївка, с. Первозванівка, с. Підгірне), *Скибівська* (с. Скибівка, с. Рябківка, с. Трудолюбівка), *Таверівська* (с. Таверівка, с. Першотравневе, с. Червоне), *Филенківська* (с. Филенкове, с. Березове, с. Козаче, с. Никоно-

рівка, с. Щорсівка), *Чапаєвська* (с. Чапаєве, с. Майорівка), *Черняківська* (с. Черняківка, с. Верхні Рівні, с. Кочубеївка, с. Нижні Рівні) [1, с. 367–368].

Після Революції Гідності та початку російсько-української війни відбулися значні зрушення в переосмисленні справжньої незалежності України, адже територіальну незалежність країна отримала в 1991 р., але, на жаль, ментально вона не була оформлена. Саме це призвело до трагічних наслідків, і тепер українці мають зі зброєю в руках боронити своє право жити у вільній країні.

У 2014 р. розпочався масштабний процес декомунізації. Відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону їхньої символіки», враховуючи пропозиції, подані органами місцевого самоврядування, та рекомендації Українського інституту національної пам'яті, Верховна Рада України постановила перейменувати смт Артемівка Чутівського району на смт Скороходове [2]. У відповідності до названого закону змінено назви й чотирьох сіл району. Так, постановою Верховної Ради України № 1353-VIII від 12 травня 2016 р. сс. Червоне і Щорсівка перейменовано на Щасливе та Степове, а постановою № 1377-VIII від 19 травня 2016 р. – сс. Жовтнєве і Чапаєве на с. Павлівка та Петрівка відповідно [4].

У цей же час розпочався процес децентралізації місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Першою в нього включилась Артемівська селищна рада. Згідно з Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у Чутівському районі Артемівська селищна та Іскрівська, Скибівська сільські ради рішеннями від 17 та 25 вересня 2015 р. об'єдналися в Артемівську селищну об'єднану територіальну громаду [6]. Рішенням Полтавської обласної ради від 14 червня 2016 р. Артемівська селищна рада перейменована на Скороходівську [5]. Пізніше до громади доєдналися Вільницька, Новокочубеївська, Филенківська й Петрівська сільські ради. Загалом до неї ввійшли сс. Березове, Вільниця, Іскрівка, Козаче, Коханівка, Лисівщина, Майорівка, Никонорівка, Нова Кочубеївка, Павлівка, Первозванівка, Петрівка, Підгірне, Рябківка, Скибівка, Степанівка, Степове, Трудолюбівка, Филенкове, Флорівка, Шевченківка.

У 2020 р. відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України № 721-р від 12 червня 2020 р. «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Полтавської області», шляхом об'єднання територій та населених пунктів Чутівської селищної та Василівської, Вільхуватської, Войнівської, Гряківської, Зеленківської, Таверівської, Черняківської сільських рад Чутівського району утворилась Чутівська територіальна громада (центр – смт Чутове). В її підпорядкуванні сс. Василівка, Верхні Рівні, Виноминівка, Вільхуватка, Водяне, Войнівка, Грякове, Дондасівка, Зеленківка, Кантемирівка, Кочубеївка, Левенцівка, Лисича, Лозуватка, Нижні Рівні, Нове Грякове, Новофедорівка, Охоче, Першотравнєве,

Розпашне, Смородщина, Стінка, Сторожове, Таверівка, Тойбік, Черняківка, Щасливе, Юнаки [7].

Отже, з усього вищесказаного бачимо, що формування територіального устрою – тривалий і безперервний процес. На нього впливають як об'єктивні чинники – господарські, соціальні, інфраструктурні, культурні зв'язки, сформовані на певній території, так і заходи, ініційовані органами влади з метою структурування території, впорядкування її організації для вдосконалення системи управління.

Джерела та література

1. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Полтав. обл. рада; ДАПО; [редкол.: Білоус Г. П., Білоусько О. А., Гудим В. В. та ін.; упоряд. Васильєва Ю. О., Жук В. Н., Коротенко В. В. та ін.] – 2-е вид., переробл. і доповн. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.

2. Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 15.

3. Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 23.

4. Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 24.

5. Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31.

6. Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 22.

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 721-р «Про визначення адміністративних центрів та визначення територій територіальних громад Полтавської області» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2020-%D1%80#Text>.

8. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Котелевський район / Упорядк., ред., підг. до друку О. Б. Супруненко; вступ. ст. А. М. Скирди, О. Б. Супруненко, О. В. Халимон, І. Ю. Бикова; авт. статей: М. О. Авдєєва, В. А. Андрієць, І. Ю. Биков та ін. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2018. – 984 с., іл.

9. Список залюднених місць Полтавської округи за Всесоюзним переписом на 17 грудня 1926 року. – Полтава: 1-ша Раддрукарня «Полтава-Поліграф», 1927. – 192 с.

10. XXXIII. Полтавская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года / [обработан при Комитете Н. Штиглицом]. – СПб.: в типогр. Карла Вульфа, 1862. – XXXIII, 262 с., 1 л. нenum., 1 л. карт.

Keywords: *administrative and territorial structure, Chutove District, volost, povit, district, village, homestead.*

SUMMARY

Antonina Skyrda, Oleh Skyrda

History of Administrative and Territorial Structure in Chutove District

Main events of administrative and territorial structure of Chutove District history from the 19th c. till nowadays are given in the chronological order. The most important changes are fixed and continuance of Chutovo District territory forming under influence of inner and outer causes are proved.

РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ЧУТОВОМУ (XIX – початок XX ст.)

У статті висвітлено діяльність чутівських училищ (шкіл) та бібліотек у XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Чутове, народна освіта, земське училище, церковнопарафіяльна школа, народна бібліотека, шкільна бібліотека, читання.

Історія народної освіти в Чутовому бере свій початок у 30-х рр. XIX ст. Цікаві відомості про місцеві чоловіче й жіноче училища наведені в статті священика Г. Коломінського «Село Чутово (Полтавского уезда)» (1871). Дані про час відкриття земських училищ, їхні приміщення та земельні ділянки, попечительський і вчительський персонал, а також кількість учнів виявлено в «Памятных книжках Киевского учебного округа» та «Отчетах Полтавской уездной земской управы», а відповідну інформацію про церковнопарафіяльні школи Чутового – в журналі «Полтавские епархиальные ведомости». У цих же виданнях наявні відомості і про діяльність місцевих бібліотек.

Як свідчить Г. Коломінський, перший навчальний заклад у Чутовому – чоловіче економічне училище на 40 хлопчиків – було відкрито близько 1838 р. завдяки старанням священика Георгія Пономарьова та за активної участі управляючого маєтком Гаяріна. Навчав дітей священик, який отримував за це «приличное вознаграждение от экономии, как деньгами, так и всевозможною провизиею». Допомогав йому Іоанн Коломінський, з невідомих причин виключений із Переяславської семінарії. Навчання, за свідченням очевидців, йшло досить успішно, але, на жаль, тривало недовго – вже близько 1842 р. заклад припинив свою діяльність [1, с. 875].

У 1853 р. стараннями нового управляючого економією Ріттера та священика І. Коломінського в Чутовому знову було відкрито чоловіче училище «в приличном экономическом помещении». Навчати хлопчиків дав згоду священик, але «обширность прихода и хозяйственные занятия» заважали йому регулярно проводити уроки. Тому був запрошений помічник, який, «получая от священника известное вознаграждение и квартиру», постійно вів заняття в школі. З 1860 до 1870 р. помічником, а згодом учителем працював чиновник Ч-ко – «замечательный знаток и любитель исправного пения», який організував «из мальчиков и других любителей пения довольно хороший и стройный хор певчих». Заробітну плату він отримував від громади (120 карбованців сріблом), земства (25–75 карбованців сріблом) та попечителя закладу (36 карбованців сріблом), «при достаточной к этому провизии, отопле-

нии и постоянном стороже от волости». У 1871 р. школу відвідувало близько 60 хлопчиків [1, с. 876–877].

22 жовтня 1869 р. з ініціативи священника Григорія Коломінського на кошти місцевої громади відкрилося Чутівське жіноче училище, назване Олексіївським на пам'ять про відвідання села Великим князем Олексієм Олександровичем. На утримання школи селяни зобов'язалися щорічно жертвувати з кожного двору по мірці збіжжя, після продажу якого гроші мали бути використані на її потреби. Згодом цей збір за бажанням громади був замінений грошовим окладом у розмірі 60 карбованців сріблом. Земство ж у перший рік існування училища виділило йому матеріальну допомогу в розмірі 75 карбованців сріблом [1, с. 877].

Попечителькою закладу обрали Катерину Миколаївну Ріттер – «как изъяснившую на то свое согласие, так и совершенно способную поставить и возвыситъ дело воспитания... до желаемой степени совершенства», на посаду наставниці була запрошена Ганна Данилівна Посажна, а вчителем Закону Божого та головним розпорядником – парафіяльний священник. У 1869 р. в школі налічувалося 30 учениць віком від 8 до 13 років, у 1871 р. – 36 учениць [13, с. 25–26].

У другій половині XIX – на початку XX ст. в Чутовому діяли три земських училища. Перший такий заклад розпочав свою діяльність із 17 вересня 1857 р. Його детальний опис вміщено в «Отчете о народных училищах Полтавского уезда за 1887/88 учебный год члена училищного совета А. М. Чеснока». Тут, зокрема, зазначено: «Училище расположено на площади против церкви, в одном дворе с волостным правлением. Училищный дом деревянный, на каменном фундаменте, крыт железом, устроен в 1887 году на средства общества с субсидией от земства и по плану, выданному из уездной управы. Вообще внешний и внутренний вид училища производит крайне приятное впечатление. Помещение училища просторное, светлое, сухое, теплое и вполне соответствует своему назначению. Одно только неудобство... что квартира учителя отделена от классов глухой стеной и имеет один только ход со двора; это очень неудобно особенно в ненастную погоду, так как учитель принужден каждую перемену ходить в класс из квартиры через двор. Квартира учителя состоит из 2-х комнат, сеней и кухни. Квартира помощницы состоит из одной комнаты довольно просторной, светлой, теплой и сухой, ход в нее из раздевальной. Для сторожа имеется отдельная кухня с отдельным ходом. Классных комнат две, просторные и светлые. Полы во всем здании деревянные, некрашенные. В раздевальной есть вешалки для одежды учеников. Классная мебель, очень удобная, приобретена из управы на средства, отпущенные земством. Нет только шкафа для библиотеки и по числу учеников мало учебников.» [2, с. 44–45].

Попечителя на той час школа не мала. Учителем був П. Д. Сербіновський, його помічницею – А. А. Фролова, а законовчителем – священник Г. Коломінський. У закладі навчалося 115 дітей [2, с. 45].

Далі у своєму звіті О. Чеснок наводить дані про успішність школярів: «Младшая группа. Читают по-русски плохо, многие затрудняются над самыми простыми словами и плохо сливают звуки. Из текста «Род[ное] Слово» могут читать только оставшиеся на второй год.

По арифметике. Довольно удовлетворительно решают задачи в пределах числа 10. Вообще успехи этой группы слабы.

По Закону Божию. Познаний никаких, да иначе и быть не могло, так как о[тец] законоучитель не считает своей обязанностью заниматься с младшей группой, пока дети не научатся свободно читать и, следовательно, пока можно будет прямо задавать уроки.

Успехи средней и старшей группы по русскому и арифметике – отличные. Читают по-русски и по-славянски вполне бегло и выразительно. Передают прочитанное своими словами очень связно. Басни и стихи произносят на память с должной интонацией. Пишут очень хорошо. Дети ознакомлены с главными правилами грамматики и делают грамматический разбор. Задачи решают прекрасно, вполне толково и сознательно объясняя все действия и ход решения. Кроме того, г[осподином] Сербиновским обращено много внимания на общее развитие детей. Учителем преподается с большим успехом церковное пение, из учеников составлен очень стройный хор, который поет в церкви. Вообще г[осподином] Сербиновский относится к своему делу с любовью и крайней добросовестностью и ведет его с полным умением...

По Закону Божию. В средней и старшей группах успехи удовлетворительные, но собственно судить здесь об успехах этого года я не берусь, так как в прошлом году законоучителем был священник Беленький, который очень хорошо занимался, следовательно, познания учеников могут быть результатами прошлогодних занятий, тем более, что настоящий законоучитель о[тец] Г. Коломенский крайне неаккуратно посещает училище.» [2, с. 45–46].

У 1890–1891 рр. посаду попечителя школи обіймав Павло Веніамінович Старицький, а в наступному році вона вже була вакантною. Закон Божий тут викладали священики Микола Олексійович Ігнатович (1890), Андрій Орловський (1891) і Григорій Іванович Коломінський (1892–1893). Учителем у 1890–1893 рр. працював Іван Іванович Фисун, який здобув освіту в Полтавському реальному училищі, а помічницею вчителя – його дружина Марія Якимівна Фисун (Панченко). Як свідчить «Отчет члена училищного совета от земства В. А. Косабуцкого за 1892/93 учебный год», у закладі тоді налічувалося 132 школярі, з них у старшій групі – 17, середній – 46, молодшій – 69 [10, с. 34].

У згаданому вище звіті йдеться також і про жажливі умови перебування вчителів та учнів у зимовий період. Так, В. Косабуцький зазначає: «Училище это помещается в прекрасном во всех отношениях здании, устроенном несколько лет тому назад обществом с содействием земства, но пришедшим за последнее время в такое состояние, благодаря невнимательности общества,

что занятия в нем в прошлую зиму были почти невозможны, и нужно удивляться как учитель и его помощница, люди семейные, имеющие детей могли просуществовать при той температуре, которая существовала не только в классах, но и в их квартире, которую они в конце концов вынуждены были бросить и ютиться всю зиму в кухне вместе с прислугой. Член управы А. М. Чеснок был зимою в училище и застал учителя с женой на русской печке, где они только и могли обогреться от нестерпимого холода. Правильное ученье началось в этом училище с 1-го сентября и до наступления морозов очень аккуратно посещалось учениками, но с их наступлением ученики почти совершенно перестали ходить в школу, да это нисколько и не удивительно, ибо очевидно, что в классах было немногим теплее, чем на дворе, так как штукатурка у стен обвалилась не только снаружи, но и внутри. При этих условиях разумеется нечего и ожидать каких-либо успехов, что и подтвердилось вполне на экзамене выпускных, который, по просьбе члена училищного совета от министерства, и был произведен мною. Нужно удивляться еще и тому, что сделано учителями при тех условиях, в которые они были поставлены; в особенности я был удивлен все-таки еще хорошими сравнительно успехами в старшей группе и младшей. Очевидно, что как учитель, так и его помощница очень много работали в конце учебного года с наступлением теплого времени.» [10, с. 33–34].

Із 1894 р. на посаді попечительки училища перебувала Олександра Петрівна Скоропадська (Дурново), яка щорічно надавала закладу матеріальну допомогу в розмірі 100 карбованців. У 1895–1898 рр. тут викладав випускник Полтавської гімназії, міщанин Віктор Олексійович Фролов, якому допомагали його дружина Анастасія Василівна Фролова (1897) та Олександра Михайлівна Шиліна (1898). Учителем Закону Божого служив Тимофій Степанович Педашенко (1898).

У 1897/98 навчальному році школу відвідувало 119 дітей із Чутового, Дмитрівки і Федорівки, з них 96 хлопчиків та 23 дівчинки. Їхня успішність, за свідченням «Отчета о состоянии земских училищ, церковно-приходских школ и школ грамоты за 1897/98 учебный год», була доброю: «Успехи старшей и средней групп по всем предметам очень хороши; младшая группа также отвечает требованиям программы. Своими успехами эта школа стоит так же высоко, как и мужская Васильевская, с тем преимуществом, что в Чутовской и по Закону Божию заметны большие успехи.» [3, с. 70–71].

Тривалий час посаду вчителя обіймав син священика, вихованець Полтавської духовної семінарії Петро Дмитрович Сербіновський (1899–1913, із 1910 – також завідуючий училищем). Разом із ним заняття вели помічники вчителя Олександра Михайлівна Шиліна (1899–1901), Ананій Ілліч Янченко (1902), Петро Іванович Плахотін і Олена Петрівна Геєвська (1903), Ольга Павлівна Цимбалістова і Катерина Михайлівна Самойленко (1904), Ганна Георгіївна Барзилович (1907–1908), Наталія Петрівна Сербіновська (1909) та

вчительки Таїсія Андріанівна Бабичева (1910), Юлія Євгеніївна Митрофанова (1911–1912), Н. П. Сербіновська (1911), Марія Іванівна Бідненко (1913). Законовчителями тоді служили священики Віктор Коломінський (1899–1902), Пилип Хитровський (1903–1904) і Тимофій Педашенко (1907–1913).

Кількість учнів, що здобували освіту в закладі, поступово зростала. Так, у січні 1904 р. тут уже навчалось 185 дітей, із них 137 хлопчиків та 48 дівчаток [9, с. 86]. Однак згодом відбулося значне скорочення чисельності школярів – до 120 (на початок 1908 р.) [5, с. 100], а потім і до 72 (на 1 січня 1914 р.) [7, с. 126]. Це пов'язано з відкриттям у Чутовому другої, а пізніше й третьої земських шкіл.

Друге Чутівське земське училище було відкрите 15 вересня 1906 р. Розташовувалось воно в будинку, що належав П. П. Дурново. Попечителькою закладу з 1909 р. була землевласниця Софія Петрівна Дурново. Закон Божий тут викладали священики Георгій Барзилович (1907–1908), Олександр Процаєв (1909), Іаків Халява (1910) та Іоаким Шелудько (1912–1913). Учителькою з дня відкриття працювала Євгенія Михайлівна Роздимахіна (1907–1913, із 1910 – завідувача училищем), яка закінчила курс Полтавської жіночої гімназії. Також уроки читали помічниця вчительки Марія Олександрівна Васильєва (1907–1908) і Ксенія Іполітівна Щесневська (1909), а згодом – учителька Неоніла Михайлівна Роздимахіна (1910–1913). На початку 1908 р. школу відвідувало 130 дітей – 101 хлопчик та 29 дівчаток [5, с. 100]. Це найбільша кількість учнів за весь час існування закладу. А в січні 1913 р. тут навчалось лише 76 школярів, із них 58 хлопчиків і 18 дівчаток [7, с. 126].

Третє земське училище в Чутовому відкрилося 1 листопада 1912 р. в найманому будинку. Попечителя воно не мало. Законовчителем служив священик Т. Педашенко (1912–1913), а вчителькою й завідувачою закладом спочатку була Євгенія Миколаївна Гнилосирова (1912), яка закінчила 8 класів Охтирської жіночої гімназії, згодом – випускниця Кременчуцької жіночої гімназії Харитина Іванівна Косеневська (1913). Станом на 1 січня 1913 р. в училищі здобували освіту 47 дітей (33 хлопчики й 14 дівчаток), на початок наступного року – 36 дітей (20 хлопчиків та 16 дівчаток) [Там само].

Існували в Чутовому й дві церковнопарафіальні школи. За даними «Полтавських епархиальных ведомостей», перша з них була відкрита священиком Григорієм Коломінським при Олександро-Невській церкві 6 листопада 1890 р. Розміщувалась вона в половині церковного будинку, «с отоплением от родителей и пожертвованием на первоначальные и неотложные нужды училища». Обов'язки вчителя Закону Божого взяв на себе священик Коломінський, диякон Григорій Ярещенко викладав читання та письмо, а псаломщик Петро Виноградський – арифметику й співи. У січні 1891 р. тут налічувалось 20 учнів, із них 18 хлопчиків і 2 дівчинки. З невідомих причин проіснував заклад недовго – цього ж року він припинив свою діяльність [15, с. 126].

24 листопада 1896 р. Григорієм Коломінським було відкрито церковнопарафіальну школу для дівчаток, у якій, крім загальноосвітніх дисциплін,

навчали жіночому рукоділлю – шиттю, крою, в'язанню, вишиванню тощо. Її відвідувало 15 учениць, частина яких перейшла із земського училища. Посаду попечительки обіймала дочка підполковника Ольга Сергіївна Селіхова, законовчителем та завідуючим школою був священник Коломінський, а його помічником – священник Симеон Мартинович. Учителькою тут працювала Софія Григорівна Коломінська, яка закінчила курс Полтавського єпархіального жіночого училища, вона ж викладала рукоділля. Обов'язки вчителя російської мови та «руководителя строя преподавания и отчетности» у вільний від основної роботи час виконував учитель земської школи Віктор Олексійович Фролов, а псаломщик Стефан Ольшанський був викладачем чистописання [16, с. 14]. Інших даних про діяльність закладу виявити не вдалося.

Велика увага приділялася розвитку позашкільної освіти. З цією метою відкривалися безплатні народні бібліотеки, а при земських училищах діяли шкільні бібліотеки, якими користувалися як учні, так і грамотне місцеве населення.

Як свідчать «Полтавские епархиальные ведомости», із 1 січня 1872 р. в Чутовому за проектом священника Григорія Коломінського була відкрита церковнопарафіальна, «преимущественно народная» бібліотека, з якої «свободно мог почерпать каждый жаждущий знаний». Знаходилась вона у квартирі вчителя Чутівського чоловічого училища Маркіяна Каменецького, який погодився бути бібліотекарем, «при непосредственном заведывании и ответственности местного приходского священника». Згідно з «Проектом церковно-приходской библиотеки в с. Чутовом» бібліотекар брав на себе обов'язок «следить за лицами, берущими на дом книги и журналы, и записывать как выдачу, так и обратное получение их». Священнику ж, «как ближе знакомому с нуждами гг. прихожан», було надано право вибору для бібліотеки «журналов с направлением и содержанием, соответствующим цели распространения в народе нужных и полезных сведений, а также и книг строго-нравственного и религиозного содержания» [14, с. 224–225].

Одночасно з відкриттям бібліотеки при училищі запроваджувались «воскресные собеседования», метою яких було «ближе и нагляднее знакомить гг. прихожан со всем, что им, как христианам, знать надлежит и преимущественно разоблачать и искоренять те бесчисленные предрассудки и суеверия, которые... с самого дня рождения опутывают человека, на всех путях его жизни». Проводилися співбесіди за такою програмою: «по воскресным и праздничным дням, от 3-х до 4-х и более часов по полудни, все из гг. прихожан, кто имеет время и пожелает, могут приходить в училищную комнату, где местным священником, а за отсутствием его, сельским учителем (из окончивших курс семинарии) будет первое всего общепонятно разъяснено «воскресное Евангелие», а если праздничный день – история праздника; далее будут предлагаться существенные разъяснения внешних обрядов православного богослужения, а также решаемы предлагаемые от гг.

прихожан вопросы, недоразумения, сомнения и вообще все, что требовать будет решения и пояснения.» [14, с. 226].

Точна дата відкриття другої Чутівської бібліотеки невідома. Про цю подію повідомили «Полтавские епархиальные ведомости» від 20 лютого 1899 р.: «Полтавским уездным комитетом попечительства о народной трезвости открыта при чайной комитета, в с. Чутове, Полтавского уезда, бесплатная народная библиотека-читальня». Здійснювати нагляд за її діяльністю було доручено священику Михайлу Попову [17, с. 157].

Згідно з ухвалою 45-х чергових Полтавських повітових земських зборів у 1910 р. в Чутовому відкрили третю безплатну народну бібліотеку. Вона розміщувалась у приміщенні земської школи. Бібліотекаркою в 1910–1913 рр. працювала Є. М. Роздимахіна, яка отримувала за це заробітну плату в розмірі 60 карбованців на рік. Станом на 1 січня 1913 р. в бібліотеці налічувалося 339 книг, а на початок наступного року – 400 книг. Протягом 1913 р. її відвідували 113 осіб, якими було прочитано 1699 книг [7, с. 219–221].

Шкільні бібліотеки при земських училищах поділялися на учнівські й учительські відповідно до каталогів, схвалених Міністерством народної освіти. Книги для їх поповнення виписувались земською управою через свій книжковий склад за каталогом, складеним довідково-педагогічним бюро Полтавського губернського земства.

У 1913 р. в бібліотеці першого Чутівського училища нараховувалось 1708 книг, із них 1617 – в учнівській та 91 – в учительській. Її послугами користувалося 176 осіб (169 дітей і 7 дорослих), яким за рік було видано 1390 книг. Бібліотека при другому училищі мала тоді 955 книг (934 – в учнівській та 21 – в учительській) і обслуговувала 80 дітей, які протягом року прочитали 1480 книг. У третьому училищі в 1913 р. учительська бібліотека була відсутня, а в учнівській, яку відвідували 19 дітей, налічувалося 202 книги [7, с. 224].

Крім видачі книг із шкільних бібліотек, при земських училищах проводились читання зі «світловими картинами» (діапозитивами), які демонструвалися за допомогою «волебного фонаря» (діапроектора). За свідченнями вчителів, ними цікавились не лише діти, а й доросле населення. Зокрема, у 1913 р. в першому Чутівському училищі було проведено 7 читань, які відвідало 518 учнів і 66 дорослих. Ще 4 читання відбулися в другому училищі, на них були присутні 180 учнів і 35 дорослих [7, с. 226].

Підсумовуючи вищенаведені факти, можна зробити висновок, що історія народної освіти в Чутовому відображала в собі загальні риси її розвитку в Україні. Чисельність земських та церковних навчальних закладів невпинно зростала, даючи можливість усе більшій кількості дітей отримувати знання. Разом із тим, зростання чисельності шкіл не вирішило проблему загального охоплення дітей шкільного віку освітою. Так, станом на 1 січня 1914 р. на території Чутівської волості діяло 13 навчальних закладів (із них 3 – в Чутовому), де здобували освіту 862 учні – 58,2 % від загальної кількості дітей шкільного віку (1481) [7, с. 114].

Джерела та література

1. Коломинский Г. Село Чутово (Полтавского уезда) // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1871. – 1 декабря. – № 23. – С. 864–881.
2. Отчет о народных училищах Полтавского уезда за 1887/88 учебный год членов училищного совета А. М. Чеснока и В. А. Косабутского. – Полтава, 1888. – 69 с.
3. Отчет о состоянии земских училищ, церковно-приходских школ и школ грамоты за 1897/98 учебный год. – Полтава, 1898. – 87 с.
4. Отчет Полтавской уездной земской управы за 1898 год XXXV очередному Полтавскому уездному земскому собранию. – Полтава, 1899. – 363 с.
5. Отчет уездной земской управы за 1908 год / Полтавское уездное земство. – Полтава, 1909. – [2], IV, 169, 309 с.
6. Отчет уездной земской управы за 1910 год / Полтавское уездное земство. – Полтава, 1911. – [2], IV, 165, 349 с.
7. Отчет уездной земской управы за 1913 год / Полтавское уездное земство. – Ч. II. – Полтава, 1914. – IV, 259 с.
8. Отчет управы за 1903 год / Полтавское уездное земство. – Полтава, 1904. – 323 с.
9. Отчет управы за 1904 год / Полтавское уездное земство. – Полтава, 1905. – 435 с.
10. Отчет члена училищного совета от земства В. А. Косабутского за 1892/93 учебный год. – Полтава, 1893. – 58 с.
11. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1898 год. – Ч. V. – К., 1897. – 279 с.
12. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1899 год. – Ч. V. – К., 1899. – 312 с.
13. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1870. – 1 января. – № 1.
14. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1872. – 15 апреля. – № 8.
15. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1891. – 1 февраля. – № 3.
16. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1897. – 1 января. – № 1.
17. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1899. – 20 февраля. – № 6.

Keywords: *Chutove, folk education, Zemstvo college, parish school, folk library, school library, reading.*

SUMMARY

Vladyslav Usenko

Development of Folk Education in Chutove (the 19th – early 20th cc.)

Work of Chutove colleges (schools) and libraries in the 19th – early 20th cc. is described in the article.

УРОДЖЕНЦІ ЧУТОВОГО – УЧАСНИКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914–1918 рр.

Про уродженців Чутового, які брали участь у Першій світовій війні 1914–1918 рр., та необхідність увічнення їх пам'яті.

Ключові слова: Чутове, Перша світова війна, фронт, піхотний полк, рядовий, єфрейтор.

1914 р. став визначальним для новітньої історії. Тоді люди не усвідомлювали, що протягом одного року відбулися події, які призвели до спалаху війни світового масштабу, змінили обличчя Європи та створили підґрунтя для наступного конфлікту, що відбувся за два десятиліття потому.

За іронією долі, в 1914 р. більшість європейців очікували, а деякі сподівалися на початок війни. Хоча мало хто міг передбачити її наслідки. Впродовж наступних чотирьох років більшість європейських країн, а також США, Канаду, Японію та Близький Схід було втягнуто в конфлікт, що мобілізував нечувану кількість людей – 65 млн (із них 8,4 млн було вбито, а 21 – поранено). Досі жодна війна не коштувала стільки людських життів [1, с. 445].

Перша світова війна за своїм характером була загарбницькою з боку всіх її сторін – ворогуючих держав Троїстого союзу (Німецька, Австро-Угорська, Османська імперії, Болгарське царство і з 1915 р. Королівство Італія) та країн Антанти (Російська і Британська імперії, Французька республіка та США, з 6 квітня 1917 р.). З обох боків були держави, що мали стратегічні плани щодо українських земель. Найдалекосяжніші з них мала Німеччина: розгромити Російську імперію, відторгнути землі України, Білорусі, Польщі, країн Балтії й Кавказу та включити їх до складу майбутньої Великонімецької світової імперії. «Стальний король» Август Тіссен заявляв, що під повну владу німецьких монополій мають перейти українські «Донецький басейн з Одесою, Кримом та Приазов'ям». Австро-Угорська монархія прагнула не тільки зберегти панування в Галичині, Буковині та Закарпатті, а й зазіхала на Волинь і Поділля. Російська імперія під приводом «возз'єднання братів-русинів» прагнула посунути свою кордони до Карпатських гір, мати вплив на Балканах та вийти до проток Босфор та Дарданелли [2, с. 295].

Перша світова війна, що розпочалась як збройний конфлікт між двома групами імперіалістичних країн, поставила Україну в епіцентр військово-політичних подій. Українську «карту» в ті роки прагнули розіграти Німеччина, Австро-Угорщина, Румунія, свої інтереси в цьому регіоні мали Великобританія і Франція.

Розділені кордонами і фронтами українці брали участь в бойових діях у складі армій відразу двох імперій – Російської (4–4,5 млн) та Австро-Угорської (500 тис.). Національне військове формування українців існувало лише в армії Австро-Угорщини – легіон Українських Січових Стрільців (7 тис.). В армії Російської імперії українці були розпорошені по всіх фронтах. Німецьке командування з українських військовополонених, які воювали в російському війську, створило після укладання Брест-Литовського миру так звану Синю (Синьожупанну) дивізію [3, с. 22]. Таким чином, українці змушені були воювати один проти одного за чужі їм інтереси.

Перша світова війна призвела до розрухи промисловості, погіршення роботи залізничного транспорту, кризових явищ у сільському господарстві. В Полтавській губернії до армії було мобілізовано 49,4 % працездатних чоловіків, що займалися хліборобством. Частина коней також була забрана до війська. За браком робочих рук і тяглової сили посівні площі в губернії скоротилися на 330 тисяч десятин [4, с. 36–37].

Точна кількість уродженців Чутового, які брали участь у Першій світовій війні 1914–1918 рр., наразі невідома. За матеріалами Російського державного військово-історичного архіву (далі – РДВІА), оприлюдненими на порталі «Пам'яті героїв Великої війни 1914–1918» (<http://gwar.mil.ru>), вдалося встановити особи 19 чутівців, мобілізованих до війська. З них 7 були поранені; 2 – контужені; 2 – захворіли; 1 – загинув; 6 – зникли безвісти; 1 – вибув із невідомих причин (список додається).

Додаток 1

Список уродженців с. Чутове Чутівської волості Полтавського повіту Полтавської губернії – учасників Першої світової війни 1914–1918 рр.

Баленко Андрій Євтихійович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 11-го стрілецького полку. Отримав поранення 07.07.1915 р. в бою за висоту 221 в районі с. Тартаків (нині – Львівська область, Україна). Евакуйований до перев'язочного загону 3-ї стрілецької дивізії [5].

Баштанник Юхим Якович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Старший унтер-офіцер 548-го піхотного Чугуївського полку. Захворів 15.07.1918 р. Вибув у лазарет [6].

Белей (Білий) Віктор Терентійович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 74-го піхотного Ставропольського полку. Отримав поранення 28.03.1915 р. в бою за м. Ліда (нині – Гродненська область, Білорусь). Евакуйований у дивізійний лазарет 19-ї піхотної дивізії. [7, арк. 86].

Бірківський Тихін Микитович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 24-го піхотного запасного батальйону. Захворів 02.02.1915 р. Вибув у лазарет Московського міського громадського управлін-

ня організації допомоги пораненим і хворим воїнам. Лікарі діагностували хворобу серця [8, арк. 284].

Блажко Ст. Ф. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 7-го саперного батальйону. Отримав контузію в бою 15.06.1915 р. Евакуйований у госпіталь [9, арк. 582].

Бойко Олексій Миколайович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 320-го піхотного Чембарського полку. Вибув 07.03.1916 р. з невідомих причин [10].

Герасименко Артемій Якович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Військовослужбовець 3-го Ставропольського полку. Отримав поранення в бою 19.03.1915 р. [11].

Губрич Григорій Федорович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Ополченець 132-го піхотного Бендерського полку. Зник безвісти 26.02.1915 р. під час бою в районі с. Смольник (нині – Пряшівський край, Словаччина) [12, арк. 208].

Дмитренко Андрій Павлович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 237-го піхотного Грайворонського полку. Зник безвісти під час боїв 24–29.08.1914 р. в районі с. Деревня та р. Деревеньки (нині – Львівська область, Україна) [13, арк. 59].

Дудуладов Микита Юхимович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 237-го піхотного Грайворонського полку. Зник безвісти під час боїв 24–29.08.1914 рр. в районі с. Деревня та р. Деревеньки (нині – Львівська область, Україна) [14, арк. 59].

Журавльов (Журавель) Петро Федорович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 11-го стрілецького полку. Отримав поранення в бою 07.07.1915 р. Евакуйований у лазарет [15].

Зіненко Лука Дем'янович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 74-го піхотного Ставропольського полку. Загинув у бою 28.03.1915 р. [16, арк. 85].

Іона (Йона) Віктор Сидорович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 22-го Туркестанського стрілецького полку. Отримав поранення 11.07.1915 р. в бою на р. Дністер. Евакуйований у госпіталь [17].

Кагала (Качала) Петро Минович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 237-го піхотного Грайворонського полку. Зник безвісти під час боїв 24–29.08.1914 рр. в районі с. Деревня та р. Деревеньки (нині – Львівська область, Україна) [18, арк. 59].

Костенков (Костенко) Олексій Якович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 328-го піхотного Новоузенського полку. Отримав поранення в бою 03.07.1915 р. Евакуйований у госпіталь [19, арк. 169].

Малько Пилип Варфоломійович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 10-го Заамурського прикордонного піхотного пол-

ку. Отримав поранення 23.05.1916 р. у бою в районі с. Вікно (нині – Чернівецька область, Україна). Евакуйований у передовий перев'язочний загін полку [20, арк. 940].

Мірошник Яків Михайлович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 194-го піхотного Троїцько-Сергіївського полку. Отримав поранення лівої стопи 24.04.1915 р. під час бою в Карпатах на Австрійському фронті. Потрапив у полон і утримувався в таборі для військовополонених в Саарбрюккені, Рейнська провінція, Німеччина (нині – м. Саарбрюккен, земля Саар, Німеччина). Згідно з іншим документом РДВІА зник безвісти 24.04.1915 р. в районі с. Волова (нині – Івано-Франківська область, Україна) [21, арк. 1013; 22, арк. 9; 23, арк. 1070].

Начевний (Ночовний) Павло Якович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 18-го Заамурського прикордонного піхотного полку. Отримав контузію 18.06.1917 р. в бою у Бжежанському лісі (нині – Польща). Евакуйований у госпіталь [24, арк. 99].

Патченко Юхим Митрофанович. Полтавська губернія, Полтавський повіт, с. Чутове. Рядовий 237-го піхотного Грайворонського полку. Зник безвісти під час боїв 24–29.08.1914 рр. в районі с. Деревня та р. Деревеньки (нині – Львівська область, Україна) [25, арк. 59].

Подвиг чутівців – учасників Першої світової війни 1914–1918 рр. до сьогодні залишається невшанованим. У зв'язку з цим слід висловити побажання про необхідність увічнення їх пам'яті в селищі шляхом встановлення пам'ятного знаку чи меморіальної дошки.

Джерела та література

1. **Магочій П.-Р.** Україна. Історія її земель та народів. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 798 с.
2. **Сарбей В. Г.** Національне відродження України. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – Т. 9. – 336 с.
3. **Рубльов О. С., Реєнт О. П.** Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – Т. 10. – 320 с.
4. **Ревегук В. Я.** Селянство Полтавщини в добу Української революції 1917–1921 рр. – Полтава: Полтавський літератор, 2017. – 386 с.
5. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 192-Б.
6. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 455-Б.
7. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 185.
8. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 4129-Б.
9. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 4130-Б.

10. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 296-Б.
11. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 756-Г.
12. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 268.
13. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 413.
14. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 413.
15. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 1137-Ж.
16. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 185.
17. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 1335-И.
18. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 413.
19. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 531.
20. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 918.
21. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів). – Ш. Без номеру. – Я. 4303-М.
22. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 372.
23. РДВІА. – Ф. Картотека бюро обліку втрат у Першій світовій війні (полонені). – Ш. Без номеру. – Я. 6363-К.
24. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 919.
25. РДВІА. – Ф. 16196. – Оп. 1. – Спр. 413.

Keywords: *Chutove, the First World War, front, infantry regiment, common soldier, corporal.*

SUMMARY

Oleksandr Lymar

Natives of Chutove –

Participants of the First World War of 1914–1918

About natives of Chutove that took part in the First World War of 1914–1918 and importance of their commemorating.

УДК 94:323.281](477.53-22)(092)"193":930.25(477.53)

Олена Євдокимова

ЧУТІВЦІ – ЖЕРТВИ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (30-ті рр. XX ст.)

На матеріалах архівно-слідчих справ, що зберігаються у фондах архіву Управління СБУ в Полтавській області, висвітлюються трагічні долі жителів Чутівського району, які були репресовані в 30-х рр. XX ст.

Ключові слова: *Чутівщина, колективізація, розкуркулення, політичні репресії.*

Понад 70 років керівництво Радянського Союзу приховувало свої злочини за муром пропаганди і брехні. Та час не стоїть на місці й усе таємне стає явним. Після розпаду СРСР та утворення незалежної України суспільство стало наполягати на розкритті таємної інформації про страшні злочини, скоєні тоталітарним комуністичним режимом. Як результат тривалої пошукової і дослідницької роботи істориків, краєзнавців, журналістів, на основі документів, що зберігаються в регіональних архівах СБУ, побачили світ чимало видань, присвячених політичним репресіям в Україні у XX ст., з'явилася велика кількість публікацій у паперових та електронних ЗМІ на цю тему. Після донесення до українського суспільства моторошних фактів знущань, катувань, масових убивств, порушень законів проти людства стало зрозуміло, що вороття в минуле неможливе.

Документи архіву Управління СБУ в Полтавській області є важливим історичним джерелом для вивчення антибільшовицького повстанського руху, Голодомору 1932–1933 рр., Великого терору 1937–1938 рр., окупаційного періоду Другої світової війни. В кожній архівній справі – зламані долі мешканців Полтавщини 20–50-х рр. XX ст., які стали жертвами радянських репресивних органів. Одні були розстріляні, інші – заслані в різні кутки СРСР на тяжкі роботи й там згинули, зникли безвісти, а дехто відсидів і повернувся з підірваним фізичним та психічним здоров'ям і залишок життя прожив у постійному страху з тягарем звання «ворог народу».

Понад 3 тисячі архівно-слідчих справ кінця 20–30-х рр. XX ст. детально висвітлюють період примусової колективізації села та ліквідації куркульства на Полтавщині. Органи ДПУ брали активну участь у розкуркуленні заможних селян-одноосібників, після чого їх відправляли до виправно-трудових таборів віддалених регіонів Росії. Архівні документи свідчать про те, що примусова депортація мешканців полтавських сіл набула значного розмаху. Репресивний апарат не гребував навіть жінками. Як приклад, архівна кримінальна справа стосовно уродженки с. Облоги Чутівського району Пелагеї Іванівни Охмат, 1900 р. н. У січні 1932 р. вона була заарештована за те, що «...з куркульської сім'ї, вийшла заміж за куркуля Охмату Семена, якого розкуркулено та вислано на Північ в 1930 році за антирадянську діяльність. Весь час веде агітацію проти хлібозаготівлі й колективізації, залякує бідноту, а також розповсюджує провокаційні плітки про падіння радянської влади». В протоколі допиту одного зі свідків зазначається, що П. І. Охмат у розмовах із незаможними селянами неодноразово говорила: «Нас розкуркулили і нас висилають, та це нічого, але вам, біднякам, буде гірше. Вас усіх погонять до колгоспів і ви тоді будете панськими рабами, як було колись за панщини, а хто не дурний і не піде до колгоспу, той буде жити краще, так як радянська влада довго існувати не буде, її вижене буржуазія». 19 квітня 1932 р.

Особливою нарадою при Колегії ДПУ УСРР Пелагею Охмат було засуджено до 3 років заслання в Північний край.

Подібною є справа Катерини Михайлівни Токаревої, 1888 р. н., уродженки с. Бабичі Чутівського району, доньки заможного селянина, якого розкуркулили в 1930 р. 10 квітня 1932 р. її було заарештовано за звинуваченням в антирадянській пропаганді та агітації, спрямованій на зрив кампаній і заходів, які проводила радянська влада на селі (ст. 54-10 КК УСРР). Із протоколів допиту свідків відомо, що на зібраннях колгоспників К. М. Токарева говорила: «До яких пір нас будуть грабувати. У нас хліба нема, ми самі скоро помremo з голоду. Хліба я не дам, уже його ні в кого нема й ніхто не дасть. ... Вважаю невірною політику соввласті в тій частині, що з села повисилали людей, які фактично були найкращими працівниками. Тоді, коли ми працювали кожен на себе, голодними ніколи не були. Зараз у колгоспах опора тільки на середняків і заможних, які виконують всі тяжкі роботи, а бідняки ходять по закутках, сподіваються, щоб хтось за них працював». У липні 1932 р. Чутівський районний народний суд засудив жінку до 1,5 року позбавлення волі.

Жахливі факти голодомору, розкуркулення, виселення з домівок та заслання за межі України таємно обговорювались серед селян, яким пощастило вижити. Адже будь-які розмови подібного характеру жорстко каралися законами тоталітарної держави. Так, 7 жовтня 1935 р. Чутівським райвідділом НКВС було заарештовано уродженця с. Чутове Григорія Семеновича Шинкаренка, 1881 р. н., який працював теслею в Таверівському цукрорадгоспі. Причиною арешту стало те, що в 1918–1919 рр. він був активним членом петлюрівської організації, а в 1929–1934 рр. входив до секти євангелістів, яка «під виглядом релігійних обрядів проводила антирадянську пропаганду проти заходів радянської влади та зрив колективізації і колгоспного будівництва» (ст. 54-10 ч. 1 КК УСРР). Під час допиту Г. С. Шинкаренко повідомив: «...мною було підняте питання голодовки 1932–1933 років, де я говорив, що невже в радянській державі не було хліба, і що дійшло до голоду, урожай добрий і хліб був, а голод виник, тому що радянська влада будує соціалізм і повернула все на важку індустрію, з села забрала весь хліб, тому селянство й вимушене було голодувати на селі...». В лютому 1936 р. селянин був засуджений Харківським обласним судом до 3 років позбавлення волі. 17 травня наступного року він помер у в'язниці м. Полтави від онкозахворювання.

За даними електронної бази Галузевого державного архіву СБУ «Мартиролог XX століття» встановлено, що в 20–50-х рр. XX ст. підрозділи ВУНК-ДПУ-НКВС-МДБ Полтавщини порушили близько 457 кримінальних справ на уродженців та мешканців Чутівського району, з них за період Великого терору 1937–1938 рр. – 227 справ. Усього було засуджено 713 осіб, у тому числі 277 – до вищої міри покарання (розстрілу).

Дорогою ціною – життям заплатив за сфальсифіковану Чутівським РВ НКВС справу 30-річний уродженець с. Сторожове Тимофій Іванович Токар,

член КП(б)У з 1932 р., студент Полтавського сільськогосподарського інституту. У вересні 1937 р. його заарештували за звинуваченням у участі в антирадянській терористичній організації та активному проведенні контрреволюційної підривної діяльності (ст.ст. 54-11, 54-8 КК УРСР). У листі до «вождя всіх народів» від 25.09.1937 р. Тимофій пише: «Я прошу Вас, мій батько, товаришу Сталін, дати вказівки відповідним організаціям перевірити всю мою практичну роботу в партії і комсомолі, бо я не ворог народу, а мене незаслужено звинувачують». Але вже 12 жовтня, зломлений тортурами на допитах, він визнав свою провину: «Бажаючи розірвати зі своїм контрреволюційним минулим, я вирішив щиросердно і правдиво розповісти слідству щодо своєї дворушницької антирадянської роботи, яку я вів як співучасник організації правих... В антирадянську організацію правих я був залучений у серпні 1937 року Вакуленком – 2-м секретарем Полтавського міського партії». 5 грудня 1937 р. Військовою Колегією Верховного Суду СРСР Т. І. Токар був засуджений до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Вирок виконали наступного дня.

Не поталанило й жителю с. Черняківка Гнату Гнатовичу Мальку, 1877 р. н., який працював головою ревізійної комісії в колгоспі «12-й Жовтень» Черняківської сільради. У вересні 1937 р. його заарештували за звинуваченням у проведенні антирадянської агітації серед односельців (ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР). У матеріалах справи зазначено, що Г. Г. Малько виступив на колгоспних зборах із такими словами: «Сталінська конституція дала для селян – нічого, тільки дала акт на вічне користування землею. Навіщо він потрібний селянам, коли вони мали землю і без акту, й жилось тоді краще. Конституція дала права тільки поміщикам і жидам, нехай ці люди і дякують Сталіну, а селянам ні за що дякувати. Конституція також дала робітникам семигодинний робочий день, нехай робітники й дякують, а селянам і без Конституції жилось краще, дякувати нічого». 29–30 вересня Особлива трійка при УНКВС Харківської області засудила селянина до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Вирок було виконано 26 жовтня 1937 р.

Особливе місце серед кримінальних проваджень періоду Великого терору 1937–1938 рр. займають групові справи. Ось одна з них. 5 місяців тривали слідчі дії стосовно мешканців Чутівського району Бурлаки Єгора Кіндратовича, 1871 р. н., та його синів Якова, 1906 р. н., і Пилипа, 1904 р. н.; Виноградця Івана Степановича, 1908 р. н., та його брата Петра, 1907 р. н.; Гезея Пилипа Федотовича, 1894 р. н.; Щербака Митрофана Яковича, 1883 р. н.; Штепки Івана Володимировича, 1898 р. н. Всіх їх заарештували в березні-травні 1937 р. за участь у контрреволюційному угрупованні сектантів «постників», що існувало в хуторі Олександрівка. Слідство встановило: «Контрреволюційне угруповання було організоване звинуваченим Бурлакою Є. К. і всі його учасники, які були вороже налаштовані по відношенню до радянської влади, об'єдналися для антирадянської діяльності, прикриваючись релігійними

переконаваннями». 9 серпня 1937 р. Бурлаку Є. К., Бурлаку Я. Є., Бурлаку П. Є., Виноградця І. С., Виноградця П. С. засудили до розстрілу, а Гезея П. Ф., Щербака М. Я. та Штепку І. В. до 10 років виправно-трудових таборів.

Але митарства останнього на цьому не припинились. Після закінчення терміну відбuvання покарання у квітні 1949 р. Івана Штепку вдруге арештували як «активного учасника антирадянської нелегальної організації сектантів «постників». 3 вересня 1949 р. Особливою нарадою при МДБ СРСР його було засуджено до заслання на поселення в Красноярський край на невизначений термін. Після зміни керівництва держави в січні 1957 р. селянин звернувся до військової прокуратури Київського ВО зі скаргою щодо перегляду кримінальної справи. У травні наступного року військовим трибуналом Київського ВО був винесений протест, у якому зазначалося: «Постанова Особливої наради при МДБ СРСР стосовно Штепки І. В. підлягає скасуванню, у зв'язку з тим, що вона була винесена з порушеннями ст. 3 КПК УРСР. При притягненні до кримінальної відповідальності в 1949 році, Штепка І. В. звинувачувався в злочинах, за здійснення яких він був засуджений 9 серпня 1937 року. Обставин, які допускають відновлення справи у відповідності до ст.ст. 365–371 КПК УРСР, стосовно Штепки І. В. встановлено не було. Постанову Особливої наради при МДБ СРСР від 3 вересня 1949 року стосовно Штепки І. В. скасувати і з поселення в Красноярському краї його звільнити». 24 серпня 1960 р. Полтавським обласним судом Іван Штепка та інші фігуранти справи були реабілітовані.

Під час вивчення сторінок архівних справ кожен раз вражаєшся масштабом знищення української нації, страшним фактам злодіянь і беззаконня комуністичної влади. Кожна кримінальна справа відображає трагічність минулого, біль, сльози, втрати українського народу, який, незважаючи ні на що, чинив опір тоталітарному режиму, боровся за свою волю, землю, життя.

У 1991 р. наш народ виборов незалежність і нині знову зі зброєю в руках захищає свою мову, національну гідність та територіальну цілісність України. В цей надзвичайно складний час українське суспільство потребує правдивої історії своєї держави. Тому сьогодні надзвичайно важливими є відкритість і доступ до архівної інформації для більш детального дослідження теми політичних репресій в Україні, щоб відновити пам'ять про невинно загублених душ, страчених тоталітарною системою.

Джерела та література

1. Архів УСБУ в Полтавській області. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 537-п.
2. Архів УСБУ в Полтавській області. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1675-п.
3. Архів УСБУ в Полтавській області. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 7938-п.
4. Архів УСБУ в Полтавській області. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 17876-п.
5. Архів УСБУ в Полтавській області. – Ф. 7. – Оп. 2. – Спр. 10019-п.
6. Архів УСБУ в Полтавській області. – Ф. 7. – Оп. 2. – Спр. 13515-п.

Keywords: Chutove District, collectivization, dispossession, political repressions.

SUMMARY

Olena Yevdocymova

Chutove Citizens – Victims of Totalitarian Regime (1930s)

Tragic fates of Chutove District inhabitants that were repressed in 1930s are described in the article on the basis of archive investigative cases from Administration of Security Intelligence Service of Poltava Region archive funds.

УДК 930.2(092)Жук:94(477.53-22)(092)"1941/1945"

Ірина Петренко

ЧУТІВЩИНА Й ЧУТІВЦІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ В. Н. ЖУК

У статті проаналізовано внесок Віри Никанорівни Жук у дослідження теми «Чутівщина й чутівці в роки Другої світової війни». Охарактеризовано монографію вченої «Безсмертний подвиг. Історичні нариси про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу» (2004).

Ключові слова: Віра Жук, Чутівщина, Друга світова війна, окупація.

Історія, як і кожна наука, проявляється через наукову спадщину її представників. В сучасній вітчизняній історіографії дослідження, присвячені окремим персоналіям, посідають особливе місце. Змальовування творчих портретів істориків допомагає створити широку панораму розвитку української історичної науки.

Однією з особистостей, життєвий шлях і наукова спадщина яких заслуговує на спеціальне дослідження, є Віра Никанорівна Жук (1928–2008) – авторитетна вчена-славистка, архівістка, талановита й глибока дослідниця історії України та Полтавщини, здібний педагог і методист. У 2017 р. монографію, присвячену науковій, педагогічній та просвітницькій діяльності В. Н. Жук, опублікувала її учениця, доктор історичних наук, професор Ірина Петренко [6].

Метою цієї статті є аналіз внеску Віри Жук у дослідження теми «Чутівщина й чутівці в роки Другої світової війни». Крізь призму її студій можна простежити особливості зміни методології – від радянської до сучасної – в

дослідженні проблем історії Другої світової війни. Праці Віри Никанорівни сприяють більш глибокому розумінню пріоритетних проблем сучасної регіоналістики.

Події Другої світової війни завжди посідали вагоме місце в науковому доробку В. Н. Жук. Учена в дитинстві пережила її жахи, перебуваючи на окупованій нацистами території. Вона з особливим трепетом згадувала про страшні воєнні роки. Шанувала ветеранів війни, часто відвідувала місця поховань радянських воїнів [6, с. 225].

У сфері зацікавлень Віри Никанорівни перебували маловідомі сторінки історії антинацистського підпілля на території Полтавщини в період радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. Зокрема, учену цікавили питання створення підпільних і партизанських загонів, а також доля тих осіб, яких радянська влада залишила для антинацистської діяльності – комуністів, комсомольців, активістів та ін. Аналізуючи її політику щодо формування антинацистського підпілля, Віра Жук із сумом констатувала, що «фактично люди залишені були на вірну загибель. І гітлерівці їх дуже швидко винищили» [5, арк. 1 зв.].

Ще однією сферою наукових інтересів В. Н. Жук була історія міст і сіл Полтавщини. Учена не оминула своєю увагою жодного куточка регіону, зокрема й Чутівщини також. До Чутівського району Віра Никанорівна була особливо уважною і з великою пошаною ставилася до його жителів. Свідченням цього є монографія дослідниці, присвячена одній із найбільш героїчних і трагічних сторінок в історії краю, – «Безсмертний подвиг. Історичні нариси про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу» (Полтава, 2004) [3].

У ній Віра Жук, широко використавши друковані матеріали, архівні документи та спогади учасників чи очевидців подій, висвітлює історію Чутівського району з часу створення, його становище в роки Другої світової війни та розповіла про подвиги чутівців на фронтах і в тилу та їхній внесок у перемогу. На прикладі одного невеликого регіону вчена показала героїзм і мужність нашого народу в боротьбі з нацизмом, одночасно наголосивши на тому, як багато горя і страждань принесли гітлерівці на загарбану ними українську землю, які жажливі злодіяння чинили на тимчасово окупованій території.

Окремий розділ книги присвячено мужності й героїзму простих людей – селян Вільхуватки, які під час жорстоких боїв за визволення села наприкінці лютого – в перші дні березня 1943 р., як могли, допомагали радянським воїнам відбивати численні атаки набагато переважаючих сил ворога. Усе село після цих боїв буквально було всіяне трупами солдатів і жителів Вільхуватки. За допомогу воїнам-визволителям німецькі головорізи жорстоко розправились над вільхуватцями. У ті страшні дні вони розстріляли, закатували 208 мешканців села, яких знищували цілими сім'ями. Серед жертв нацистів – 31 чоловік із родин Борців, 28 Шилів, 21 Балюків, 14 Шапталів, по

13 – із сімей Стукунів та Шатравок, по 11 – із родин Масленків і Носачових, 10 Володьків, 7 Руденків, по кілька чоловік Бухольських, Гусарів, Ляskalів, Яковенків та ін. [3, с. 80].

Незважаючи на страшну розправу, яку вчинили гітлерівці над жителями Вільхуватки, вони, ризикуючи власним життям і життям членів своїх сімей, рятували та переховували в себе бійців і командирів Червоної Армії, надавали їм всіляку допомогу. Це, зокрема, вільхуватці Г. К. Борець, Г. Ф. Борець, А. К. Володько, Є. Г. Голуб, Т. Ф. Голуб, Г. Н. та М. П. Кладки, Ф. І. Масленко, Т. Ф. Масленко, О. Х. Павлова, О. М. і С. М. Стукуни, Є. В. Шаптала, С. Є. Шаптала, В. М. Яковенко та багато інших. За переховування радянських воїнів були розстріляні А. Ф. Масленко, Я. І. Руденко, Ф. Г. Шило, К. Є. Шаптала [3, с. 81].

Віра Никанорівна, котра сама пережила жахи нацистської окупації, глибоко шанувала героїв війни, людей, які зробили значний внесок у перемогу над ворогом. Тисячі уродженців і мешканців Чутівського району проявили героїзм та мужність на фронтах Другої світової війни. Понад 3 тисячі чутівців були нагороджені орденами й медалями. Чотири з них удостоєні звання Героя Радянського Союзу: Г. С. Кабаковський (1909–1959) та В. Я. Петренко (1912–2003) із с. Кочубеївка, М. І. Симоненко (1917–1985) із с. Нове Грякове, П. В. Швидкий (1906–1961) із с. Шевченківка, О. Т. Артюшенко (1921–1997) із селища Артемівка (нині – Скороходове) і С. К. Боровик (1919–1993) із с. Степанівка стали повними кавалерами ордена Слави [3, с. 19].

Один із розділів книги дослідниця присвятила герою антинацистського руху Опору в окупованій Франції, уродженцю с. Нова Кочубеївка І. М. Скрипаю. Він був керівником партизанського загону «Максим Горький», якого знали під іменами «Полтавець» і «Ніколя-командир». Віра Жук детально розповідає про тяжку долю, що чекала на відважного воїна, коли після закінчення війни він повернувся в Україну.

У СРСР у повоєнні роки існувала ворогоманія, недовіра до людей, які перебували в нацистському полоні або на окупованій території, незважаючи на те, що багато хто з них героїчно воював проти нацистів. Чимало їх після гітлерівських таборів потрапили до радянських. Така доля спіткала й Івана Скрипая. У березні 1950 р. його було заарештовано й звинувачено в зраді та зв'язках з іноземною розвідкою, а 23 червня 1951 р. засуджено до 10 років позбавлення волі з відбуванням покарання у виправно-трудових таборах. І тільки через 5 років справу припинили за відсутністю складу злочину, а невинно засудженого реабілітували. В останній період свого життя Іван Скрипай жив у Черкасах, листувався з побратимами по французькому руху Опору. Перед смертю упорядкував свій архів, який передав до музею [3, с. 143].

До 11 тому «Книги пам'яті України. Полтавська область» занесено відомості про загиблих на фронтах війни мешканців Чутівщини. Завдяки великій пошуковій роботі по району було виявлено дані про 3854 осіб, у тому числі й про загиблих підпільників. У Чутівській середній школі в 1936–1937 рр. навчався

С. А. Ільєвський – активний учасник підпільної комсомольсько-молодіжної організації, яка діяла в роки Другої світової війни в Полтаві [7, с. 14–15].

Праця Віри Жук «Безсмертний подвиг: історичні нариси про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу» підготовлена на основі новітнього методологічного підходу тлумачення подій Другої світової війни. Однак дослідження не позбавлене й застарілих оцінок. Так, у ньому вживається термін «Велика Вітчизняна війна». Віра Никанорівна опублікувала свою працю в 2004 р., коли ще тривала дискусія щодо дефініцій тих подій. Лише у 2017 р. були внесені зміни в закон про статус ветеранів війни і термін «Велика Вітчизняна» замінили на «Друга світова».

Таким чином, Чутівський край неодноразово привертав пильну увагу В. Н. Жук. Як результат учена присвятила цій землі монографію «Безсмертний подвиг: історичні нариси про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу», в якій глибоко розкрила трагічну долю Чутівського району в роки Другої світової війни та показала вагомий внесок його мешканців у перемогу над нацизмом.

Джерела та література

1. ДАПО. – Ф. Р-9164. – Оп. 1. – Спр. 126.
2. ДАПО. – Ф. Р-9164. – Оп. 1. – Спр. 19.
3. **Жук В. Н.** Безсмертний подвиг. Історичні нариси про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу. – Полтава: «АСМІ», 2004. – 177 с.
4. **Жук В. Н.** Доля підпільників-антифашистів // Трудова Полтавщина. – 2001. – 10 травня.
5. Лист Віри Жук до Григорія Сердюка від 29 червня 2001 р. // Особистий архів Г. Д. Сердюка.
6. **Петренко І. М.** Історик Віра Жук (1928–2008): життя, віддане науці. – К.: МІЛЕНІУМ, 2017. – 516 с.
7. **Петренко І. М.** Член штабу підпільної групи «Нескорена полтавчанка» Борис Серга (1921–1942). – Полтава: Дивосвіт, 2007. – 44 с.

Keywords: *Vira Zhuk, Chutove District, the Second World War, occupation.*

SUMMARY

Iryna Petrenko

Chutove District and Its Inhabitants During the Second World War in the Researches of V. N. Zhuk

Impact of Vira Nykanorivna Zhuk in the research of «Chutove District and Its Inhabitants During the Second World War» theme is analyzed in the article. Monography of the scientist «Immortal achievement. Historic essay about Chutove District during the Second World War of 1941–1945 and achievement of its sons and daughters at front and in the rare» (2004) is characterized.

Тетяна Воскобійник

ОСТАРБАЙТЕРИ З ЧУТІВЩИНИ: ОГЛЯД ФІЛЬТРАЦІЙНИХ СПРАВ РЕПАТРІАНТІВ

На основі вивчення документів Державного архіву Полтавської області проведено аналіз фільтраційних справ оstarбайтерів, репатрійованих із Німеччини й Австрії в 1944–1945 рр., – жителів Чутівського району. Здійснено огляд основних документів цих справ.

Ключові слова: оstarбайтер, примусові роботи, фільтрація, репатріант.

Термін «оstarбайтер» (нім. Ostarbeiter – «східні робітники»), що використовувався для означення людей, вивезених нацистами зі східних окупованих територій, переважно з України, на примусові роботи до Німеччини й Австрії в період Другої світової війни, сьогодні відомий усім. У списках таких осіб, що зберігаються в Державному архіві Полтавської області, зазначено чимало прізвищ мешканців сіл та хуторів Чутівського району.

В архівному фонді П-105 («Колекція документів по партійному та комсомольському підпіллю, партизанському рухові, інших формах антинацистського супротиву, які діяли на території Полтавської області в період Другої світової війни») нами виявлено документ зі статистичними даними про оstarбайтерів із Чутівщини. Він свідчить про те, що протягом Другої світової війни з населених пунктів району було насильно вивезено 1906 осіб – 703 чоловіки та 1203 жінки [1, арк. 25]. Переважаюча кількість жінок є цілком зрозумілою, оскільки чоловіки в цей час були мобілізовані й перебували на військовій службі в Червоній армії.

Слід зауважити, що після капітуляції Німеччини до рідних домівок повернулися далеко не всі мешканці Чутівщини. Але той із них, хто все-ж-таки опинився на батьківщині, отримав від радянської тоталітарної системи тавро репатріанта.

Особові справи репатріантів родом із Полтавщини зберігаються у фонді Р-9106 «Управління Служби безпеки України в Полтавській області». Датовані вони переважно 1945–1946 рр. Саме в цей час відбулись перші масові повернення оstarбайтерів та військовополонених на територію радянської України. Фільтраційні пункти, де складалися такі справи, розташовувалися на прикордонних територіях тодішнього СРСР: Польща, Румунія, Словаччина.

Ще не так давно фільтраційні справи репатріантів були недоступними для вивчення без надання необхідних документів. Справа в тому, що відповідно до ст. 16 п. 4 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» доступ до документів Національного архівного фонду, що

містять конфіденційну інформацію про особу, а також створюють загрозу для життя чи недоторканності житла громадян, обмежується на 75 років від моменту їх створення. Але час летить швидко й сьогодні ці документи можна опрацювати на загальних підставах без обмежень.

Фільтраційні справи невеликі за обсягом – переважно до 10 аркушів, зрідка більші. Деякі взагалі складаються з одного аркуша (без урахування титульного). Спільною ознакою для них є наявність протоколу допиту репатріанта або ж його аналога – реєстраційного листа. Це базові документи, що містяться у справах. Відповідно до визначеної форми (анкети) працівники органів НКВС фіксували всю необхідну інформацію: біографічні відомості про особу, її національність, ким і де працювала до окупації тощо. Протоколи допиту різні за зовнішнім оформленням – друковані або рукописні. Всі фільтраційні справи складені російською мовою.

Як приклад: «Протокол допроса 1944 года, февраля 3 дня, с. Черняковка. Я, уполномоченный Чутовского РО МВД Леднёв, допросил репатриантку гр. Подгорную Неонилу Фёдоровну...» [2]. Таким документом розпочинається більшість фільтраційних справ. Наступними його пунктами є: рік та місце народження, національність, громадянство, соціальне походження, освіта, місце роботи до вивезення за кордон.

У фільтраційній справі репатріантки Ольги Дорофіївни Ващенко, яка проходила фільтрацію в м. Сигет (Румунія), зберігається реєстраційний лист № 179. Це варіант друкованого документу, що має форму бланку із готовими пунктами питань. У ньому зазначені: місце народження – с. Бугаївка Чутівського району; національність – українка; освіта – 4 класи; спеціальність – не має; партійність – позапартійна [3].

Далі зустрічаємо такі питання й відповіді на них:

«Почему оказалась на территории другого государства? – В 1943 г. июня месяца меня немцы мобилизировали и направили в Германию на работу».

«Подвергалась ли арестам, задержаниям, допросам, штрафам со стороны немецких властей? – Не подвергалась».

«Содержалась ли в специальных лагерях противника? – Не содержалась».

«Проходила ли службу в немецкой армии, полиции, воинских частях, отрядах, госпиталях, строительных и иных батальонах, создавшихся противником? – Не служила».

«Служила ли в немецких учреждениях, предприятиях, организациях, в качестве кого? – С 1943 г. июня месяца и по 1945 г. я работала в дворе бауеров города Глагенфурт (Австрия) на разных работах».

«Какие отобранные документы при регистрации? – Документов не имела».

«Где проживают близкие родственники, кто именно, указать точный адрес? – Мать Ващенко Екатерина Григорьевна, 60 л., брат – Николай, 1928 г. р., проживают с. Бугаевка Чутовский район».

«Куда следует на постоянное место жительства? – С. Бугаевка Чутовский район».

«Правильность данных мною сведений подтверждаю. [Підпис]».

На цьому реєстраційний лист закінчується. Але у справі відклалися також й інші документи. Серед них – автобіографія О. Д. Ващенко, в якій зазначено зовсім інше місце народження, а саме х. Никонорівка Филенківської сільської ради Чутівського району. З автобіографії дізнаємось також і те, що близько чотирьох місяців Ольга Дорофіївна перебувала у в'язниці разом із сім'єю бауера, в якого працювала. Причина арешту – переховування партизанів. Після цього вона була направлена на роботу до іншого господаря в м. Санфіт, де і працювала аж до звільнення з «рабства», як зазначено в документі. З червня 1945 р. О. Д. Ващенко перебувала в американському таборі військових в'язнів, а в серпні цього року їй вдалося повернутися на батьківщину.

Фільтраційна справа згаданої вище уродженки Чутівського району Неоніли Федорівни Підгірної територіальних розбіжностей не має. У всіх її документах згадується одне й те саме місце народження – с. Черняківка [2]. З протоколу допиту дізнаємось про наступне:

«При каких обстоятельствах вы попали в Германию? – Я попала в Германию в 1942 г. Меня угнано насильно под оружием».

«Где вы находились в Германии, с какого по какое время, что делали? – Я находилась в Германии село Галинбох с 1942 года по 1943 год, работала в бауера».

«Подвергались ли аресту? – Я подвергалась аресту за невыполнение работы».

«Какими войсками вы были освобождены? – Я была освобождена американскими войсками 13.07.1945 г.».

«Когда вернулись на Родину? – Я вернулась на Родину в 1945 г. августа месяца».

«Что дополните? – Больше дополнить не могу, записано верно».

Репатріант Микола Опанасович Трохименко, 1924 р. н., із с. Федорівка Чутівського району проходив фільтраційну перевірку в м. Нойштрелікт (Німеччина) у вересні 1945 р. [4]. «8 ноября 1942 г. насильно увезли немцы в Германию» – повідомив він під час допиту. В Німеччині Миколі Опанасовичу довелося працювати різноробочим під час розбирання завалів від авіабомбардувань.

Із фільтраційної справи Надії Олексіївни Калиненко довідуємось, що вона народилася в 1926 р. у с. Филенкове, освіта – 5 класів, спеціальності не мала, безпартійна. У 1942 р. була насильно вивезена до Австрії, де трудилась на польових роботах у поміщика м. Перк до 5 травня 1945 р. [5]. Ця справа цікава перш за все тому, що в ній збереглася трудова картка – Arbeitskarte (нім.). Вона надавала дозвіл працювати лише в конкретного роботодавця і вважалась дійсною після завершення роботи в нього. У картці наявні відбитки пальців та фото Надії Олексіївни. Такий документ є не в кожній фільтраційній справі.

Варто відзначити, що не всі чутівці, примусово вивезені до Третього Рейху, працювали в бауерів або на сільськогосподарських роботах. Багатьом із

них довелося відбувати трудову повинність на шахтах, заводах, фабриках, залізницях. Так, односельчанка Н. О. Калиненко – Ромис (дівоче прізвище Філенко) Клавдія Григорівна працювала на машинобудівній фабриці за ливарним станком [6]. Складно навіть уявити як тяжко було 18-річній дівчині перебувати в такому місці. Далеко від рідного дому, в складних умовах на фабриці, яка скоріше за все, виконувала військові замовлення. Повернулася Клавдія Григорівна на батьківщину, в рідне село Філенкове у червні 1945 р.

Гортаючи сторінки фільтраційних справ, неможливо залишатися байдужим. Під час вивчення цих документів приходить усвідомлення, що за кожною справою стоїть трагедія окремої людини. Ще більше болю завдає той факт, що онуки і правнуки оstarбайтерів, які пройшли через пекло війни, сьогодні змушені переживати не менш жахливі події на рідній землі.

Аналіз фільтраційних справ – це не лише популяризація архівних документів, це заклик до усвідомлення та розуміння того, що правда і єдність завжди перемагають. Репатріанти Другої світової війни – це люди, які були примусово вивезені на чужину, перебували на території ворожої держави понад три-чотири роки, тяжко працювали, мешкали в жахливих умовах. Більшості з них на той час не було й 18 років! Але вони не занепали духом, не зламалися й не здалися, а при першій можливості повернулись на батьківщину. Їх дочекалися рідні у Філенковому, Гряковому, Федорівці та Кочубеївці, інших селах Чутівщини. Наше завдання, як нащадків, зберегти в собі цю віру і міцність духу. Вистояти, не зламатися під натиском ворога. Пам'ятаючи якою ціною нам колись дісталася Перемога – ми обов'язково здобудемо її знову.

Джерела та література

1. ДАПО. – Ф. П-105. – Оп. 1. – Спр. 28.
2. ДАПО. – Ф. Р-9106. – Оп. 9. – Спр. 6446.
3. ДАПО. – Ф. Р-9106. – Оп. 1. – Спр. 14309.
4. ДАПО. – Ф. Р-9106. – Оп. 11. – Спр. 4328.
5. ДАПО. – Ф. Р-9106. – Оп. 5. – Спр. 458.
6. ДАПО. – Ф. Р-9106. – Оп. 10. – Спр. 2277.

Keywords: *Ostarbeiter, compulsory labor, filtration, repatriate.*

SUMMARY

Tetiana Voskobiinyk

Ostarbeiters from Chutove District: Review of Filtration Cases of Repatriates

Analysis of filtration cases of Ostarbeiters, repatriated from Germany and Austria in 1944–1945, natives of Chutove District, is made on the basis of State Archive of Poltava Region documents. Review of main documents from these cases is made.

2. Персоналії

УДК 821.161.2.09(71)-92:316.423.6-055.2](092)Башкирцева

Ганна Дідусенко

ПОСТАТЬ МАРІЇ БАШКИРЦЕВОЇ У ПОГЛЯДАХ І. КНИШ

У статті розглядається особистість полтавської художниці М. К. Башкирцевої крізь призму поглядів канадської письменниці українського походження І. Книш.

Ключові слова: емансипація, українська ідентичність, русифікація, «Щоденник», Марія Башкирцева, Ірена Книш.

Неординарність особистості Марії Башкирцевої та її трагічна доля спонукала до з'яви чималого ряду дослідників. Про видатну художницю та її «Щоденник» писали французи, англійці, американці, поляки, чехи, іспанці та багато інших. Свій вклад у пошанування славетної землячки додали й українці. Серед цього літературно-мистецького розмаю нашу увагу привернули дописи канадської письменниці українського походження І. Книш, віднайдені у фондах Канадсько-Українського центру Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського [6, 7].

Письменниця, журналістка та громадська діячка Ірена Книш народилася у Львові в 1909 р. Після закінчення Львівського університету, де вона вивчала славистику, почала працювати вчителем. Викладала в гімназіях Львова, Кракова й Перемишля, тоді ж розпочала свою співпрацю з УВО та ОУН. У 1945 р. була змушена емігрувати – спочатку до Франції, а потім до Канади. Перебуваючи за кордоном І. Книш не переставала цікавитися життям в Україні та, за можливості, намагалася її відвідати (перша поїздка відбулася в 1969 р., а свої враження від неї письменниця виклала у книзі «Віч-на-віч з Україною» (1970).

Серед творчих інтересів І. Книш вагоме місце посідає дослідження історії українського жіночого руху й, особливо, діяльність його представниць у США та Канаді. І саме дотично до цієї теми в столітню річницю з дня заснування Українського жіночого руху й виходять статті І. Книш, присвячені М. К. Башкирцевій. Вбачаючи особливий символізм у тому, що «сторіччя смерті Марії Башкирцевій... дивно збігається зі сторіччям Українського Жіночого Руху» [6, с. 8], І. Книш не тільки пропонує згадати перший французький феміністський журнал, фундаторкою якого була наша талановита землячка, але й наводить її статтю «Жінки України» (скорочену), стверджуючи, що «по всій імовірності – це перша такого рівня стаття в Паризькій газеті» [6, с. 9]. Зауважимо, що питання, порушені І. Книш щодо діяльності Марії Башкир-

цевої в «обороні емансипації й жіночої рівноправності», сьогодні найбільш системно розглядаються доктором філологічних наук В. Агеевою [1].

У цих статтях, окрім унікального висвітлення діяльності малярки в царині емансипації, нас зацікавив ще один незвичайний посил від І. Книш, а саме – українці не знають, та й особливо не переймаються пізнанням особистості Марії Башкирцевої і дослідженням її творчої спадщини. Тож, враховуючи реалії сьогодення, ми б хотіли розглянути цей роздум дослідниці більш прискіпливо.

Власне, питання «знаності» своєї славетної землячки І. Книш порушує не вперше. Ще в 1960 р. в Канаді вийшла її збірка «Три ровесниці», де в передмові письменниця розкриває своє бачення місця героїнь нарисів у світоглядному просторі українців: «Подані в цьому виданні матеріали є або мало доступні на еміграції – Марія Заньковецька, або йнакше трактовані в сучасній Україні – Уляна Кравченко, або й тут і там майже незнані – Марія Башкирцев». Та чи не вступає це твердження в суперечку з тим фактом, що починаючи із другої половини ХІХ ст. М. К. Башкирцева стає справжньою світовою знаменитістю. Її картини, пройшовши випробування часом, зайняли гідне місце в експозиції Лувра, а «Щоденник», ставши справжньою сенсацією для сучасників художниці, притягує до себе увагу й понині.

То ж на чому ґрунтується впевненість літературознавиці про «незнаність» особистості Марії Башкирцевої? За роз'ясненням цього парадоксу звернімося безпосередньо до І. Книш: «І хоч не писала вона (Башкирцева. – Авт.) по російському, а навпаки, зазначувала своє українське походження й брак знання московщини і москалів, яких за її дитинства вважали чужинцями, світова опінія вчинила з неї «російську письменницю», «російську аристократку – малярку». І хоча писала вона, що змагаючись за свою славу, вона працює для свого народу – найменше зацікавилися нею саме її земляки – українці» [5]. І дійсно, навіть її земляк, полтавський історик І. Ф. Павловський [12], наводячи у своєму енциклопедичному словнику короткі відомості про М. К. Башкирцеву, визначає її як «талантливую русскую художницу», що походить «из полтавских дворян», та направляє допитливого користувача за більш розгорнутою біографією до «Русского биографического словаря».

Тож, як бачимо, саме «підміна» національної ідентичності Марії Башкирцевої та майже повна відсутність українських дослідницьких напрацювань стосовно художниці й спонукали І. Книш у 60-х рр. ХХ ст. стверджувати, що Башкирцева практично «незнана» світовій українській спільноті. І коли через 20 років дослідниця знов повертається до цього питання, то з гіркотою констатує, що становище майже не змінилося: «у сторіччя смерті відзначили Марію медаллю в Парижі, де оригінально інсценізований її «Журнал», а в Нісі готується відкриття виставки творів і пам'яток Марії Башкирцевої. Але ще досі не розвіявся фантом її «російськості». Такою називають її енциклопедії й різномовні публікації. Ця диво-дівчина чарувала й захоплювала, але

не своїх земляків, хоч у новіших публікаціях (іншомовних) трапляються на-
тяки на її українське походження, але без симпатій! В нас (українців. – Авт.)
це питання не актуальне» [7, с. 9].

Про цьогоу І. Книш не стверджує категорично, що українські дослідники
взагалі не робили ніяких спроб дослідити витоки національного самоусві-
домлення мисткині. Зокрема, вона згадує Д. Донцова, який «ще 60 років тому
підніс його (питання національної ідентифікації М. К. Башкирцевої. – Авт.)
першим» [7, с. 9]. Дійсно, у 1925 р. в журналі «Літературно-науковий вісник»
(Львів) вийшло літературознавче дослідження Д. Донцова «Звихнена слава
(Пам'яті Марії Башкирцевої)». Ключове питання, на яке шукав і таки знайшов
позитивну відповідь автор: «Але чи ж була вона Українкою?» [3]. У подаль-
шому новизна та неординарність погляду дослідника на особистість малярки
«...була зауважена деякими українськими інтелектуалами і навіть спонукала
відомого митця та популяризатора мистецтва Павла Ковжуна написати мо-
нографію про М. Башкирцеву. На жаль, зреалізувати цей намір йому завади-
ла передчасна смерть» [3, с. 298]. Тож саме повна відсутність продовжувачів
справи Д. Донцова і змусила І. Книш констатувати, що ні «Звихнена слава», ні
видані згодом «Три ровесниці» «не збудили зацікавлення...» українців [7, с. 9].

Заради справедливості зазначимо, що «зарубіжні» українці час від часу
друкували матеріали про видатну художницю. Так, у 1927 р. в Празі у книж-
ковій серії «Майстри українського мистецтва» вийшов біографічний есей
С. Качмарської «Марія Башкирцева (1860–1884)», де авторка, оповідаючи про
життєвий і творчий шлях мисткині, постійно підкреслює її приналежність
до українського народу. У 1942 р. в Торонто О. Луговий вміщує згадку про
М. К. Башкирцеву до історичного життєпису «Визначне жіноцтво України».
І хоча при цьому він робить заувагу: «Правда, свідомою українкою вона не
була, – та тут же собі й опонує, – та й чи багато було свідомих українок у її
часи?». А в 1973 р. у Мельбурні побачила світ збірка есеїв полтавця М. Ла-
зорського «Світлотіні», де він присвячує своїй землячці чудову літературну
замальовку «Біла панна». Також час від часу публікації, присвячені україн-
ській малярці, з'являлися і на сторінках української діаспорної періодики.
Але всі ці матеріали, на жаль, особливо не зацікавлюють «зарубіжних» укра-
їнців, та й «Україна мало досі цікавилася Башкирцевою» [10, с. 4].

Переломний момент у цій ситуації відбувся, на нашу думку, в 1964 р. На
шпальтах київської газети «Літературна Україна» з'являється стаття П. Му-
сієнка «Як спалах зірки», яка стає своєрідним «містком», що з'єднав украї-
нців по обидва боки кордону у справі повернення імені Марії Башкирцевої в
український літературно-мистецький простір. Передовсім, її вихід став при-
ємною звісткою для української діаспори і стаття була тут же передрукована
в журналі «Ми і світ» [10]. Щодо України, то по виході статті П. Мусієнка
на сторінках республіканських періодичних видань починають з'являтися
публікації, присвячені відомій українці. До цього дослідницького процесу

приєднуються й місцеві краєзнавці. Зауважимо, що першопрохідцями, які «заклали» підвалини башкирцевознавства на Полтавщині, можна вважати мистецтвознавця К. Скалацького та краєзнавця Д. Санжаревського. Згодом на теренах України починають проводитися й наукові дослідження – як літературознавчі, так і мистецтвознавчі. Серед них виокремимо працю Н. Асеевої [2]. Її цікавинка в тому, що науковиця, вивчаючи малодосліджену тему взаємовпливу українського та європейського мистецтв, висловлює думки, співзвучні думкам І. Книш: «Имена некоторых художников-украинцев, успешно выступавших за рубежом, ныне забыты у себя на Родине, зарубежное творчество других мало известно... некоторые художники, как например М. Башкирцева... родившиеся на Украине, считавшие ее своей родиной, создавшие здесь целый ряд произведений, но волею судеб долго жившие за рубежом и успешно представлявшие там искусство России, по инерции причисляются к русской художественной школе» [2, с. 9–10].

Тож сьогодні, завдячуючи невтомній праці українських мистецтвознавців, літературознавців, краєзнавців та письменників, ми маємо достатньо широкий спектр не тільки видань із дослідження життя і творчості Марії Башкирцевої, але й літературно-мистецьких творів, присвячених її непересічній особистості. Та чи можемо впевнено стверджувати, що нарешті і ми, і світ «пізнали» мисткиню? На це питання «відповіла» у 2018 р. аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія» І. Ніколайчук: «Ім'я Марії Башкирцевої, доньки полтавських дворян, яка виховувалася, навчалася й більшість свідомого життя провела у Франції, досі вкрай рідко згадують у зв'язку з українською літературою. Ба навіть із українським живописом, попри те що Башкирцева була однією з небагатьох українок, котрим вдалося досягти таких помітних успіхів у цьому виді мистецтва – нині її картини «йдуть з молотка» на найбільших світових аукціонах» [11]. Тож як бачимо, з погляду вченої, національна ідентифікація М. К. Башкирцевої в світовому та українському культурному просторі і досі залишається недостатньо визначеною. При цьому сама літературознавиця твердо впевнена в українській ідентичності художниці: «її зв'язок із Україною та вплив українського контексту на її творчість та становлення є незаперечним. І найбільш вагомим доказом на користь цього є якраз її літературна творчість. Хай навіть єдиним твором, який залишила по собі Башкирцева, став її щоденник, який вона писала французькою мовою й вела з 15 років до самої своєї смерті в 1884 році» [11]. Для підтвердження своєї тези І. Ніколайчук наводить уривки із «Щоденника» Марії Башкирцевої, але... російською мовою. Чому? Виявляється, в нас і досі немає перекладу її твору українською (якщо не брати до уваги декілька уривків, надрукованих у журналі «Україна» в 1987 р.).

Тож ми знову повертаємося до праці І. Книш, яка ще півстоліття тому переймалася питаннями перекладу «Щоденника» М. К. Башкирцевої українською мовою: «У новіших іншомовних публікаціях уже визнають її укра-

інкою (без симпатії!), але ми й надалі не турбуємося цим питанням, щоб, наприклад, перекласти її «Щоденник» на українську мову. Ще 1911 року москалі видали його по-російському» [6, с. 8]. Додамо, що згодом було зроблено ще декілька російських перевидань «Щоденника», якими й понині послуговуються як українські дослідники, так і пересічні українці, тим самим неусвідомлено підтримуючи «фантом російськості» малярки.

Як бачимо, роздуми І. Книш і сьогодні залишаються актуальними. А українцям уже давно пора «потурбуватися питанням» перекладу «Щоденника» Марії Башкирцевої українською мовою. І, головне, його необхідно робити із французького оригіналу, а не послуговуватися російською «вторсировиною».

Джерела та література

1. Агеева В. «Щоденник» Марії Башкирцевої // Агеева В. Жіночий простір: феміністичний дискус українського модернізму. – К.: Факт, 2008. – С. 189–196.
2. Асеева Н. Ю. Украинское искусство и европейские художественные центры, конец 19 – начало 20 вв. – К.: Наукова думка, 1989. – 197 с.
3. Донцов Д. Звихнена слава (Пам'яті Марії Башкирцевої) // Народознавчі зошити. – 2002. – № 3/4. – С. 298–300.
4. Качмарська С. Марія Башкирцева (1860–1884). – Прага: Видавництво української молоді, 1927. – 15 с.
5. Книш І. Слава Марії Башкирцев // Книш І. Три ровесниці 1860–1960: до сторіччя народин Ульяни Кравченко, Марії Башкирцев, Соломії Крушельницької. – Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1960. – С. 93–200.
6. Книш І. Сторіччя смерті Марії Башкирцев (31 жовтня 1884–1984) // Жіночий світ. – 1984. – № 11/12. – С. 8–10.
7. Книш І. Щоденник Марії Башкирцев (31 жовтня 1884–1894) // Жіночий світ. – 1985. – № 4. – С. 9–10.
8. Лазорський М. Біла панна // Лазорський М. Світлотіні: збірник історичних нарисів, оповідань, статей, спогадів (1949–1969). – Мельбурн: Слово, 1973. – С. 237–241.
9. Луговий О. Марія Башкирцева // Луговий О. Визначне жіноцтво України: історичні життєписи у чотирьох частинах. – Торонто: Український робітник, 1942. – С. 149–150.
10. Мусієнко П. Як спалах зірки: до 80-річчя з дня смерті Марії Башкирцевої // Ми і світ. – 1964. – № 12. – С. 4–6.
11. Ніколайчук І. Життя як витвір мистецтва («Щоденник» Марії Башкирцевої) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/spetsialnirubriki/literatura/zhittya-yak-vitvir-mistetstva-schodennik-marii-bashkirtsevoi-134365.html>.
12. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века: издание Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава: Типо-лит. И. А. Дохмана, 1912. – 238 с.

Keywords: *emancipation, Ukrainian identity, Russification, «Dairy», Mariia Bashkirtseva, Irena Knysh.*

SUMMARY

Hanna Didusenko

Identity of Mariia Bashkirtseva in Outlook of I. Knysh

Identity of Poltava artist M. K. Bashkirtseva in outlook of Canadian writer of Ukrainian origin I. Knysh is observed in the article.

УДК 598.2(092)Зарудний

Світлана Кигим, Віктор Самородов

МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ ЗАРУДНИЙ (1859–1919) – ТРАЄКТОРІЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОБУТКІВ ВИДАТНОГО НАТУРАЛІСТА

У статті висвітлено життєвий шлях та напрацювання в галузі зоології, орнітології та географії видатного дослідника, мандрівника й організатора музейної справи М. О. Зарудного – уродженця історичної Полтавщини.

Ключові слова: Микола Зарудний, зоологія, орнітологія, географія, Грякове.

До знаних людей, які побачили світ на Чутівщині, по праву можемо віднести Миколу Олексійовича Зарудного – українського зоолога-орнітолога, фауніста й систематика, мандрівника, мисливствознавця та охоронця природи. Народився він 27 вересня 1859 р. в с. Грякове, розташованому на межі Валківського повіту Харківської губернії і Костянтиноградського повіту Полтавської губернії (нині – Чутівської селищної ради Полтавського району Полтавської області). Це мальовниче село розкинулось на березі р. Орчик, правої притоки Орелі [12, с. 337].

М. О. Зарудний належав до старовинного поміщицького роду, представники якого вважали, що походять від Самійла Богдановича Зарудного – генерального судді Війська Запорозького (з 1654 р.), одного із сподвижників гетьмана Б. Хмельницького. Вони володіли великими маєтностями в Харківській і Полтавській губерніях та були пов'язані з багатьма славетними родинами, серед яких і родина видатного природознавця В. І. Вернадського. Микола Олексійович був троюрідним братом його дружини – Наталії Єгорівни Старицької-Вернадської [4, с. 38].

Народився майбутній видатний натураліст у сім'ї Олексія Андрійовича та Євдокії Миколаївни Зарудних, в маєтку свого дядька Миколи Андрійовича Зарудного – випускника Харківського університету, управителя справами Петровського Полтавського кадетського корпусу, а виховувала його

тітка Віра Андріївна [10, с. 131]. Під її опікою хлопчик ріс допитливим, працелюбним, обдарованим. Ці риси він зберіг на все життя. Знаний орнітолог С. О. Бутурлін зазначав: «Працездатність Миколи Олексійовича була якимось дивом» [13, с. 80]. Сам Зарудний про себе писав так: «Із раннього дитинства зародилася в мені пристрасть до природи, до подорожуваль, полювання і спостереження за способом життя тварин... І не було для мене, як немає й тепер, нічого дорожчого за свіже повітря, синє небо, простір степів і лук, нетрів лісових, боліт непролазних...» [13, с. 31]. В 11 років Миколу віддали на навчання до кадетського корпусу в Петербурзі, згодом він закінчив учительську семінарію військового відомства, а вже з неї у 20-річному віці був призначений викладачем природознавства Оренбурзької військової гімназії, де працював до 1892 р. За цей час здійснив п'ять експедицій у Закаспійську область (тепер – Туркменістан).

М. О. Зарудний

Під час служби викладачем кадетського корпусу у Пскові (1892–1906) за сприяння Російського географічного товариства М. О. Зарудний здійснив чотири подорожі до майже не вивченої в природничому відношенні Персії (нині – Іран). Завдяки цьому він перший склав повний систематичний звід птахів регіону та зібрав велику орнітологічну колекцію [6, с. 44]. Восени 1906 р. Микола Олексійович переводиться до Ташкента на посаду викладача кадетського корпусу, де перебуває до кінця життя. Тут учений-мандрівник цілком присвятив свій час вивченню фауни Середньої Азії, переважно дослідженням орнітофауни. З квітня 1918 р. він читав курс зоології в Ташкентському народному університеті та очолював Туркестанський народний музей, реорганізований із найстарішого в Середній Азії Музею природи (тепер – Державний музей природи Узбекистану). До музейних фондів Зарудний передав зібрані ним не лише зоологічні, а й етнографічні (зокрема колекцію килимів) матеріали. Помер натураліст 17 березня 1919 р. у віці 60 років в результаті випадкового отруєння і був похований на Боткінському цвинтарі в Ташкенті [11, с. 94].

Хоча доля й занесла Миколу Олексійовича далеко від рідних місць, але він ніколи не поривав зв'язків зі своєю батьківщиною і в низці своїх робіт, присвя-

чених орнітофауни України, тепло відгукується про рідну землю. Якщо через хвороби (малярія, ревматизм та інші, набуті під час тяжких мандрівок) Зарудний не вирушав в експедиції, то літній час обов'язково проводив в Україні, не припиняючи своїх зоологічних спостережень. Неодноразово приїздив на відпочинок до садиби рідних у Гряковому, де наполегливо займався дослідницькою роботою. Взагалі ж на батьківщині натураліст побував у 1887, 1890, 1891, 1893–1895, 1897, 1899, 1905, 1911, 1913 рр. [13, с. 40]. Протягом 1890–1891 рр. він проводив обстеження Костянтиноградського повіту за течією р. Орчик. Результати цих досліджень у поєднанні зі спостереженнями свого дитинства Микола Олексійович опублікував у праці «Птахи долини р. Орчик і прилегло-го степу». В ній автор наводить перелік 141 виду та низку біологічних і систематичних зауважень до 22 видів птахів. Дослідник орнітофауни історичної Полтавщини Микола Іванович Гавриленко так писав про види птахів, відмічені у цій праці: «Серед птахів, характерних для долини Орчика, зазначено: *Milvus regalis*, *Litofalco aesalon*, *Chettusia gregaria*, *Cettia cettii*, *Budites melanocephala*». Незрозумілими для нього були відсутність у переліку звичайної там сови сірої та слова Зарудного «відмічено виключно *Strix flammea*» [1].

Значний інтерес у згаданій роботі викликає опис природи навколо с. Грякове та садиби Зарудних. У ньому автор характеризує степові, лучні, лісові ділянки, відмічає великий сад із фруктовими деревами та парк, що прилягав до садиби, а також чудовий сосновий бір із численними видами інших дерев, як місцевих, так і завезених [7]. Взагалі ж, це був приватний ботанічний сад, закладений Миколою Андрійовичем Зарудним у 1837 р. в ландшафтному стилі з системою штучних ставків, басейнів та фонтанів [9, с. 51]. Відрізнявся він і чудовими теплицями з рідкісними рослинами. Цікаво, що деякі з них намагалися акліматизувати у відкритому ґрунті. Станом на 1858 р. в саду М. А. Зарудного зростало 220 видів і форм рослин. Серед них було чимало екзотичних видів ялиць, тисів, клокичок, мушмул. З укриттям на зиму тут вирощували каштан істівний, павловнію повстисту, акацію ленкоранську, мильне дерево, які навіть і сьогодні відносяться до раритетів [9, с. 52–53]. Вважається, що саме з ботанічного саду М. А. Зарудного в культуру були введені такі дендрооб'єкти, як *Fraxinus Americana*, *Rubus odoratus*, *Tilia americana*, *Weigela florida* [9, с. 53]. У такому живописному краї, практично серед живої природи зростав юний Микола Зарудний і тут сформувалась цікавість до її пізнання, подорожей та мисливства.

В іншій його науковій праці «Деякі замітки про орнітофауну Харківської і Полтавської губерній» (1911) охарактеризовано 31 вид птахів [8]. На думку М. І. Гавриленка, ця робота містить важливі відомості з орнітофауни Полтавської губернії, в ній зазначено гніздування *Buteo ferox*, *Aesalon regulus*, *Chettusia gregaria*, часті зустрічі з *Aquila orientalis*, добування *Circaetus gallicus*, *Hydrochelidon hybrida*, *Porzana bailloni* та двох *Luscinola melanopogon* [2].

М. І. Гавриленко особисто познайомився із М. О. Зарудним у 1913 р., будучи студентом Харківського університету. Зустріч відбулася на званому обіді в професора М. М. Сомова з нагоди приїзду Миколи Олексійовича до Валок. Тоді на питання Миколи Івановича про результати зборів того року М. О. Зарудний обмежився про свої екскурсії по Орчику відповіддю: «цього разу нового нічого не додав» [3]. У своїй автобіографії (*Mea vita*) М. І. Гавриленко називає Зарудного «найвидатнішим дослідником туркестанської фауни, першим європейцем, який пройшов по Східній Персії і вийшов до Індійського океану» [5, с. 20].

Наукова спадщина М. О. Зарудного нараховує понад 200 наукових та науково-популярних праць, ним було описано 238 видів і підвидів птахів, зібрана унікальна колекція тварин, основна збережена частина якої знаходиться в Зоологічному інституті РАН, деякі збори дослідника зберігаються в Інституті зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України та інших зоологічних установах. Колекції тварин, зібраних натуралістом в Оренбурзькому краї, Середній Азії, Ірані та в Україні, стали цінним матеріалом для роботи багатьох спеціалістів світу. За цими зоологічними зразками було описано цілий ряд нових видів тварин.

На честь Миколи Олексійовича названо понад 100 нових форм тварин, серед них: 4 ссавці, 15 птахів, 5 рептилій, 1 риба, 72 комахи, 1 багатоніжка, 6 паукоподібних, 1 молюск [11, с. 93]. Такої пошани не удостоївся жоден із наших земляків-натуралістів. За свої заслуги він отримав від Російського географічного товариства срібну медаль імені М. М. Пржевальського (1907), тричі був удостоєний премії М. М. Пржевальського (1901, 1904, 1907). Слушно, що А. П. Семенов-Тянь-Шанський порівняв Зарудного лише із Пржевальським [11, с. 94].

Тож бачимо, що Микола Олексійович Зарудний зробив вагомий внесок у розвиток зоологічної науки. Він був різноплановим та поліфункціональним дослідником. З огляду на це вважаємо, що пам'ять про нашого уславленого земляка буде передаватися із покоління в покоління й ім'я його ніколи не зітре забудтя!

Джерела та література

1. НА ПКМВК. – Ф. 01. – Спр. 236. – Арк. 10.
2. НА ПКМВК. – Ф. 01. – Спр. 236. – Арк. 10–11.
3. НА ПКМВК. – Ф. 01. – Спр. 236. – Арк. 11.
4. В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. Уклад. Самородов В. М., Кигим С. Л. / наук. ред. К. М. Ситник. – Полтава: «Полтавський літератор», 2008. – 208 с.
5. Гавриленко М. І. (1889–1971). Матеріали до біографії відомого вченого-орнітолога. Зібрав і впорядкував П. Ротач. – Полтава: Верстка, 2004 – 86 с.
6. **Закалюжний В. М.** Полтавці – відомі зоологи. – Полтава: Астроя, 2017 – 129 с.
7. **Зарудный Н. А.** Птицы долины реки Орчика и окололежащей степи // Материалы к познанию фауны и флоры Российской империи. – 1892. – Т. 1. – С. 138–155.

8. Зарудный Н. А. Несколько заметок по орнитофауне Харьковской и Полтавской губернии // Орнитологический вестник. – 1911. – № 3–4. – С. 272–277.

9. Липа А. Л. Интродукция и акклиматизация древесных растений на Украине. – К.: «Вища школа», 1978. – 112 с.

10. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – К.: тип. Т-ва Фронцевича Г. Л. и К^о, 1910. – Т. 2: Е-К. – VI, 720, 20 с.

11. Пидопличко И. Г. Н. А. Зарудный как зоолог и путешественник // Вестник зоологии. – 1969. – № 5. – С. 93–94.

12. Пилипчук О. Я. Зарудний Микола Олексійович // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 10: 3-Зор. – К., 2010. – С. 337–338.

13. Пилипчук О., Чубрей О. М. О. Зарудний (1859–1919) – видатний зоолог-орнітолог і мандрівник: монографія. – К.: Талком, 2022. – 199 с.

Keywords: *Mykola Zarudnyi, zoology, ornithology, geography, Hriakove.*

SUMMARY

Svitlana Kyhym, Viktor Samorodov

Mykola Oleksiiovych Zarudnyi (1859–1919) – Direction of Life and Achievements of Prominent Naturalist

Life way and achievements in field of zoology, ornithology and geography of prominent explorer, traveler and museum organizer M. O. Zarudnyi, who was Poltava Region native, are described in the article.

УДК 94(477.53)"1920/1921"(092)Перлик:930.253

Владислав Усенко

ІВАН МАКСИМОВИЧ ПЕРЛИК (1869–1921): СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ПОВСТАНСЬКОГО ВАТАЖКА

У статті на матеріалах архівно-кримінальної справи із фондів Галузевого державного архіву СБУ та мемуарної літератури висвітлюється життєвий шлях І. М. Перлика – потомственного дворянина, військовика, організатора антибільшовицького повстання на Лівобережній Україні в 1920–1921 рр.

Ключові слова: Іван Перлик, військовик, антибільшовицький повстанський рух, повстанський отаман.

У звіті Полтавського губернського відділу ДПУ про його діяльність за період із 01.10.1921 до 01.10.1922 р., опублікованому в «Отчете Полтавского Губерн-

ского Исполнительного Комитета [за] 1922 г.», зазначалось: «Из наиболее интересных организаций в октябре прошлого года были ликвидированы следующие: Чутовский заговор под руководством бывшего царского полковника Ивана Перлика, свивший себе гнездо в селе Чутово Полтавского уезда и преследовавший цели вооружённого восстания против Советской Власти на Украине. Эта подпольная, с петлюровской окраской, организация была настолько уверена в успехе своей контр-революционной деятельности, что даже приступила к избранию тайного временного правительства на случай скорого свержения Советской Власти на Украине. По этому делу было арестовано свыше 50 человек, захвачен был штаб организации, обнаружены приказы, воззвания и проч[ие] прокламации, обличавшие организацию контр-революционной деятельности. По постановлению Коллегии Полтавской Губчека было расстреляно 20 человек вместе с организатором и атаманом Перликом.» [14, с. 50].

І. М. Перлик. 1905 р.

Сьогодні, через більш як століття після вказаних вище подій, постать ватажка повстанців І. М. Перлика та обставини очолюваного ним антибільшовицького виступу залишаються маловідомими історикам і краєзнавцям, які досліджують перебіг Української революції 1917–1921 рр. та повстанського руху на Полтавщині. Основною причиною цього є відсутність у місцевих архівах відповідних документів.

У фонді 5 «Кримінальні справи на нереабілітованих осіб», що зберігається в Галузевому державному архіві СБУ, автором статті було виявлено тритомну архівно-кримінальну справу на Івана Перлика і його найближчих сподвижників у боротьбі проти більшовиків, розпочату 17 травня 1921 р. [7]. Її матеріали – анкети, довідки, протоколи тощо – дають нам можливість детально висвітлити сторінки життя та перипетії долі повстанського отамана. Наявні у справі відомості доповнюють яскраві спогади про Івана Максимовича його сучасників – учасників і очевидців подій Української революції 1917–1921 рр. Миколи Бутовича [1; 2; 3], Йосипа Мандзенка [13], Вадима Щербаківського [22] та ін.

Як свідчать архівні документи, майбутній повстанський ватажок народився 18 січня 1869 р. на хуторі Сметанні Лози Коломацької волості Валківського повіту Харківської губернії в сім'ї колезького реєстратора Максима Івановича Перлика та його дружини Дарії Іванівни [7, т. 3, арк. 151; 9,

арк. 122 зв.]. За іншими даними, місцем його народження є хутір Різуненків тієї ж волості, повіту та губернії [7, т. 3, арк. 96]. 19 січня Іван був охрещений священиком Успенської церкви слободи Коломака Матфеем Федоровським. Його хрещеними батьками стали дворяни Михайло Іванович Смородський і Дарія Кирилівна Шаманська [9, арк. 123].

Спочатку І. М. Перлик здобув середню освіту в Казанському реальному училищі, далі військово – в Казанському піхотному юнкерському училищі [7, т. 1, арк. 34]. Потому перебував на військовій службі, під час проходження якої послідовно отримав офіцерські чини підпоручика (01.09.1889), поручика (01.09.1893), штабс-капітана (06.05.1900) та капітана (01.09.1901) [15; 18, с. 1091]. У складі 20-го Східно-Сибірського стрілецького полку він брав участь у Російсько-японській війні, 3 жовтня 1904 р. відзначився в бою біля Путилівської сопки, під час якого був серйозно поранений у ногу [15].

За виявлений героїзм Івана Максимовича було представлено до ордена Святого Георгія 4-го ступеня. В наказі про нагородження від 27.01.1907 р. вчинений ним подвиг описано так: «...3 окт[ября] 1904 г., он, командуя ротою 20-го Восточно-Сибирск[ого] стр[елкового] п[олка], атакував вместе с другими частями 19-го и 20-го Восточно-Сибирск[их] стр[елковых] п[олков], находившуюся к югу от Путиловск[ой] сопки сильно укрепленную неприятельскую позицию и с боя овладел находившеюся на позиции неприятельскою батареею» [6; 15]. Крім того, за бойові заслуги Перлик також був нагороджений орденами Святої Анни 4-го ступеня (1904) та 3-го ступеня з мечами й бантом (1905) [15; 18, с. 1091].

У липні 1906 р. Івана Максимовича було призначено виконуючим обов'язки Кіренського повітового військового начальника (м. Кіренськ Іркутської губернії) із зарахуванням по армійській піхоті [4; 15], а 26 вересня наступного року за станом здоров'я звільнено зі служби підполковником, із мундиром та пенсією [5; 15]. Вийшовши у відставку, він повернувся на батьківщину, до Харківської губернії, де працював у галузі кооперації, очолюючи різні кооперативні спілки [7, т. 1, арк. 34].

З початком Першої світової війни Іван Перлик добровільно відновився на військовій службі. Спочатку перебував у резерві чинів при штабі Київського військового округу, та незабаром був переведений до діючої армії на посаду командира батальйону 257-го піхотного Євпаторійського полку 65-ї піхотної дивізії (Південно-Західний фронт). Перебуваючи на фронті в Галичині, підполковник одразу відзначився в боях з австро-угорськими військами. Наприкінці 1914 р. його призначили командиром 258-го піхотного Кишинівського полку тієї ж дивізії [7, т. 1, арк. 34; 15].

За архівними документами, 21 січня 1915 р. біля с. Бориня (нині селище Самбірського району Львівської області), під час боїв за оволодіння проходами в Карпатах І. М. Перлик, перебуваючи в бойових порядках свого полку, очолив атаку на добре укріплені позиції австро-угорців. Противник зустрів

І. М. Перлик (сидить посередині) – начальник 1-ї стрілецько-козацької дивізії, зі старшинами свого штабу. 1918 р.

атакуючих сильним рушничним вогнем і пішов у контратаку. Полк із великими втратами відступив на вихідні позиції, а його командир потрапив до австро-угорського полону й був поміщений у табір для військовополонених офіцерів Йозефштадт [12].

У мемуарній літературі Івана Максимовича називають одним із головних діячів та українським комендантом цього табору. Так, генерал-хорунжий Армії УНР Йосип Мандзенко писав про нього: «Українським комендантом табору Йозефштадт був полковник Іван Перлик, георгіївський кавалер, якому

за його хоробрість австрійці залишили в полоні шаблю, колишній командир Кишинівського другочергового полку. [...] Досить високий, схожий з лиця на старого козака, говорив доброю, м'якою українською мовою. Людина досить лагідної вдачі, пізніше був командиром Сірої дивізії, а ще пізніше загинув героїською смертю – замордований большевиками в Полтаві.» [13, с. 9].

Коли в серпні 1917 р. розпочалась українізація табору, Іван Максимович одним із перших пристав до національного руху. Як згадував згодом Й. Мандзенко: «З початком українського руху І. Перлик поставився до справи дуже ґрунтовно, казав дати йому якнайбільше матеріялу з українознавства, замкнувся на кілька днів у кімнаті, а коли вийшов, то був уже добре національно обізнаним українцем.» [Там само].

Невдовзі в таборі полоненими офіцерами-українцями було створено культурно-просвітній гурток, який, за свідченням Й. Мандзенка, працював із «великим запалом». Зокрема, його члени «читали лекції з українознавства на найрізномордніші теми, видавали тижневик «Наш Голос», заклали українську бібліотеку, що в грудні 1917 р. мала близько 1500 томів, і взагалі ввесь час провадилася робота в сутонаціональному дусі.» [13, с. 8].

І. М. Перлик увійшов до складу президії управи цього гуртка та брав діяльну участь у його роботі. Так, за даними, наведеними І. Срібняком, 28 серпня він виступив перед таборянами з доповіддю на тему «Засоби вивчення рідної мови», 30 жовтня – з рефератом «Про сільську кооперацію та позичкову спілку в таборі», пізніше – з рефератом «Про сільське господарство» [20, с. 189, 193]. Крім того, Іван Максимович активно співробітничав у табірному тижневику «Наш голос», для якого підготував кілька статей, присвячених гострим питанням завершення війни, сприйняття революції в Росії та її очікуваних наслідків [17, арк. 92].

У грудні 1917 р. Івана Перлика було обрано головою управи української громади в таборі (Й. Мандзенко у своїх спогадах називає її «Громада полонених старшин-українців табору Йозефштадт») [13, с. 8; 20, с. 196]. 15 лютого наступного року він на чолі 25 офіцерів відбув із Йозефштадта до Володимира-Волинського (нині м. Володимир Волинської області), що на той час перебував під контролем австро-угорських військ [16, с. 80]. Тут Іван Максимович приступив до організації з полонених українців однієї з перших національних військових частин – 1-ї стрілецько-козацької дивізії (неофіційна назва – «Сіра» або «Сірожупанна»), а після її остаточного сформування в травні 1918 р. став першим командиром цього з'єднання [16, с. 82].

Ад'ютант І. М. Перлика Микола Бутович (пізніше відомий український графік) у мемуарах «Формування Сірої дивізії у Володимирі-Волинському» згадував про нього наступне: «Начальник дивізії підполковник Іван Перлик був непересічної вдачі людина. На перший погляд – людина лагідної вдачі, зовні мав вигляд українського степовика, з сірими очима й підстриженими вусами, як кремезний селянин від плуга. А насправді то був чоловік сильного характеру,

упертий, завзятий і хоробрий. Мав високу військову освіту, скінчив академію генерального штабу.» [3, с. 21]. Нижче він зазначає: «Знав Перлик добре психіку українського селянина й тому умів підійти до серця нашого козака. Умів до нього промовити. Звичайно ключем його промови, виголошуваної доброю українською мовою, була «пшеничка». Суть зазіхань москалів на Україну він зводив до простого і зрозумілого для кожного козака символу «пшенички». – «Пшенички їм захотілося, – от чого вони пхаються в Україну!» [Там само].

На чолі Сірожупанної дивізії Іван Максимович перебував недовго. Уже в серпні 1918 р. її новим начальником призначили генерал-хорунжого В. Сокиру-Яхонтова, а Перлик був понижений на посаді до командира 2-го стрілецького полку [3, с. 27]. Згодом підполковника взагалі підступно усунули зі служби. Як згадував М. Бутович, «Зроблено його ніби нервово-хворим і перевезено десь до відповідної лікарні, і то так несподівано й таємно, що про це довідалася дивізія щойно на другий день.» [3, с. 28].

Після цього Іван Максимович повернувся на малу батьківщину, разом із дружиною проживав на хуторі Сметанні Лози, займався хліборобством. Коли в листопаді 1918 р. в Україні спалахнуло протигетьманське повстання, він планував приєднатися до військ Директорії УНР. Це підтверджують свідчення Перлика, дані ним під час допиту у Всеукраїнській надзвичайній комісії 18 травня 1921 р.: «...желая спасти Украину от начавшегося в последней хаоса, все-таки намеревался вступить в ряды войск Петлюры для нахождения выхода из создавшегося на Украине неблагоприятного для последней положения.» [7, т. 1, арк. 34 зв.]. Та реалізації планів підполковника перешкодив швидкий наступ більшовицьких військ, які вже на початку січня 1919 р. зайняли Харківську губернію.

Будучи опозиційно налаштованим до більшовиків, Іван Максимович почав виношувати задум «ниспровержения Советской Власти путем организованного открытого вооруженного восстания» – як зазначено в матеріалах архівно-кримінальної справи. З цією метою на початку 1920 р. підполковником була створена так звана «Таємна трійка» – підпільна організація, що вела агітацію проти радянської влади, намагалася сформулювати повстанські заходи й зав'язати контакти з іншими отаманами для спільних дій проти більшовиків [7, т. 3, арк. 75 зв., 93]. Сам Перлик писав різні універсали та обіжники, в яких іменував себе «Атаманом повстанців Лівобережної України Гнатом Ратицею» й закликав місцеве населення до участі в загальному анти-більшовицькому виступі, що мав розпочатись у квітні 1921 р. Очолюваний ним повстанський загін чисельністю 60 чоловік активно діяв на Полтавщині (Чутівська волость) та Харківщині (Валківський і Богодухівський повіти), тероризуючи органи більшовицької влади, міліціонерів та продовольчих агентів [7, т. 1, арк. 35 зв., 36].

Про повстанську діяльність І. М. Перлика збереглися короткі спогади відомого українського археолога та мистецтвознавця Вадима Щербаківсько-

го, який називає підполковника «єдиним дійсно ідейним і інтелігентним повстанцем» [22, с. 709]. Він писав: «Се була людина високоінтелігентна, яка була офіцером Генерального штабу за війни. [...] Він рішив битися з большевиками в своїй області між Полтавою і Харковом. Мав він невеликий гурт повстанців, усе порядних людей, і робив цілу зиму 1920 року удачні напади на большевиків, які люди часто приписували Махнові, але його тактика, як і повна українська свідомість, були зовсім відмінні від Махнових. Чомусь він рішив оголосити на Чистий четвер загальне повстання і думав, що як його послухають люди, то йому удасться скинути большевиків. Але загального рушення не вийшло і він упав у відчай.» [Там само].

Таким чином, організувати масовий виступ проти більшовиків Перликові не вдалося. Причина цього, за словами В. Щербаківського, полягала в наступному: «Він зробив ту помилку, яка цілком зрозуміла в його становищі. Він думав, що його оголошення почула ціла Полтавська губернія, а в дійсності про нього ніхто нічого не чув. Він не мав інтелігентних помічників, а неінтелігентні багато наобіцяли, а потім багато наговорили, а в дійсності нічого не зробили, а Перлик, повіривши їм і побачивши, що нічого не вийшло, упав у відчай. Він не мав апарату для такого розголошення, і не він один, а кожен інший на його місці.» [Там само].

Зневірений у подальшій боротьбі, Іван Максимович повірив «чесному більшовицькому слову» про амністію для тих, хто добровільно складе зброю, і з'явився до Всеукраїнської надзвичайної комісії з повинною. Як свідчить В. Щербаківський: «І він сам розпустив своїх повстанців і пішов у Харків у Чеку і сказав, що він є повстанець Перлик, що він робив повстання з ідеї, але перевірився, що се і недоцільно, і безплідне, і тому рішив перестати се робити і прийшов у Чеку віддатися, аби Чека дурно не переслідувала інших. Його зразу не арештували, а сказали жити собі у Харкові і являтися щодня у Чеку для перевірки. Але тижнів через два сказали йому дати прізвища його повстанців. Він сказав, що се його вина, що він підбив людей до повстань і які тому не винні, а тепер не будуть робити жадних повстань більше, бо то теж ідейні люди, а не бандити, і він несе сам вину за всіх, а не хоче, щоб за його вину відповідали інші. Тоді його арештували і перевезли у Полтаву.» [Там само].

3 листопада 1921 р. в Полтаві відбулося судове засідання колегії губернської надзвичайної комісії, на якому було розглянуто справу Івана Перлика та його соратників. Отаману й 16 повстанцям колегія винесла смертний вирок, ще трьох позбавили волі терміном на 5 років, а один помер під час слідства. 16 засуджених стратили вже наступного дня. Іван Максимович ще деякий час перебував у тюремній камері і був розстріляний 26 листопада 1921 р. [7, т. 2, арк. 207; т. 3, арк. 151 зв.]. Про останній день повстанського ватажка В. Щербаківський повідомляє наступне: «Одного разу в четвер він грав трохи в доміно з кимось, а потім взяв доміно і склав з нього хрест і каже: «Оце хрест я склав над своєю могилою, бо сьогодні, мабуть, мене поведуть на цуп-

ку» (тобто розстріляють). Справді, в тюрму прийшла Чека, відчинилися двері й його келії. «Це мене на цупку?» – спитав він. «Нет, на допрос». – «А я вже й хреста склав. Прощайте, товариші, по четвергах на допрос не ведут, а на цупку». Це й були його останні слова.» [22, с. 709].

Довгий час ім'я І. М. Перлика мало тавро «бандита» й «контрреволюціонера» та перебувало під забороною радянської влади. Ситуація змінилася лише після здобуття нашою державою незалежності в 1991 р. На виконання Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» кримінальну справу очільника повстанців було переглянуто, а його самого реабілітовано. У висновку за матеріалами справи, підготовленому співробітниками СБУ та прокуратури у травні 1997 р., зазначено: «Учитывая, что деятельность Перлика И. М. направлена на восстановление провозглашенной в 1918 году независимости Украины, она не может быть признана преступной и контрреволюционной. Перлик И. М. подлежит реабилитации в соответствии со ст. 1 Закона Украины от 17 апреля 1991 года «О реабилитации жертв политических репрессий на Украине» [7, т. 3, арк. 151–151 зв.].

Джерела та література

1. **Бутович М.** Зі споминів Сірожупанника // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Варшава, 1938. – 36. 9. – С. 9–17.
2. **Бутович М.** Сіра дивізія // Вісник. Суспільно-політичний місячник Організації оборони чотирьох свобод України. – Нью-Йорк, 1958. – Ч. 11. – С. 29–31; 1959. – Ч. 1. – С. 25–30.
3. **Бутович М.** Формування Сірої дивізії у Володимирі-Волинському // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Торонто, 1966. – 36. 11. – С. 18–41.
4. Высочайшие приказы по Военному ведомству (1906 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ria1914.info/images/9/99/0821.pdf>.
5. Высочайшие приказы по Военному ведомству (1907 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ria1914.info/images/4/4a/0885.pdf>.
6. Высочайшие приказы по Военному ведомству (1907 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ria1914.info/images/4/46/0853.pdf>.
7. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 9833-о. – Т. 1–3.
8. ДАПО. – Ф. Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 39.
9. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 105. – Спр. 497.
10. **Дубрівний П.** Сірожупанники // Вісті комбатанта. – Нью-Йорк, 1962. – Ч. 3–4. – С. 37–43.
11. **Дубрівний П.** Сірожупанники (Перша Українська стрілецько-козацька дивізія) // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Торонто, 1964. – 36. 10. – С. 38–78.
12. Журнал военных действий 258-го пехотного Кишиневского полка (с 01.12.1914 по 28.02.1915 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gwar.mil.ru/documents/view/51517614/?parent=51517912&obraz=51730204>.
13. **Мандзенко Й.** Сірожупанники: Табір полонених українських старшин в Йозефштадті, Австро-Угорщина // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Торонто, 1966. – 36. 11. – С. 5–17.

14. Отчет о деятельности Полтавского Губотдела Госполитуправления за время с 1-го октября 1921 года по 1-ое октября 1922 г. // Отчет Полтавского Губернского Исполнительного Комитета [за] 1922 г. – Полтава, [1922]. – С. 50–58.

15. Перлик Иван Максимович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ria1914.info/index.php/Перлик_Иван_Максимович.

16. Прохода В. Записки до історії Сірих (сірожупаників) // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Каліш, 1935. – 36. 1, вид. 2-ге. – С. 75–128.

17. Сидоренко Н. М. Українська таборова преса першої половини ХХ століття: проблеми національно-духовного самоствердження: дис... д-ра філол. наук: 10.01.08. – К., 2000. – 425 арк.

18. Список капитанам армейской пехоты по старшинству: составлен по 1-е июня 1907 г. – С.-Петербург: Военная типография, 1906. – ХСІХ, 1811 с.

19. Срібняк І. Діяльність Союзу визволення України серед полонених офіцерів російської армії в Австро-Угорщині (1914–1918 рр.) // Сурмач. – Лондон, 1997. – Ч. 1–4. – С. 40–45.

20. Срібняк І. Культурно-Просвітній Гурток полонених офіцерів-українців у австрійському таборі Йозефштадт (серпень 1917 – лютий 1918 рр.) // Проблеми всесвітньої історії. – К., 2016. – № 2. – С. 187–202.

21. Тинченко Я. Провідник сірожупаників // Український тиждень. – 2013. – № 40. – С. 34–36.

22. Щербаківський В. 1920 рік // Українська революція. 1917–1921. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи: У 3 кн. – Кн. 1: Процеси. Діячі. Рефлексії. 1917–1921 / Автори-упорядники О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт, В. Я. Ревегук. – Полтава: «Полтавський літератор», 2017. – С. 702–721.

Keywords: *Ivan Perlyk, military man, anti-Bilshovyks movement, rebel ataman.*

SUMMARY

Vladyslav Usenko

Ivan Maksymovych Perlyk (1869–1921): Pages of Biography of Rebel Leader

Life of I. M. Perlyk – hereditary aristocrat, military man, organizer of anti-Bilshovyks rebel at the Left-bank Ukraine in 1920–1921 – is analyzed in the article on the basis of a case from State archive of Ukrainian Security Intelligence Service funds and memorial literature.

ПАНАС НАРІЖНЯК – ФІГУРАНТ «СПРАВИ ПРО ТРЬОХ ПЕТЛЮРІВЦІВ»

У статті подано відомості про начальника міліції 1-ї дільниці Полтавського повіту П. Г. Наріжняка, тричі репресованого радянською владою.

Ключові слова: Панас Наріжняк, політичні репресії, «петлюрівська справа».

У квітні-травні 1920 р. в Полтаві та навколишніх селах набула розголосу так звана «петлюрівська справа», сфабрикована місцевою більшовицькою владою. Суть її полягала в тому, що наївний вісімнадцятирічний юнак-фантазер Мстислав Засенко, який 9 місяців прослужив у війську УНР, мріяв створити повстанську організацію і стати її керівником. Він фантазував про значну та одностайну підтримку цієї організації в середовищі патріотів-українців, про існування повстанських загонів, видавав якісь накази, передавав людям, яких уявляв своїми однодумцями, білі пов'язки з написом «УНР».

Інформацію про хід цієї справи можна знайти в щоденнику Володимира Короленка, який виступив на захист засуджених. Зокрема, в його записах за 1 травня 1920 р. читаємо: «...Засенко пишет, между прочим, что он в то время, «начитавшись романов»... и т. д., вообразил себя предназначенным к великим делам и со своим 11-летним братишкой составил полк, состряпал печати и т. д. ... По общим отзывам – Засенко авантюрист, Хлестаков и выдумщик, и его преступление так же несерьезно, как несерьезно и отношение суда...» [3].

Деякі відомості про покарання учасників «петлюрівської змови» є і в щоденнику полтавського лікаря Олександра Несвіцького [5, с. 160].

Сама справа має назву: «По звинуваченню Калужного Дмитра Івановича, Засенка Мстислава Івановича, Баштанника Олександра Кириловича, Буко Кузьми Івановича, Білоконя Спиридона, Сидорука Стафана Васильовича, Боровика Дмитра Івановича, Негрила Петра Васильовича, Колісника Василя Григоровича, Шилова Дементія Степановича, Животкова Володимира Захаровича, Шилової Неоніли Кононівни, Любич-Терещенка Петра Єфремовича, Гикала Івана Івановича, Животкова Андрія Захаровича, Конівця Василя Гнатовича, Вовка Володимира в організації петлюрівського повстання» і зберігається серед документів Полтавського губернського революційного трибуналу в Державному архіві Полтавської області [10, с. 75]. Зазначимо, що М. Засенко та О. Баштанник були розстріляні, частина інших обвинувачених отримали різні вироки трибуналу.

«Справі про трьох петлюрівців», або як її ще називають «Засенківська справа», присвячена стаття історика-архівіста Зінаїди Яненко, опублікована в збірнику «Полтавська Петлюріана. Матеріали IV Петлюрівських читань» [10].

Автору статті вдалося відшукати ще одного фігуранта справи – Панаса Гордійовича Наріжняка. Детальніше про нього можна дізнатися з матеріалів архівно-кримінальної справи № 18505-с за 1920 р. [1]. П. Г. Наріжняка судили окремо, тому його прізвище відсутнє у «Справі про трьох петлюрівців». Хоча деякі обвинувачувані (Володимир Животков, Андрій Животков, Петро Негрило, його земляки із с. Мачухи) були добре знайомі з Наріжняком. Так, брати Животкови разом із ним воювали в 1918 р. проти більшовиків у складі «Вільного козацтва».

Частина інших обвинувачуваних проживала в с. Василівка, де Панас Гордійович служив начальником 1-ї міліцейської дільниці. Наприклад, Дмитро Калюжний працював тут учителем, а Володимир Вовк, Олександр Баштанник, Петро Негрило були товаришами Наріжняка по службі.

Додатковим джерелом для цієї статті є ще одна архівно-кримінальна справа № 17354-с за 1935 р. [2], що також стосується надуманої таємної організації, основним фігурантом якої знову є П. Г. Наріжняк. Висвітлення матеріалів названої справи та долі її учасників потребує окремого дослідження.

Панас (Афанасій) Гордійович Наріжняк народився 1892 р. у с. Мачухи Мачуської волості Полтавського повіту Полтавської губернії в сім'ї козака-бідняка. Із протоколу допиту від 25.01.1935 р. дізнаємось, що його батько був малоземельним – мав лише 1,5 десятини землі. У 1905 р. Панас закінчив трикласну школу в рідному селі і став працювати учнем письмоводителя в місцевому волосному правлінні. В наступному році перейшов на роботу в редакцію газети «Полтавський голос», де працював в «експедиції на технічній роботі». З 1907 р. протягом трьох із половиною років П. Г. Наріжняк обіймав посаду писаря в Полтавському повітовому з'їзді мирових суддів, а останній рік – посаду помічника столоначальника «по громадянському відділенню» [2, арк. 13].

Очевидно, бідність та бажання заробити грошей штовхнули Панаса Гордійовича змінити роботу й поїхати на Пужмурський рудник біля станції Каланчаївської Єкатеринбурзької губернії. Тут у 1910–1912 рр. він працював спочатку чорноробом, а згодом табельником [Там само].

У 1914 р. П. Г. Наріжняка мобілізували до війська, він воював на Австрійському фронті, був нагороджений трьома медалями. У період із березня 1915 до травня 1917 р. служив писарем полкової канцелярії 325-го піхотного полку, а після хвороби до січня 1918 р. – писарем при 133-му госпіталі [2, арк. 14].

У січні 1918 р. Панас Гордійович повернувся до Мачух і став членом волосного земельного відділу, а також вступив до місцевого «Вільного козацтва». Воював проти червоноармійців, зокрема проти загонів Каски. Після того як значно більші сили ворога увійшли до села, Наріжняк у складі групи чисельністю близько 20 чоловік відступив до Решетилівки [2, арк. 15]. Тут вони влилися до полку імені Костя Гордієнка під командуванням В. Петріва, якому показали шлях через Мачухи, в обхід більшовицьких військ, що обороняли залізницю перед Полтавою [6, с. 175–177].

Як свідчив під час допитів П. Г. Наріжняк, деякий час він перебував у партизанському загоні, що воював проти військ гетьмана Скоропадського, а при Петлюрі три місяці лежав хворим [1, арк. 50]. Очевидно, він хворів на тиф, який масово поширився тоді серед військових та цивільного населення.

Із листопада 1918 р. Панас Гордійович працював у земвідділі Мачуського волосного ревкому, а в грудні того ж року став членом Української комуністичної партії. У 1919 р. «при другій Радянській владі» був обраний головою ревкому. Згодом П. Г. Наріжняка призначили начальником 1-ї дільниці міліції, до складу якої входили Василівська, Чутівська та Первозванівська волості (центр у с. Василівка Полтавського повіту). На цій посаді він служив до липня 1919 р., а потім переховувався від денікінців у Мачухах, боячись арешту.

Після повернення більшовиків, із грудня 1919 до початку лютого 1920 р. Панас Гордійович очолював Василівську волосну міліцію [2, арк. 15]. Потім його перевели до Мачух на посаду начальника 5-ї дільниці міліції, але по приїзді на місце служби Наріжняк дізнався, що її вже зайнято іншою людиною. Подібної посади йому не надали, хоча й обіцяли [1, арк. 25].

У серпні 1920 р. Панас Гордійович був мобілізований і служив писарем на збірному пункті при волвоєнкомі. 15 вересня цього року його заарештували за звинуваченням в участі у «петлюрівській змові». Згідно з документами кримінальної справи № 18505-с на момент арешту П. Г. Наріжняк проживав разом із дружиною, маленькою півторарічною донькою, батьком, матір'ю, сестрою і братом, який також мав дружину та двох дітей. Майновий стан – одна корова, лоша, три вівці [1, арк. 16]. За участь у «змові» Панаса Гордійовича засудили до 5 років позбавлення волі із скороченням терміну ув'язнення на третину [7, с. 418]. Після відбуття кількох місяців у концентраційному таборі він був звільнений.

Серед матеріалів зазначеної вище справи нами виявлено заяву решетилівського волвоєнкома Стефана Тищенка, який свідчив, що співучасником Наріжняка по «петлюрівській змові» був старший міліціонер Чутівської волості Д. Боровик. Зокрема, він повідомляв: «...1920 року 15-го марта я був на должності вол[осного] воєнкома Чутівської волості, де мені приходилось приїжджати з отрядом у Василівську волость на подавлення петлюрівського заговора, де прийшлося захватити декількох цих заговорщиків, які при допросі показали, що в активних заговорах участвують: начальник 1-го поділу явний «петлюра» Наріжняк і старший міліціонер Чутівської волості Дмитро Боровик, який зараз уже сидить у тюрмі...» [1, арк. 23].

Згодом Боровикові якось удалося вийти чи втекти з в'язниці. Потому він організував антибільшовицький повстанський загін, який діяв у районі Чутівської волості. Історик В. Я. Ревегук наводить відомості, що загін «осавула Богдана Соловейка» (таке прізвище він носив) «складався з кінноти та посадженої на тачанки піхоти. Він мав і свою символіку – чорний прапор із зеленим хрестом та написом «Геть, поганці, з нашої хати!» і «Смерть кому-

ністам!». У загоні відчувався вплив махновської ідеології і тактики ведення бойових дій.» [8, с. 331].

Історія П. Г. Наріжняка також пов'язана з історією Володимира Вовка – уродженця хутора Фльорівка Василівської волості (тепер село Скороходівської селищної ради Полтавського району), його товариша по міліцейській службі у Василівці. Останній на початку 1920 р. вступив у конфлікт із головою Полтавського повітвиконкому О. Буценком та начальником повітової міліції Бережним, які вчинили п'яний розбій із пострілами та побиттям робітників та службовців млина Трепке. В. Вовк виступив на їх захист, а потім, боячись розправи, зник і створив повстанський загін, який на кінець квітня налічував більше 60 чоловік [9, с. 88–89].

За даними архівно-кримінальної справи № 17354-с, у січні 1935 р. Панас Гордійович був заарештований удруге за звинуваченням у контрреволюційній діяльності та діях, спрямованих на повалення, підрив або послаблення радянської влади (ст. 54-10 ч. 1 КК УСРР). 22-23 липня цього року Харківський обласний суд засудив його до 8 років позбавлення волі.

Закінчив свій життєвий шлях П. Г. Наріжняк у Карелії, де відбував покарання на Біломоро-Балтійському каналі. 9 вересня 1937 р. трійкою НКВС Карельської Автономної Соціалістичної Республіки його було засуджено до розстрілу. Вирок виконали 22 вересня 1937 р. Похований Панас Гордійович на Ведмежій Горі в Сандормосі [4]. Дещо пізніше (кінець жовтня – початок листопада того ж 1937 р.) тут був розстріляний цвіт української нації – письменники, науковці, педагоги, священники, громадсько-політичні та військові діячі.

Джерела та література

1. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 18505-с.
2. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 17354-с.
3. **Короленко В.** Дневник. Письма. 1917–1921. – М.: Сов. писатель, 2001. – 512 с.
4. Наріжняк Афанасий Гордеевич (1892) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ru.openlist.wiki/Наріжняк_Афанасий_Гордеевич_\(1892\)](https://ru.openlist.wiki/Наріжняк_Афанасий_Гордеевич_(1892)).
5. **Несвицкий А. А.** Полтава в дни революции и в период смуты 1917–1922 гг.: Дневник. – Полтава: Государственный архив Полтавской области. Полтавское краевое объединение Всеукраинского общества «Просвита» им. Т. Шевченко, 1995. – 280 с.
6. **Петрів В.** Спомини з часів Української Революції (1917–1921). – Ч. II: від Берестейського мира до заняття Полтави. – Львів: накладом Видавничої кооперативи «Червона Калина»; Жовква: Друкарня ОО Василян, 1928. – 184 с.
7. Реабілітовані історією. Полтавська область: Науково-документальна серія книг. – Київ-Полтава: Видавництво «АСМІ», 2005. – Кн. 3. – 720 с.
8. **Ревегук В.** Селянство Полтавщини в добу Української революції 1917–1921 рр. – Полтава: Полтавський літератор, 2017. – 386 с.
9. **Ревегук В.** Отамани Полтавського краю – борці за волю України: Нариси з історії. – Полтава: Дивосвіт, 2011. – 260 с.
10. **Яненко З.** «Засенківська справа» як вияв українофобії більшовиків // Полтавська Петлюріана. Матеріали IV Петлюрівських читань. – Полтава: Полтавське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта». – Ч. 3. – С. 75–79.

Keywords: Panas Narizhniak, political repressions, «case of Petliura».

SUMMARY

Anatolii Heiko

Panas Narizhniak – «Case of Three Petliurians» Subject

Information about chief of police of the first department of Poltava District P. H. Narizhniak who was repressed for three times by Soviet government is given in the article.

УДК 929.52Сербіновські-Мельникови:37](477.53-22)

Ірина Мельникова, Оксана Сулима

УЧИТЕЛЬСЬКА ДИНАСТІЯ СЕРБІНОВСЬКИХ ІЗ ЧУТІВЩИНИ

У статті представлено генеалогічне дослідження однієї з гілок родини Сербіновських-Мельникових, життєдіяльність якої пов'язана з Чутівським краєм. Основою розвідки стали письмові та візуальні джерела із сімейного архіву І. С. Мельникової.

Ключові слова: Чутове, П. Д. Сербіновський, О. П. Сербіновська (Мельникова), генеалогія.

Життя людини – складний лабіринт, існування роду – хитросплетіння лабіринтів. Відомий народознавець Василь Скуратівський зазначає: «Знати свій родовід, зберігати про нього нетленну пам'ять, означає любити свою Вітчизну. Це не просто красиві слова, це обов'язок не тільки перед минулими, але й майбутніми поколіннями.» [13, с. 57]. На сучасному етапі помітно поживалися дослідження в царині генеалогії та історичної біографістики. Зважаючи на гуманізацію та антропологічний поворот як головні тенденції в розвитку наукового дискурсу останніх десятиліть, посилюється інтерес до вивчення не лише родоводів відомих фамілій, але й пересічних громадян.

Уже згаданий український дослідник В. Скуратівський наголошував, що дослідження роду починається з найпростішого «забутого на підвіконні листа, припалого пилюгою портрета найдорожчої людини...» [13, с. 57]. Відправною точкою однієї з авторок цієї розвідки – Ірини Сергіївни Мельникової, завідувачки науково-дослідного експозиційного відділу археології Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, у дослідженні власного роду став комплекс збережених нею й попередніми поколіннями

візуальних та письмових джерел. Ці дороговкази привели лабіринтом долі на Чутівщину.

Прадід Ірини Сергіївни – Петро Дмитрович Сербіновський (?–1938), син священика, вихованець Полтавської духовної семінарії, тривалий час був учителем Чутівської земської школи (1899–1913, із 1910 – завідуючий закладом), а почав учителювати 20 жовтня 1883 р. [9, с. 217]. Зі звітів члена училищної ради О. М. Чеснока¹ про народні училища Полтавського повіту дізнаємося, що Сербіновський «...багато уваги звертає на загальний розвиток дітей. Учитель викладає з великим успіхом церковний спів, із учнів сформований дуже гарний хор, який співає в церкві... ставиться до своєї справи з любов'ю та крайньою сумлінністю і провадить її з повним умінням...» [14, с. 402]. Зберігся навіть опис квартири, де мешкав Петро Дмитрович: «Квартира вчителя складається з 2-х кімнат, сіней та кухні. Одна незручність... квартира вчителя відділена від класів глухою стіною і має лише один хід із двору, що дуже незручно особливо в негоду, оскільки вчитель змушений кожну перерву ходити в клас із квартири через двір» [14, с. 400].

Серед візуальних джерел, збережених нащадками Сербіновських, привертає увагу світлина Петра Дмитровича. Невеликий знімок (4,5×6,5 см), зважаючи на напис «Сербиновский» над головою чоловіка та залишки овальних рамок від інших фото і декоративних елементів, вирізали з випускної віньетки (рис. 1). Зовнішній вигляд портретованого відповідає уявленню про педагога початку ХХ ст.: солідна людина, із впевненим поглядом, правильними рисами обличчя та сивою бородою.

Разом із П. Д. Сербіновським на педагогічній ниві трудилася його старша донька Наталія Петрівна Сербіновська (по-домашньому Туся), яка була стипендіаткою Полтавського губернського земства (100 рублів на рік), із 1899 р. навчалася в Полтавській Маріїнській жіночій гімназії, яку закінчила в 1908 р.² [10, с. 128]. 8 жовтня того ж року пішла на земську службу, а з 1 лютого 1909 р. обіймала посаду помічниці вчителя в Чутівському земському училищі [6, с. 144].

Окрім того, П. Д. Сербіновський виконував обов'язки бібліотекара народної безкоштовної бібліотеки-читальні при Василівському волосному правлінні, відкритої 4 січня 1897 р. Станом на 1899 р. її фонди налічували 566 книг на 220 підписників. Головою та опікункою цього осередку культури стала дворянка Марія Андріївна Чеснок³ [1, с. 161–162].

1 Чеснок Олександр Михайлович (1863–1912) – дворянин Полтавської губернії. Навчався в Полтавському кадетському корпусі та Костянтинівському військовому училищі. У 1892–1910 рр. – член Полтавської повітової земської управи. На його честь названо школу в маєтку «Василівка». Помер та похований у с. Василівка Полтавського повіту [10, с. 280].

2 Маріїнська жіноча гімназія заснована в 1860 р. як Полтавське Маріїнське училище 1-го розряду. Спочатку мала 7 класів; у 1880 р. створено 8-й клас. Містилася на Олександрійській площі № 47 (будівля не збереглась). Закрита на початку 1919 р. [12, с. 723].

3 Чеснок Марія Андріївна (?–1912) – дворянка Полтавської губернії, мати О. М. Чеснока. Опікувалася жителями с. Василівка, зокрема влаштовувала народні читання, у 1894 р. відкрила кравецько-рукодільну майстерню тощо [7, с. 366; 11, с. 280].

*Рис. 1. П. Д. Сербіновський.
1900-ті рр.*

*Рис. 2. О. П. Сербіновська.
Полтава, 1897 р.*

23 травня (5 червня за н. с.) 1896 р. в родині почесного спадкового громадянина Петра Дмитровича та його дружини Олени Митрофанівни (? – 08.10.1957) народилася донька Олена, яку вдома називали Льоля. Таїнство хрещення немовляти здійснив священник Ніл Власенко в Георгіївській церкві с. Василівка⁴. Про високу повагу та визнання педагогічних талантів П. Д. Сербіновського свідчать хрещені батьки дівчинки: ними стали колезький реєстратор Олександр Михайлович Чеснок і міщанка Марія Євграфівна Митрофанова.

Для тогочасної інтелігенції фотопортрет був не лише предметом естетичної насолоди, а й сучасним і доволі престижним засобом суспільної самопрезентації. Про це свідчать і фотоматеріали з родинного архіву І. С. Мельникової, серед яких особливо милою є світлина маленької Льолі (рис. 2). Кабінет-портрет (10,5×16 см) дівчинки в ошатній світлій сукні з рюшами виконав полтавський фотограф Костянтин Степанович Лехницький.

Олена Петрівна розпочала навчання в Чутівській школі, де працював її батько [4, арк. 3]. Згодом їй як доньці земського вчителя призначили стипендію Полтавського повітового земства. Упродовж 1907–1911 рр. вона навчалася

⁴ Георгіївська церква с. Василівка (Кебеківка) збудована в 1796–1806 рр., перебудована в 1893 р. У 1895 р. церковна парафія складалася з 6 сіл та 3 навколишніх хуторів. У 1902 р. до церковної парафії входили с. Василівка, хутори Бурти, Ладижна, Лолівка, Дикунівка, Коломацький. Ніл Іванович Власенко згадується серед відомих священників (1895, 1902) [5, с. 87].

*Рис. 3. О. П. Сербіновська.
Одеса, 1910-ті рр.*

важливий документ зберігається у приватному архіві І. С. Мельникової. До часу завершення навчання та початку викладацької діяльності Олени Сербіновської відноситься фотознімок розміром 8х8 см, на якому бачимо молоду замріяну дівчину (рис. 3). Портретована справжня чепуруха – волосся коротке, з модною в 1910–20-х рр. завивкою хвилями, одягнена в популярному тоді морському стилі – жіночу матроску з крупними круглими гудзиками. Вибір вбрання пояснює відтиск штампу фотомайстра на звороті: «Фот. И. Рыжак / Дерибасовская д. № 27 / рядом с Московской гостиницей». Юна Олена відвідувала Одесу, де й була зроблена світлина у фотоательє Ізраїля Гершевича Рижак, який працював упродовж 1907–1930-х рр. [3].

Цілком очікувано, що молода спеціалістка зробила перші фахові кроки на Чутівщині, поряд із батьком, який піввіку самовіддано служив на освітянській ниві. У автобіографії Олена Петрівна чітко окреслює кожний етап своєї професійної діяльності, особливо акцентуючи увагу на перших кар'єрних віхах: «Скінчила 8 класів гімназії у 1915 році весною, а восени цього ж року поступила на роботу у Федорівську школу Чутівського району. У цей рік перевелась у Чутівську школу, де робив мій батько.» [4, арк. 3]. Окрім того, в сімейному архіві зберігся лист-запит № 864 від 26.09.1916 р. інспектора народних училищ 1-го району Полтавської губернії Владислава Павловича Овсієвського до завідувача першого Чутівського училища П. Д. Сербіновського з інформацією про те, що пані Олена допущена до виконання

в Полтавській приватній жіночій гімназії М. П. Павелко⁵, а в 1911 р. її перевели до 5 класу Полтавської Маріїнської жіночої гімназії, яку закінчила в 1915 р. [6, с. 164; 9, с. 230]. У свідоцтві про освіту № 239 від 01.05.1915 р. Педагогічна рада Полтавської Маріїнської гімназії визнала О. П. Сербіновську достойною звання домашньої вчительки з правом навчати читання, письму, основам рахунку і викладати обраний нею предмет – російську мову. Період навчання Олени Петрівни припав на останній етап діяльності закладу, який у цей час очолювала Ольга Євгенівна Вукотич, яка й засвідчила свідоцтво підписом. Цей

⁵ Жіноча гімназія М. П. Павелко заснована в 1907 р. Мала 7 класів з одним підготовчим. Містилася в найманому приміщенні на площі Сінній № 3 (тепер майдан Незалежності № 3). Приймала дівчат усіх станів та віросповідань. Утримувалася за рахунок плати за навчання [12, с. 710].

обов'язків другого вчителя та з проханням повідомити, коли вона може почати виконувати свої обов'язки. У згаданій автобіографії знаходимо підтвердження, що молода освітянка взялася до роботи з нового навчального року: «В Чутівській школі я робила з 01.09.1916 – 01.10.1925» [4, арк. 3]. Варто уточнити, що на цей час припадає набуття жінкою нових соціальних ролей – дружини та матері. 24 червня 1921 р. в сім'ї вже Мельникових – Віктора Федоровича та Олени Петрівни – народився син Сергій.

Лапідарна канцелярська форма викладу інформації в особовій справі О. П. Мельникової не дозволяє в деталях дізнатися про всі перипетії, які вона вимушена була витримати, однак дає можливість прослідкувати її переміщення в часі та просторі [4, арк. 1 зв.]:

Число, місяць і рік		Посада з зазначенням установи, організації, підприємства	Місцезнаходження установи, організації, підприємства
вступу	звільнення		
19.09.1925	01.09.1926	НСШ Паркомуні	Донбас. Ворошиловградська обл.
01.09.1926	01.09.1930	НСШ с. Городище	Донбас. Ворошиловградська обл.
01.09.1930	31.09.1936	НСШ с. Фашевка	Донбас. Ворошиловградська обл.
01.09.1937	08.09.1937	СШ. Жовтневої революції	Казахстан. м. Джамбул Алма-Атинська обл.
01.09.1938	26.06.1939	НСШ Лакедемонівка	РСФСР. Ростовська обл.
05.08.1940	20.09.1941	НСШ с. Безруки	Харківська обл. Дергачівський р-н

На окремі обставини її життя проливають світло дані, наведені в автобіографії: «...перерив у 2 роки (1923–1925 рр. – Авт.) – за сімейними обставинами тимчасово залишила роботу... У грудні місяці 1936 р. мого чоловіка було заслано на 6 років... Восени 1937 р. поїхала в Казахстан до сестри, де робила у м. Джамбулі.» [4, арк. 3]. За цією лаконічністю проглядають непрості меандри, з яких складалася її доля. Через хворобу батька Олена Петрівна була вимушена повернутися до Чутового в листопаді 1937 р.

У родині Сербіновських-Мельникових зберігається дещо нетиповий, однак надзвичайно показовий документ – епітафія, створена у зв'язку з відходом у вічність Петра Дмитровича Сербіновського 12 грудня 1938 р. Зміст указанного літературного твору панегіричний, виражає сум через втрату близької людини та засвідчує здобутки талановитого Педагога, якого анонімний автор величає не інакше як «добрий батько», «мій вчитель», а родину називає «добрі люди». Проаналізувавши вірш, можемо констатувати – учень Петра Дмитровича надзвичайно освічена людина, адже він створив надгробний текст відповідно до канонів жанру [2]: «промова» починається зі

згадки про тих, хто «зійшлись виряджати»; далі промовець виголошує похвальне слово померлому та описує тугу за ним «всього народу», який його «кохає», приділяючи особливу увагу сім'ї «їх не мало знають», зокрема дружині «старенькій бабусі», якій буде «кожен кланятись»; фінальні слова звернені до співгромадян і містять заклик жити чесно та вільно.

На пам'ять Петру Дмитровичу Сербіновському⁶
1938 р. 12 грудня

Тридцять восьмий рік одходе
Грудень дванадцятье
Сум і жаль у цей день
Зійшлись виряджати...
З цього дому веселого
В далеку дорогу
Ніхто відтіть не приходе
І про жизнь ту вбогу
Не розкаже. Так і буде
Віки за віками...
Лежиш, батьку Сербіновський
В посліднім наряді
Промов слово, вірне, тепле,
На оцій нараді...
Твоя сім'я кругом тебе
З сумом серцем плаче
І я схиливсь, попрощався...
Як шутка неначе...
Лежить старий, не говорить
Не жме мою руку
Аж оце вже на вік-віки
Ти зробив розлуку.
Зосталась твоя дружина,
Старенька бабуся
Я, як кожний, як побачу
Низенько вклонюся.
Зосталась твоя дружина,
Та не одинока
Кругом неї всі знайомі
Та родини око.

⁶ Текст вірша публікується без скорочень, зі збереженням стилістичних та орфографічних особливостей мови автора.

Добрі люди Сербіновські
Їх не мало знають
З сумом, жалю, оці строки
Кожний прочитає.
Це мій вчитель, добрий батько
Я його кохаю
І на вічну пам'ять й спомин
Цей вірш іскладаю.
Сум і жаль у цей день,
Грудень дванадцятье
Петро Дмитрович на віки
Ліг вже спочивати
І сьогодні, у день сумний
Зійшлись проводити
Тебе. Не я один, а весь народ
З твоєї хати.
Лежи батьку, лежи добрий
Всім туди дорога
Смерть в кожного за плечима
Стоїть у порога
Лежи батьку, лежи любий
Ми тебе кохаєм
Не я один, а всі люди
Цей вірш іскладаєм.
Прощай батьку, Сербіновський
І твоя могила
Нехай живе щира правда
І вільна людина.

23 грудня 1938 рік

с. Чутово на Полтавщині

Після того як Олена Петрівна віддала останню шану батькові її стежка знову попрямувала життєвим лабіринтом від рідної Чутівщини: вона працювала у школах Ростовської та Харківської областей. Друга світова війна застала педагогиню на Харківщині. Вона прийняла рішення повернутися додому. «Під час німецької окупації у 1941 р. на роботу не поступала, повернулась в с. Чутово. У вересні (після звільнення від окупантів. – Авт.) 1943 р. поступила на роботу у Чутівську школу вчителем 1 класу.» [4, арк. 3 зв.]. У 1948 р. О. П. Мельникова перейшла до Артемівської школи (теж колишнього Чутівського, а нині Полтавського району), де й працювала до виходу на пенсію в 1952 р. Цим же часом датуються ще одне фото Олени Петрівни із приватного архіву її онуки. Незважаючи на статечність та сивину, що увібрала всі пережиті події, жінка так само мрійливо дивиться в далечінь (рис. 4).

*Рис. 4. О. П. Сербіновська.
Полтава, 1952 р.*

Планида наступних поколінь родини Сербіновських-Мельникових пов'язана з Полтавою і достойна окремих розвідок. Примітно, що педагогічний хист успадкувала правнучка Петра Дмитровича Сербіновського – Ірина Сергіївна, яка закінчила Харківський державний університет імені Максима Горького (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) за спеціальністю «Історик. Викладач історії та суспільствознавства», та праправнучка – Катерина, яка обрала фах українського філолога.

«Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього», – наголошував український поет Максим Рильський. Адже знання свого роду і походження – частина не лише приватної, але й національної пам'яті та ідентичності.

Вивчення родоводу – шлях до розуміння себе через персональні історії рідних людей. Письмові та візуальні джерела, збережені нащадками, допомогли прослідкувати хитросплетіння доль однієї з гілок розлогого фамільного дерева І. С. Мельникової, пов'язаної з Чутівщиною.

Джерела та література

1. Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1899 год / Состав. Д. А. Иваненко. – Полтава: Типо-Литография Губернского Правления, 1899. – 672 с.
2. Епітафія // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / голова ред. А. Волков. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 183–184.
3. **Краснова Е., Дроздовский А.** Еврейские фотоателье старой Одессы [Електронний ресурс] / Е. Краснова, А. Дроздовский // Мигдаль. – Одеса, грудень 2007 – січень 2008. – № 90–91. – Режим доступу: <https://www.migdal.org.ua/times/90/16217/>.
4. Личное дело учителя Артемовской средней школы Мельниковой Елены Петровны // Приватний архів І. С. Мельникової. – 19 арк.
5. **Мокляк В. О.** Василівка с., Полтавський р-н. Православної церкви (з 2000-х – УПЦ МП) громада. Георгіївська церква // Полтавіка. Полтавська енциклопедія: у 12 т. / Гол. ред. О. А. Білоусько. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – Т. 12: Релігія і церква. – С. 87.
6. Отчет уездной земской управы за 1909 год / Полтавское уездное земство. – Полтава: Электр. типогр. Д. Н. Подземского, 1910. – [2], IV, 175, 332 с.
7. Отчет уездной земской управы за 1911 год / Полтавское уездное земство. – Полтава: Электр. типогр. Д. Н. Подземского, 1912. – [1], V, 183, 405 с.
8. Отчет уездной земской управы за 1912 год / Полтавское уездное земство. – Ч. II. О состоянии земского хозяйства. – Полтава: Электр. типогр. Д. Н. Подземского, 1913. – V, 500 с.

9. Отчет уездной земской управы за 1913 год / Полтавское уездное земство. – Ч. II. О состоянии земского хозяйства. – Полтава: Электр. типогр. Д. Н. Подземского, 1914. – 1914. – IV, 259 с.

10. Отчет управы за 1904 год / Полтавское уездное земство. – Полтава: Электр. типогр. Д. Н. Подземского, 1905. – 435 с.

11. **Павловский И. Ф.** Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. с 182 портретами. Репринт / И. Ф. Павловский. – Харків: Сага, 2009. – 296 с.

12. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – 1024 с.

13. **Скуратівський В. Т.** Берегиня: художні оповідання, новели / В. Т. Скуратівський. – К.: Рад. письменник, 1987. – 278 с.

14. **Усенко В.** Розвиток земської освіти в Чутовому в кінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами «Отчетов Полтавской уездной земской управы») / В. Усенко // Полтавський краєзнавчий музей: маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. – Харків: ТОВ «Майдан», 2021. – Вип. XVI. – С. 399–406.

Keywords: *Chutove, P. D. Serbinovskyi, O. P. Serbinovska (Melnykova), genealogy.*

SUMMARY

Iryna Melnykova, Oksana Sulyma

The Serbinovskyi Teacher Dynasty from Chutove District

Genealogic research of one the Serbinovskyis family branches, that is connected with Chutove District is observed in the article. Written and visual sources from I. S. Melnykova's sources became the basis of the research.

УДК 748.071.1(438)(092)Елешкевич+7.091.8(477.53)

Марина Федорова

ХУДОЖНИК СТАНІСЛАВ ЕЛЕШКЕВИЧ – УРОДЖЕНЕЦЬ ЧУТОВОГО

У статті йдеться про уродженця с. Чутове, художника-вітражиста С. Елешкевича, зокрема про його участь у виставці 1917 р. під час навчання в Миргородській художньо-промисловій школі.

Ключові слова: Станіслав Елешкевич, Миргородська художньо-промислова школа, виставки, Лубенський краєзнавчий музей імені Гната Стеллецького.

14 грудня 60 років тому закінчилося земне життя живописця, вітражиста, артиста-майлара Станіслава Валеріановича Елешкевича (Елешкевича). В його біографії, яка, до речі, майже не висвітлена в друкованих джерелах, знаходимо тісні зв'язки з Полтавщиною. По-перше, він народився в с. Чутове (тепер – центр селищної ради Полтавського району); по-друге, проходив мистецькі студії в Миргородській художньо-промисловій школі. Відмітимо, що деякі інтернет-ресурси подають С. Елешкевича як персоналію «руського зарубжжя» та містять невірну інформацію щодо місця його народження – с. Чужово Полтавської губернії [3]. Тож вважаємо не зайвим ще раз згадати ім'я Станіслава Елешкевича, який створив чимало картин, мозаїк та вітражів для храмів Франції.

Народився майбутній художник 29 лютого 1900 р. у Чутовому на Полтавщині в польській сім'ї. Він рано втратив матір і до 12 років разом із батьком проживав у Варшаві. Після повернення на малу батьківщину закінчив трикласне комерційне училище, потім протягом 1914–1918 рр. навчався в Миргородській художньо-промисловій школі, а в 1919–1922 рр. – в Афінійській школі витончених мистецтв у К. Партеніса. У 1921–1922 рр. С. Елешкевич перебував в Італії. Працював у керамічному ательє в Неаполі. З 1923 р. мистець оселився в Парижі. Створював мозаїки в ательє «Gentil & Bourdet», працював у вітражній майстерні Жана Годена, розробляв ескізи для вітражів та гравірування на склі. Характерними рисами його творчості були розмашистий, рішучий малюнок, темні кольори та масивні форми, оточені чітким контуром. У 1926 р. живописець експонував свої твори в Салоні французьких художників, у 1928 р. – в паризькій галереї Art du Montparnasse [4]. Після смерті С. Елешкевича його роботи були представлені у Франції, а також у галереї Ліперт (1986) у Нью-Йорку.

Хочемо детальніше зупинитися на миргородському періоді в житті митця. Зокрема, на його участі в художній виставці у приміщенні художньо-промислової школи імені М. В. Гоголя. Станіслав Елешкевич разом із групою художників та учнів закладу – М. Буніним, О. Бізюком, М. Дроботом, В. Єгоровим, Л. Леофібенком, І. Назаровим організували виставку своїх творів. На ній експонувалися 22 роботи молодого живописця [7, с. 296]: «Біля сараї», «Холостяки», «Вгасаючий день», «Чотири», «Ескіз», «За чтенієм», «Бандура», «Вікно», «Дозволили», «Биржа», «Обрив», «Етюд», «Склеп», «В ліску», п'ять портретів без назви та три «Наброски».

Назви картин і прізвища художників – учасників виставки знаходимо в «Каталозі картин виставки у м. Миргороді», що був виданий у Миргороді місцевою друкарнею Ш. В. Шика. Вважаємо за потрібне наголосити на важливості каталогів виставок, адже вони залишаються важливим джерелом інформації про творчість митців та їх внесок в історію образотворчого мистецтва за певний період. Інколи каталоги є єдиними друкованими джерелами, в яких згадується про діяльність окремих живописців. Дуже часто

видання цієї групи є бібліографічною рідкістю, і їх цінність з роками тільки зростає. Як правило, вони мають обмежений тираж, окрім того, повного зібрання цієї літератури на сьогодні не має в своїх фондах жодна бібліотека [1]. Цілком природно, що «Катальог картин виставки у м. Миргороді» має надзвичайну цінність.

Хочемо декілька слів сказати про один із екземплярів «Каталогу...». Свого часу відомий мистецтвознавець В. М. Ханко побачив його в Лубенському краєзнавчому музеї імені Гната Стеллецького. Оскільки там не було вказано рік видання, Віталій Миколайович написав листа художникові Онуфрію Терентійовичу Бізюку (Бізюкову) – учаснику виставки в Миргороді. І той, із вдячністю та радістю за навіяні спогади, повідомив, що каталог датується 1917 р. і що ця виставка була ініційована групою художників та організована в будинку художньо-промислової школи імені М. В. Гоголя [8, с. 4].

Цікаво, яким чином «Каталог...», надрукований обмеженим тиражем, із Миргороду потрапив до фондів Лубенського краєзнавчого музею. Ця історія пов'язана з іменем живописця Михайла Миколайовича Буніна, уродженця Воронежської губернії. Із 1917 р. він мешкав у Миргороді, де працював земським агрономом. У вільний час малював, його роботи були представлені на виставці 1917 р. Також митець підтримував дружні стосунки із Станіславом Елешкевичем. У 1937 р. М. М. Бунін переїхав до Лубен, де трагічно загинув від ворожої кулі в жовтні 1941 р. Його дружина Віра Григорівна, що працювала в місцевому краєзнавчому музеї, згодом передала до закладу архів художника, серед документів якого й до сьогодні зберігається «Каталог...». Принагідно хочу подякувати музейним співробітникам Лубенського краєзнавчого музею імені Гната Стеллецького за допомогу в пошуку та наданні вичерпної інформації.

Джерела та література

1. **Галькевич Т.** Друковані каталоги мистецьких виставок як біографічні джерела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42715/10-Galkevich.pdf?sequence=1>.
2. **Горобець П.** Подарунки дружини художника Буніна // Зоря Полтавщини. – 1947. – 1 червня. – С. 8.
3. Елешкевич Станіслав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://artrz.ru/menu/1804681482/1805240774.html>.
4. Елешкевич Станіслав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dukat-art.com/ua/dovidnik/yeleshkevich-stanislav>.
5. **Сусак В.** Українські мистці Парижа. 1900-1939: монографія. - К.: Родовід; А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 408 с.
6. **Ханко В. М.** Енциклопедія мистецтва Полтавщини: в 2 т. - Полтава: АСМІ; К.: О. Ханко, 2014. – Т. 1: А-Л. – 504 с.
7. **Ханко В. М.** Миргород як осередок керамічної освіти в Україні. – 2-ге вид., доп. – Х.: Савчук О. О., 2021. – 240 с.
8. **Ханко В.** Перша виставка // Прапор перемоги. – 1976. – 30 вересня. – С. 4.

Keywords: Stanislav Eleshkevych, Myrhorod Art Manufacturing School, exhibitions, the Hnat Steletskyi Lubny Local Lore Museum.

SUMMARY

Maryna Fedorova

Artist Stanislav Eleshkevych – Native of Chutove

The article is dedicated to Chutove native, glass-artist S. Eleshkevych, his participation in the exhibition of 1917 during his studying in Myrhorod Art Manufacturing School.

УДК 78.071(477.53)(092)Фісун

Алла Лавріненко, Віталій Яремченко

ОКРИЛЕНИЙ ПІСНЯМИ МАМИ (до 115-річчя від дня народження М. А. Фісуна)

Дослідження присвячене діяльності М. А. Фісуна як збирача й популяризатора народної пісенної творчості. Виокремлені пісні, записані ним у співочому Чутівському краї.

Ключові слова: М. А. Фісун, Ф. М. Попадич, В. А. Кабачок, В. М. Верховинець, пісенний фольклор, Чутівщина.

*Народна пісня – душа народу,
його історія, думи, мрії...
Не буде рідної мови, не буде пісні –
не буде і народу, як національності...*

М. А. Фісун

Михайло Андрійович Фісун (1909–1994) – знакова постать на Полтавщині. Не одне покоління полтавців знає та поважає його як викладача, потім і директора Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка, а також – як диригента хору, згодом завідувача кафедри музики та співів Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Окрім самовідданої викладацької та педагогічної діяльності вражає його активна громадська позиція. Свого часу М. А. Фісун був головою правління обласного об'єднання самодіяльних композиторів Полтавщини, заступником голови правління обласного музично-хорового товариства, входив до складу правління Товариства охорони пам'яток історії та культури, а ще працював художнім керівником Полтавської державної обласної філармонії. Відомий Михайло Ан-

дрійович і як диригент обласних свят пісні, де зведений хор нараховував до шести тисяч учасників.

Вийшовши на пенсію в 1969 р., він не припинив творчі пошуки, активно збирав і формував майбутні музейні колекції, писав інформаційні довідки, співпрацював із колекціонерами, маючи на меті створити в Полтаві мистецький музей.

Згадаємо з пошаною про М. А. Фісуна і як організатора та першого завідувача музею «Музична Полтавщина» Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка. На сьогодні цей заклад знаний далеко за межами України як Народний музей «Музична Полтавщина» імені М. А. Фісуна Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка.

М. А. Фісун

Відомий Михайло Андрійович і як невтомний збирач та популяризатор народного пісенного скарбу, що записав і врятував від забуття понад 700 народних пісень. Дві його збірки було передано до фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України. Фольклорні записи й мистецькі дослідження М. А. Фісуна друкувалися в журналі «Народна творчість та етнографія», збірниках «З альбомів збирачів народних пісень», «Українські народні пісні» тощо. Його музикознавчі праці присвячені дослідженню та популяризації народних пісенних скарбів Полтавщини, життя і творчості українських митців: композитора М. В. Лисенка, фольклориста та диригента Ф. М. Попадича, видатного бандуриста-віртуоза В. А. Кабачка, їх учнів і послідовників, а також І. П. Котляревського, М. В. Голя та ін. У 1990 р. Михайлу Андрійовичу було присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури України» [2, с. 226–234].

Народився М. А. Фісун 11 липня 1909 р. у м. Полтава. Про свою родину він оповідав так: «Батьки мої з Чутового, із безземельних селян. Було тільки дві десятини землі на всю велику сім'ю». У пошуках кращої долі в 1903 р. його батьки, Андрій Семенович та Мотрона Григорівна, переїхали до Полтави. Найяскравіші спогади з дитинства М. А. Фісун пов'язує з пісню: «...найбільше пам'ятаю те, що вдома ми завжди співали – із старшими братами, з мамою... Або до старших братів прийдуть друзі – тоді вже й пісні, й танці починаються. А мене брати самого викликали співати – «Реве та стогне Дніпр широкий», «В кінці греблі»... Мама дуже гарно виводила «Ой, у полі

озеречко»... Пам'ятаю, років 12 мені було, як прийшов до нас додому Володимир Андрійович Кабачок – умовити батьків, щоб пустили мене співати у хор Макарівської церкви. У мене було хороше сопрано...» [1, с. 3].

Тож мамина пісня, як оберіг, супроводжувала Михайла Андрійовича на життєвих шляхах, стала його крилами і його натхненням. Чимало своїх досліджень він присвятив саме пісні: «Народна пісня – душа народу, його історія, думи, мрії. В устах матері, коханої дівчини пісня звучить тепло, лагідно, ніжно, лірично, а в час народних гулянь, розваг вона звеселяє, радує, розважає. В горі з піснею народ тужив, виявляв свій жаль, з піснею на устах боровся, вмирав або перемагав. Доки звучить пісня і мова народу доти існує народ. Не буде рідної мови, не буде пісні, то не буде і народу, як національності.» [10, арк. 1].

Освіту М. А. Фісун розпочав у Полтавській початковій школі імені Пана-са Мирного, де йому пощастило бути учнем В. А. Кабачка, на той час вчителя співів, згодом відомого бандуриста. До четвертого класу перейшов у школу № 6 імені Івана Франка, але співав у хорі Володимира Андрійовича та часто бував на репетиціях капели бандуристів [9, с. 35].

За порадою Ф. М. Попадича та В. М. Верховинця, у 1926–1927 рр. навчався в Полтавському музичному технікумі [3, арк. 1]. Доля подарувала Михайлу Андрійовичу благодатне коло спілкування та щиріх і натхнених вчителів: «І ось я студент музичного технікуму. Багато було тут прекрасних педагогів, але чомусь я найбільше любив Федора Миколайовича Попадича, який був керівником, і яким чудовим, хорового колективу музичного технікуму» [3, арк. 2]. У спогадах учнів і колег Ф. М. Попадич постає прекрасним педагогом-методистом. Розкриваючи красу, мелодійність, потужність та багатогранність пісні, він виховував у студентів любов до неї, тому «згодом багато хто з нас віддав усе життя служінню цій красі» [6, арк. 1].

Через багато років, згадуючи свого вчителя й наставника, М. А. Фісун зазначав: «Федір Миколайович вчив нас любити і старанно записувати перли народної творчості – народну пісню. Ми допомагали йому в цій благородній справі. Частина цих пісень він аранжував для хорів і виконував капелюю. Часто ми учні були першими слухачами його аранжировок...» [8, арк. 3].

У літні місяці Ф. М. Попадич організовував експедиції-мандрівки Полтавським краєм. Студенти були не лише «активними помічниками», вони навчалися занотовувати пісенні скарби, занурювалися у глибини фольклору, творчого спілкування; отримували неоціненний досвід, мали можливість відчутти красу й гармонію української пісні, пізнати особливості виконання одних і тих же пісень у різних куточках Полтавщини [11, арк. 1 зв.].

Серед пісень, зібраних самим Федором Попадичем, є і варіант пісні «Яром, яром», який він записав у с. Чутове «від Хрістенка з гуртом» [4, с. 417].

М. А. Фісун у студентські роки не лише занотовував народні пісні. У той час він також долучився до хору музичного технікуму та хору вчителів при

Будинку робітників освіти. Особливо важливим для його становлення як диригента був досвід, отриманий на репетиціях та концертах хорової капели, керованої видатним диригентом та композитором Ф. М. Попадичем. Незабутні враження та яскраві спогади залишила по собі капела бандуристів під орудою В. А. Кабачка. [2, с. 227]. Серед сотень пісень, зібраних на Полтавщині, особливо дорогими для нащадків Михайла Андрійовича є саме ті, що записані ним від мами, Мотрони Григорівни Фісун (дівоче прізвище Билинка), та на їхній малій прабатьківщині – в Чутівському краї.

Одна з них – тужлива поетична козацька балада – була записана 1944 р. в с. Водяне (нині Чутівської селищної ради) та вміщена у виданні «Народні пісні Полтавщини (з колекції збирачів фольклору)»:

Ти орел, ти орел,
Ти товаришу мій,
Ти літаєш високо,
Ти буваєш далеко.

Оженила мене
Куля бистрая,
Обвінчала мене
Шабля гострая.

Не кажи ж ти, орел,
Що я вбитий лежу,
А кажи ж ти, орел,
Що жонатий хожу.

А вінчала мене
Шабля гострая,
А дружина була
Та сира земля.

А кажи ти, орел,
Що жонатий ходжу,
Оженила мене
Куля бистрая.

А дружина була
Та сира земля,
А бояри були
Та товариші мої.

[4, с. 568].

Ця ж пісня вміщена і в збірнику «Пісня – невмируще джерело», але без вказівки, де ж саме вона записана. Будучи упорядником вказаного збірника М. А. Фісун систематизував зібрані пісні тематично. Найбільше у виданні вміщено пісень про кохання – 69, про родину та жіночу долю – 51. Окремо виділені пісні про чумацтво та козацтво (17), про бурлацтво та наймитство (14), жартівливі та сатиричні (11), рекрутські та солдатські (7), пісні на слова Т. Г. Шевченка та про нього (3), дитячі (4) [5].

До цього видання увійшли пісні, записані в с. Чутове від М. Г. Билинки: «Заріжу я вутя» (у рукописі зазначено «від Фісун Мотрони Григорівни»), із розділу «Про кохання» [5, с. 97] та варіант пісні «Ой із-за гори та вітер повіває», із розділу «Про родину та жіночу долю»:

Із-за гори вітер повіває
Ой, мати дочку та про горе питає.

Спитай мати, сірого утяти,
Сіре утя на морі ночує.

Сіре утя на морі ночує.
Воно моє все горенько чує

Перше горе – дитина мала,я,
Друге горе – свекруха лихая.

Друге горе – свекруха лихая.
Третє горе – мій милий ревнивий.

Ой, сам іде у поле орати,
Мене бере волів поганяти.

В одній руці батіг держу, –
В другій руці дитя колишу.

Ой, гей, воли сірі половії,
Поверніться літа молодії.

[5, с. 123].

До розділу «Про родину та жіночу долю» упорядник готував і пісню «Усі гори зеленіють», записану теж у Чутовому, але до збірника включив інші її варіанти, записані в різних куточках Полтавщини. Користуючись нагодою, пропонуємо до уваги саме той, із Чутівського краю:

Усі гори зеленіють,
Де багаті жито сіють.

«Ой братику-соколоньку,
Прийми мене на зимоньку».

Одна тільки чорна гора,
Де сіяла бідна вдова.

«Сестро моя, перепілко,
Як у тебе діток стільки».

Посіяла, волочила,
Слізеньками примочила.

«В мене діток небагато,
всіх восьмеро, я дев'ята.

Наступала чорна хмара,
Та й на землю зима впала.

Буду брате угоджати,
Діток з хати виганяти.

Чорна хмара наступає,
Сестра з братом розмовляє:

Ідіть, дітки ідіть з хати,
Буде дядько обідати».

Пішли діти стежечками,
Вмиваються слізеньками.

Устань, тату, устань з гробу,
Горе жити нам без роду.

Нашли в полі билиночку,
Батька свого могилочку.

Сіда дядько обідає,
А нас з хати виганяє».

[7, арк. 143].

«Устань, тату, устань з ями,
Горе жити нам з дядьками.

У залишених спогадах М. А. Фісун неодноразово із вдячністю згадував свого вчителя В. А. Кабачка, а також В. М. Верховинця, який лишив «незабутній слід» у його душі. А ще з особливим трепетом він згадував Ф. М. Попадича – не лише як видатного диригента, а і як викладача та директора Полтавського музичного технікуму. Тож, працюючи викладачем, а згодом і директором Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка, отримані знання та любов до народної пісні Михайло Андрійович щедро дарував своїм учням і слухачам. І вже сьогоднішня студентська молодь Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка не лише підтримує ці традиції, а й примножує їх, несе радість та силу українського мистецтва, слова і пісні далеко за межі України. Тієї пісні, про яку М. В. Лисенко свого часу так гарно зазначив, що вона «будить думки, зігріває серце».

Джерела та література

1. «Вчасно настав цей день...» // Комсомолец Полтавщини. – 1988. – 28 червня.
2. **Івахненко Л.** Світлій пам'яті визначного митця-полтавця. Михайло Фісун // Полтава: архітектура, історія, мистецтво. Матеріали третьої Всеукраїнської наукової конференції «Вайнгортівські читання», грудень 2009 р. / За ред. В. Трегубова. – Полтава, 2009. – С. 226–234.
3. Із спогадів М. А. Фісуна // Роб. архів Народного музею «Музична Полтавщина» імені М. А. Фісуна Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка. – 18/14.
4. Народні пісні Полтавщини (з колекції збирачів фольклору) / Упоряд. та вступ. ст. Л. О. Єфремової; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ: Логос, 2016. – 720 с.
5. Пісня – невмируще джерело / Упоряд. М. А. Фісун. – Полтава, 1991. – 199 с.
6. Спогади про Ф. М. Попадича // Роб. архів Народного музею «Музична Полтавщина» імені М. А. Фісуна Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка. – 18/15.
7. Українські народні пісні Полтавщини. Зібрав і упорядкував М. А. Фісун // Роб. архів Народного музею «Музична Полтавщина» імені М. А. Фісуна Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка. – 29/125.
8. **Фісун М. А.** Більше, як півстоліття тому я вперше зустрівся із Ф. М. Попадичем... Рукопис. Виступ до відзначення 100-річчя Федора Миколайовича Попадича // Роб. архів Народного музею «Музична Полтавщина» імені М. А. Фісуна Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка. – 9/7-1.

9. **Фісун М. А.** Дух, що тіло рве до бою // Бандуристе, орле сизий: Віночок спогадів про Володимира Кабачка / Упорядн.: С. В. Баштан, Л. Я. Івахненко. – К.: Муз. Україна, 1995. – С. 34–39.

10. **Фісун М. А.** Колискові пісні. Рукопис // Роб. архів Народного музею «Музична Полтавщина» імені М. А. Фісуна Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка. – 14/5.

11. **Фісун М. А.** Спогади про викладачів та студентів Полтавського муз. училища. Рукопис // Роб. архів Народного музею «Музична Полтавщина» імені М. А. Фісуна Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка. – 14/4.

Keywords: *M. A. Fisun, F. M. Popadych, V. A. Kabachok, V. M. Verkhovynets, song folklore, Chutivshchyna.*

SUMMARY

Alla Lavrinenko, Vitalii Yaremchenko

Winged with Mother's Song (to 155s anniversary of M. A. Fisun)

The research is dedicated to work of M. A. Fisun as a collector and popularizer of folk songs. Songs that he wrote down in Chutove District are found out.

УДК 930.253:929](477.53)(069)Сидоренко

Світлана Капко, Ірина Мельникова

ГАЛИНА СИДОРЕНКО – КОРИФЕЙ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Огляд документів Наукового архіву Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, що характеризують наукову та музейну діяльність уродженки Чутівщини Г. О. Сидоренко.

Ключові слова: архівний фонд, Галина Сидоренко, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Галина Олексіївна Сидоренко – відома музейниця, краєзнавиця, науковиця, практично все свідоме життя якої було віддане Полтавському краєзнавчому музею. Народилась вона 5 (18) липня 1918 р. в с. Первозванівка на Чутівщині в сім'ї вчителів [17, с. 110]. Після закінчення семирічки та робітфаку двадцятирічною дівчиною прийшла на роботу до Полтавського історико-краєзнавчого музею, і музейна справа стала справою всього її життя, якій було віддано 43 роки. Розпочавши свій трудовий шлях із скромної посади лаборантки археологічного відділу, Г. О. Сидоренко обіймала в різний час

посади наукової співробітниці фондів, робітниці художньо-іграшкової майстерні, наукової співробітниці відділу археології, фотографа, головної зберігачки фондів, наукової співробітниці, а пізніше – завідувачки відділу історії дореволюційного періоду (1950–1981 рр.). Із музеєм пережила найтяжчі роки тоталітарних репресій, евакуації колекції і роботи під німецькою окупацією, повенної відбудови та створення нової експозиції [17, с. 111–115].

Галина Сидоренко лишила по собі значний спадок наукових робіт, рукописи більшості з яких зберігаються у фондах 3 і 4 Наукового архіву Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського («Археологія та історія Полтавщини до початку ХХ ст.»). Тут знаходяться 73 справи, пов'язані з науковою діяльністю Галини Олексіївни як археолога та історика [3, с. 40]. Ще близько 50 справ науково-методичного й організаційного характеру зберігаються у фонді 11 («Історія музею») [9].

Перше робоче місце молодій музейниці було у відділі археології, там доля звела її з такими знаковими постатями в археологічній науці, як М. А. Стан, І. І. Ляпушкін, П. М. Третьяков, В. Й. Довженко, Є. В. Махно, тож не дивно, що саме археологія стала головною пристрастю в її науковому житті [16, с. 5–10].

Найбільш ранні роботи Г. О. Сидоренко з археології, що зберігаються в Науковому архіві ПКМВК, датовані 1945–1946 рр., коли вона працювала у складі Дніпровської археологічної експедиції Інституту матеріальної культури АН СРСР під керівництвом І. І. Ляпушкіна. Це оформлені нею звіти, польові щоденники, реєстри речових матеріалів із розкопок, замальовки та креслення. Вони є оригінальними документами, автографами Галини Олексіївни [5]. Найранішими узагальнюючими теоретичними дослідженнями науковиці, що збереглися в архіві, є довідка «Культура полів поховань на Полтавщині за даними археологічних досліджень 1945–1946 рр. в басейні р. Ворскли» (1946) і лекція «Заселення Полтавської області первісними племенами» (1947) [6].

Більшість статей, лекцій та довідок Г. О. Сидоренко на археологічну тематику відносяться до 1960–1970-х рр. і являють собою машинописи, зазвичай із рукописними примітками та виправленнями [7].

Наприкінці 1970-х рр. Галина Сидоренко підготувала до друку рукопис праці «Довідник з археології України. Полтавська область». Через ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин книга побачила світ у видавництві «Наукова думка» лише в 1982 р. у співавторстві з Є. Махно та професором Д. Телегіним і стала одним із перших серед подібних видань обласних археологічних мап України. В Науковому архіві ПКМВК наявне як саме видання, так і підготовчі матеріали до нього [8].

Коло наукових інтересів Галини Олексіївни ніколи не обмежувалось лише археологією, а було досить широким. У фондах архіву зберігається ряд її робіт, присвячених різним питанням стародавньої, середньовічної та нової історії Полтавщини в цілому, її окремих населених пунктів, життєвому шляху наших відомих земляків, зокрема: лекції «Минуле і сучасне нашого краю. Полтавщи-

на», «Пам'ятники історії та культури Полтавщини», «Історія м. Полтави», «Полтаві – 800»; довідки про містечко Карлівку й Костянтиноградський повіт, місто Пирятин, села Переволочна, Хомутець, Сокілку та багато інших [3, с. 42–45].

Звичайно, в умовах радянського часу багато які з цих робіт були виконані на ідеологічне замовлення чи за завданням керівництва й відповідали класовій історичній концепції. Разом із тим, у них простежується серйозний науковий підхід, використана багата літературна та джерельна база.

Як наукова співробітниця, а потім і завідувачка відділу історії дореволюційного періоду, Галина Сидоренко доклала чимало зусиль для створення музейних експозицій та виставок. Експозиція дореволюційного відділу, побудовою якої вона керувала в 1964 р., в середині 1970-х рр. займала найбільші площі в музеї (10 залів) і була визнана однією із кращих серед краєзнавчих музеїв СРСР. Також Галина Олексіївна була головною авторкою експозиції «Народна творчість та етнографія», побудованої на мансардному поверсі в 1967 р. [2, с. 35]. Тематико-експозиційні плани цих розробок музейниці зберігаються у фонді 11 Наукового архіву ПКМВК [10].

Працюючи в музеї, Г. О. Сидоренко пріоритетною вважала фондову роботу, ретельно досліджуючи, публікуючи і вводячи до наукового обігу археологічні, етнографічні та інші колекції й окремі експонати [3, с. 45–47].

Як досвідчений, провідний науковець, Галина Олексіївна надавала методичну допомогу народним музеям, колегам-музейникам, рецензувала їхні наукові роботи, брала участь у підготовці наукових сесій та конференцій, вела активне листування з установами і громадянами з різноманітних організаційних та наукових питань, готувала матеріали для радіопередач і дописи у місцеву пресу [11].

Ім'я Г. О. Сидоренко назавжди вписане до історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, колеги пам'ятають і відзначають ювілеї науковиці, вивчають її біографію, зберігають та продовжують досліджувати зібрані й описані нею музейні артефакти [1; 2; 3; 4; 13; 16; 17]. До 90-річчя з дня народження Галини Олексіївни у 2008 р. в музеї було проведено наукові читання та розгорнуто виставку, а до 100-річного ювілею відбулися виставка й наукова конференція [1; 12]. Виданий за матеріалами конференції збірник наукових праць «Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2018», присвячений пам'яті Г. О. Сидоренко, містить ряд біографічних статей про неї, написаних О. Супруненок, Г. Галян, І. Мельниковою, С. Капко [15].

Джерела та література

1. Барська Г., Мельникова І., Лугова Л., Курницька І. Збирачі-хранителі музейних колекцій, краєзнавці й пам'яткоохоронці: (каталог виставки) // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. – Вип. XVIII. – Харків-Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. – С. 468–486.

2. Галян Г. І. Спомин про Галину Сидоренко (з нагоди 100-ліття від дня народження) // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2018: збірник наукових праць. Пам'яті Г. О. Сидоренко (1918–1984). – Київ-Полтава, 2018. – С. 35–39.

3. **Капко С. М., Мельникова І. С.** Матеріали про діяльність Г. О. Сидоренко у науковому архіві Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2018: збірник наукових праць. Пам'яті Г. О. Сидоренко (1918–1984). – Київ-Полтава, 2018. – С. 40–49.

4. **Лугова Л., Мельникова І.** Археологічні дослідження Г. О. Сидоренко 1945–1946 та 1949 рр. в басейні р. Ворскли за архівними матеріалами // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеезнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [редкол.: Волошин Ю. В., Киридон А. М., Мокляк В. О. та ін.]; УК ПОДА; ПКМ. – Полтава: Полтав. літератор, 2010. – Вип. V. – С. 130–178.

5. НА ПКМВК. – Ф. 03. – Спр. 03, 12, 145.

6. НА ПКМВК. – Ф. 04. – Спр. 02, 06.

7. НА ПКМВК. – Ф. 04. – Спр. 30, 35, 108, 137, 138, 139, 146, 152, 333.

8. НА ПКМВК. – Ф. 03. – Спр. 235; Ф. 04. – Спр. 137, 138, 139, 235.

9. НА ПКМВК. – Ф. 11. – Інв. книги 1–6.

10. НА ПКМВК. – Ф. 11. – Спр. 11, 33–35, 38–39, 50, 71–73, 75, 86, 86а, 294, 394.

11. НА ПКМВК. – Ф. 11. – Спр. 76, 250, 260, 302–310, 453, 513, 1665, 1706, 2168.

12. НА ПКМВК. – Ф. 11. – Спр. 3883а, 3958, 3959.

13. Сидоренко Г. О. (1918–1983): До бібліографії робіт / [підг. В. О. Мокляк] // Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею: зб. наук. пр. / ПКМ; [редкол.: Кулатова І. М., Супрун Т. Ю., Супруненко О. Б. (відп. ред.)]. – Полтава, 1992. – Вип. 1. – С. 133–134.

14. **Сидоренко Г. О., Махно Є. В., Телегін Д. Я.** Довідник з археології України. Полтавська область / Г. О. Сидоренко, Є. В. Махно, Д. Я. Телегін; АН УРСР, Ін-т археол.; УТОПІК. – К.: Наукова думка, 1982. – 108 с.: 17 табл. рис., 2 карти.

15. Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2018: збірник наукових праць. Пам'яті Г. О. Сидоренко (1918–1984). – Київ-Полтава, 2018. – 208 с.

16. **Супруненко О. Б.** Галина Олексіївна Сидоренко (1918–1984) // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2018: збірник наукових праць. Пам'яті Г. О. Сидоренко (1918–1984). – Київ-Полтава, 2018. – С. 3–25.

17. **Супруненко О.** Уродженка Чутівщини Галина Сидоренко – краєзнавець, археолог, музейник // Чутівщина: від давнини до сьогодення: Зб. наук. праць / Чутівська районна державна адміністрація, сектор культури Чутівської райдержадміністрації / [упоряд. В. М. Усенко]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2018. – С. 108–128.

Keywords: *archive fund, Halyna Sydorenko, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum.*

SUMMARY

Svitlana Kapko, Iryna Melnykova

Halyna Sydorenko – Coryphaeus of Museum Work

Review of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum Scientific Archive documents, that characterize scientific and museum work of Chutove native H. O. Sydorenko is given.

СПОМИН ПРО ГАЛИНУ СИДОРЕНКО (з нагоди 105-річчя від дня народження)

Спогади про останнє десятиліття діяльності відомої полтавської музейниці Г. О. Сидоренко.

Ключові слова: Галина Сидоренко, Полтавський краєзнавчий музей, експозиція, побудова, дореволюційний відділ, етнографія.

Краєзнавець, археолог, музейник Г. О. Сидоренко 43 роки життя присвятила Полтавському краєзнавчому музею і пройшла шлях від лаборанта, археолога, зберігача фондів, наукового працівника історичного відділу до завідувачки найбільшим підрозділом – історії дожовтневого періоду (від давнього палеоліту до революційного заколоту в Росії 1917 р.), що займав перший і другий поверхи будинку Василя Кричевського.

Як відомо, ще в 1930-х рр. почалися репресивні дії у напрямку вчених-етнографів, музейних працівників, нищилися народознавчі відділи, звільнялися науковці, деякі з них, зокрема художник та етнограф Никанор Онацький 1937-го р. був розстріляний у Полтаві.

Свою трудову діяльність Галина Сидоренко розпочала в сумному 1938 р., потім війна... І після війни ще довгий час загальнодержавне відношення до етнографії не змінювалося: до збирання й дослідження пам'яток матеріальної та духовної культури про походження і генезу розвитку корінного етносу науковці не заохочувалися. Та Галина Олексіївна всупереч кон'юктурі збирала етнографічний пласт із різних мікрорегіонів Полтавщини: рушники, сорочки, пояси, плахти, вироби з дерева, глини, металу, рогозу, музичні інструменти й багато-багато іншого.

Археологічні колекції, привезені й опрацьовані нашою визначною колегою разом із відомими археологами Іваном Ляпушкіним, Євгенією Махно, детально описані науковцями Олександром Супруненьком, Ганною Величко, Володимиром Мокляком та іншими, сьогодні становлять квінтесенцію музейної експозиції історичного відділу та двох залів унікальних експонатів.

Післявоєнна експозиція дореволюційного відділу, яка займала найбільші музейні площі в 1960–1970-х рр., була визнана однією з кращих серед краєзнавчих музеїв колишнього Союзу і керувала її організацією саме Галина Сидоренко. Їй належить ідея створення інтер'єру селянської хати та її художньо-архітектурне втілення. Для попередньої експозиції, крім волів сірої української породи, то була музейна візитівка.

Згадана експозиція, відкрита в 1964 р., мала багато фрагментів та інтер'єрів, зміст яких естетично, традиційно та вдало доповнював історичну канву і надавав музею характерного полтавського герцу.

Горішній поверх, якому загрожував «напад» із боку керівників (бути відданим під кабінети співробітникам раднаргоспів), миттєво забудували етнографічною експозицією (1967 р.) – «Народна творчість та етнографія», за головним авторством Галини Сидоренко.

На початку 1970-х музеї світу переживали «музейний бум» і Полтавський краєзнавчий відчув свій зоряний час: всесоюзна конференція музейників колишньої імперії, відвідання закладу видатними особистостями з різних країн, гості й туристичні групи (Німеччина, Польща, Чехословаччина, Італія, діаспоряни США, Канади, Австралії тощо). Їх приваблювала унікальна музейна будівля, історична експозиція та насиченість найкращими мистецькими роботами (дерево, глина, метал, текстиль, розпис, вишукана полтавська вишивка тощо). Пригадую, як під час відповідальних екскурсій для представників українства зі США, Канади біля залу № 16 (жовтневий заколот) мене, як екскурсовода, різко обривали зі словами: «А ці червоні бредні ми слухати не бажаємо».

За часи махрового брежнєвізму його холуї активно боролися з українським націоналізмом і, за висловом історика Ореста Субтельного, «сторожовим псом ідеології», був призначений секретар компартії Володимир Маланчук-Мільман, який, власне, і прибув до Полтавського краєзнавчого музею пізньої осені в слюотаву пору 1972 р. Фахівець із національних питань оглянув музей і після ознайомлення з експозицією мансардного поверху «Народний побут та етнографія» нас усіх і Галину Сидоренко в першу голову приголомшив вироком: «Досить милуватися старовиною, негайно зняти...». Пам'ятаю відчуття недоброго, коли дивилася на його неприємне обличчя з кругленькими скельцями окулярів, як у Лаврентія Павловича. У всіх співробітників був розпач, та після візиту «сірого кардинала» експозиція була знята й поступово замінена на гіпертрофовану історію 1970–1980-х рр. з деталізацією й ідеологізацією сьогодення, особливо святкових дат: 50-річчя утворення СРСР, жовтневого заколоту, з'їздів КПРС, комсомолу, історії п'ятирічок, культу генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва і тому подібного. Деякі дотепники, як директор художнього музею Кім Скалацький, називав їх «експозиціями для сліпих»: збільшені портрети передовиків праці та тексти з постановами компартії й уряду. Той час, здавалося, ніколи не закінчиться...

Історична правда вимагає згадати, що 1970-ті рр. для ветерана Галини Сидоренко не були безхмарними не лише в загальному розумінні, а й конкретно для неї, бо факт знаходження на окупованій території в часи Другої світової війни був тавром, і про це час від часу нагадувало керівництво своїм недоброзичливим відношенням, яке підтримували і поділяли окремі співробітники. Перед виходом на пенсію, до якого Галину Сидоренко примусили, ми говорили з нею в хвилини душевної довіри і вона ділилася своїми роздумами про будову купольного залу та експозиційною матеріалізацією

теми «Походження життя на Землі», що на той час була актуальна й розгорнута на невеликій площі двох залів першого поверху.

Остання зустріч відбулася поруч із пам'ятником Тарасу Шевченку (1981 р.). Пані Галина, стримана від природи, була схвильована, бо знала, що йде з музею назавжди: вона плакала, говорила, що хотіла ще багато зробити і, не думаючи про елегантність, витирала обличчя сірою смушковою шапкою. Як могла я втішала її, але вона пішла з важким серцем... Через три роки холодного листопадового дня ми її поховали.

Того ж року, як поетично висловився почесний президент Могиланки В'ячеслав Брюховецький, В. Маланчук-Мільман у випарах «Бахуса» спочив під парканом. Цю особистість навіть з огидою мало хто згадує.

Відійшла у вічність частина післявоєнної музейної історії, коли з руїн піднімався храм муз, поверталися експонати зі сходу й заходу, проводилися експедиції, збирались, оброблялись нові надходження, а у флігелі тим часом працював музей з експозицією, виставками, лекціями, екскурсіями і разом з цим будувалася престижна на той час експозиція кращими музейними художниками-дизайнерами колишньої великої країни.

За останні сорок років світ став спільним, неподільним і етнологія розглядається з порівняльно-культурологічним аналізом при вивченні споріднених предметів та явищ. Міська календарно-побутова звичаєвість, що розвинута в багатьох країнах світу, в традиційному вимірі межує з модерним та сучасним поглядом на онтологію. Нам здається, сьогодні замало вивчати вікову тяглість, а слід через мультикультуралізм та індивідуальне світосприйняття надавати традиції високого професійного звучання, тим більше, що на основі детермінізму сучасник потребує екстремодернових підходів, бо він цілком змінився, в порівнянні з представником титульного етносу минулого тисячоліття. Великих перетворень зазнало довкілля, значно посилюється інколи досить агресивний вплив деяких етнічних груп, а межі існування на планеті українців розширилися з новими хвилями діаспорних взаємопроникнень та, не дивлячись на це, ми – сучасники – озираємось назад й переосмислюємо творчі надбання своїх попередників, які робили набагато краще й більше за нас. І серед таких науковців саме й є Галина Олексіївна Сидоренко.

Keywords: *Halyna Sydorenko, the Poltava Local Lore Museum, exposition, building, pre-revolutionary department, ethnography.*

SUMMARY

Halyna Halian

Remembrance about Halyna Sydorenko (to the 105th Anniversary)

Memoirs concerning the last decade of museum activity of Poltava museum worker H. O. Sydorenko.

ДМИТРО ПАВЛОВИЧ КАЛЬНИЙ (1927–2018) – ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються факти життєвого і професійного шляху уродженця с. Чутове Д. П. Кального – музейного та культурного діяча, Заслуженого працівника культури України.

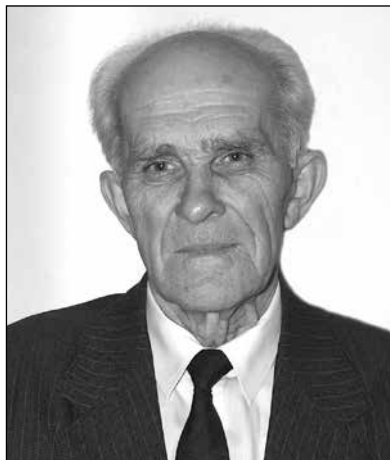
Ключові слова: Дмитро Кальний, музей-заповідник М. В. Гоголя, Полтавський музей авіації і космонавтики.

Ім'я Дмитра Павловича Кального знане й шановане на Полтавщині. Він був відомим у багатьох царинах діяльності, зокрема в музейній галузі. Д. П. Кальний – один із ініціаторів і організаторів музейного будівництва в Полтаві та області, брав безпосередню участь у створенні експозицій Полтавського краєзнавчого музею, музею І. П. Котляревського в Полтаві, музею Давіда Гурамішвілі в Миргороді.

У 1979 р. Дмитро Павлович очолив роботи з організації музею-заповідника М. В. Гоголя на батьківщині письменника в с. Гоголеве Шишацького району. За успішну реалізацію цього проекту йому було присвоєне звання Заслуженого працівника культури України.

Колишній начальник обласного управління культури П. К. Бондаревський розповідав, що в 1979–1980 рр. «гоголівське» завдання вважалося в області одним із найголовніших. Згідно з урядовою постановою про створення на території садиби М. В. Гоголя літературно-меморіального заповідника в цій справі було задіяно до восьми міністерств тодішнього Союзу та відповідні служби на місцях. Необхідна була чітка координація всіх цих структур. Організацію робіт доручили Л. С. Вайнгорту, який мав багато напрацювань, а потім став і першим директором музею-заповідника. Від обласного управління культури на цю складну ділянку був «відряджений» Д. П. Кальний, який, за словами П. К. Бондаревського, «на посаді заступника начальника управління культури... проявив себе добрим фахівцем і хорошим організатором». Також він згадував, що під час робіт зі створення гоголівського музею-заповідника «Л. Вайнгорт і Д. Кальний добре один одного доповнювали, і немала заслуга Дмитра Павловича, що до 175-річчя від дня народження М. В. Гоголя в 1984 р. музей-заповідник було відкрито».

В одному з офіційних документів про тогочасну діяльність Д. П. Кального зазначено, що він зробив значний внесок «у підготовку проектної документації по створенню заповідника-музею, в проведення науково-дослідницької і пошукової роботи, забезпечив організацію робіт по спорудженню заповідника-музею і пам'ятника-бюста М. В. Гоголю, проведення благоу-

Д. П. Кальний

строю території, створення експозиції музею». За стриманими рядками цього документу – значний відтинок життя і праці, цікавих відкриттів, спілкувань, досягнень.

У 1988 р. під керівництвом Дмитра Павловича були розпочаті роботи зі створення в Полтаві музею авіації і космонавтики та постійної виставки авіаційної і ракетно-космічної техніки. Це мав бути перший в області музей науково-технічного спрямування. Й одне з найголовніших завдань очільника полягало в тому, щоб знайти відповідних фахівців та оформлювачів експозиції. Д. П. Кальний, за спогадами П. К. Бондаревського, «швидко перекваліфікувався з гуманітарія на «технаря». І

справа пішла. Становлення музею тривало близько 14 років. Його експозицію урочисто відкрили для відвідувачів 21 вересня 2001 р.

Дмитро Павлович активно займався науковою працею з історії повітроплавання, авіації, ракетної техніки і космонавтики. Він був одним із тих, хто в результаті ґрунтовних досліджень повернув із небуття історію радянсько-американської операції «Френтік», головною базою якої в 1944 р. стали аеродроми в Полтаві, Миргороді й Пирятині. Д. П. Кальний увійшов до складу співавторів збірника документів та матеріалів «Операція «Френтік» (К., 1998), а також документованого нариса «Полтавська історія» (журнал «Авиация и время», 1996–1997), підготував узагальнення «Основна проблема діяльності Полтавського музею авіації і космонавтики» (Житомир, 1993), «Операція «Френтік» (Полтава, 1995), публікацію «Полтава вшановує учасників операції «Френтік» (Полтава, 1995) тощо.

Дмитро Павлович – ініціатор спорудження в Полтаві пам'ятників Ю. В. Кондратюку (О. Г. Шаргею) та учасникам операції «Френтік», меморіальних дошок на честь видатних учених, конструкторів, організаторів авіаційного й ракетно-космічного будівництва В. М. Челомея, С. О. Леваневського, І. М. Францевича, Г. Є. Котельникова, М. А. Комарницького та ін., пов'язаних із Полтавою і Полтавщиною; він систематично виступав із лекціями з питань музеєзнавства та краєзнавства в засобах масової інформації [1, с. 203].

Згадаємо дещо детальніше факти життєвого і професійного шляху Д. П. Кального.

Дмитро Павлович Кальний народився 2 листопада 1927 р. в с. Чутове Чутівського району Полтавської області. Дитинство його припало на один із

найскладніших періодів української історії. З 1935 р. до початку війни хлопець навчався у школі. Закінчив усього 6 класів. Проте подальше життя давало свої суворі уроки. Час окупації. Втеча з колонії підлітків, яких фашисти збирали для відправлення на роботу до Німеччини і вели вулицями міста до залізничного вокзалу. Бомбардування, від яких ховалися у виритому в дворі льосі під дерев'яною кришкою. Поранення, коли необережно відкрив цю кришку, щоб упевнитися, що бомби більше не падають і можна вибиратися.

Із 28 липня 1944 р. – служба в армії: сержантом, командиром відділення. Військову присягу Дмитро Кальний прийняв 20 вересня 1944 р. у 24-му запасному стрілецькому полку. Далі служив у різних полках кулеметником, стрільком, снайпером, у роті розвідників. Із лютого до травня 1945-го воював під Кенігсбергом, у серпні-вересні того ж року брав участь у війні з Японією. Йому тоді було лише сімнадцять.

Дехто може сказати, мовляв, мало встиг побути на війні – вона вже закінчувалася. Проте для ветеранів – рахунок інший. Андрій Іванович Самандрос, наш із Дмитром Павловичем колега по музейній роботі, котрий пройшов усю війну з першого до останнього дня, у хвилини споминів говорив, що на війні декілька годин або днів могли вартувати багатьох років, іноді – цілого життя.

Хоч Дмитро Кальний і був тоді юним, однак йому довіряли важливі справи. Зокрема, пов'язані із забезпеченням військових продуктами харчування й обмундируванням. Демобілізували його лише через понад шість років після призову – навесні 1951-го.

Повернувся додому й – до навчання: став учнем школи робітничої молоді. Згадував, що було непросто. За армійські роки багато що забулося з шестирічної шкільної програми. Однак – попереду було ціле життя. Розумів, що освіта вкрай потрібна. Тому після закінчення школи продовжив її в Полтавському педагогічному інституті на історико-філологічному факультеті (1954–1959). Отримав диплом із відзнакою. Мріяв стати вченим-археологом. Однак життя розпорядилося інакше.

Одночасно з навчанням Д. П. Кальний працював: товарознавцем облуправління місцевих торгів, бухгалтером міськпродторгу (до 1952 р.), інспектором Київського райвиконкому, техніком-інвентаризатором бюро технічної інвентаризації. З 1964 р. він – на відповідальній роботі в Полтавському обласному управлінні культури, Полтавській міській раді народних депутатів та інших органах виконавчої влади.

Практично всі роки по закінченні інституту діяльність Д. П. Кального тим чи іншим чином була пов'язана з культурою, з музейною справою. Розпочинав працювати лектором краєзнавчого музею. У цей час керував секцією і був заступником голови методичної ради з пропаганди наукових знань при Полтавському обласному товаристві «Знання». Вдома родина практично не бачила Дмитра Павловича – весь час він був у відрядженнях по районах області, читав лекції, що збирали численні та різні за складом аудиторії.

Д. П. Кальний був чудовим доповідачем й оповідачем. Про складні речі та питання він міг говорити доступно для будь-якої аудиторії. Це відчувалося й під час його роботи в Полтавському музеї авіації і космонавтики. Дмитро Павлович «відчував» аудиторію та відвідувачів. Маючи енциклопедичні знання з багатьох галузей, міг на рівних спілкуватися з ученими, військовими, інженерами, льотчиками, космонавтами, громадськими та релігійними діячами, і, в той же час, був доступним та зрозумілим у своєму спілкуванні для дітей і юнацтва.

У 1959–1963 рр. Д. П. Кальний працював науковим співробітником державного музею історії Полтавської битви, потім – краєзнавчого музею, а також старшим інспектором обласного управління культури. З 1963 до 1968 р. він обіймав посаду завідувача відділу культури Полтавського міськвиконкому. Протягом шістнадцяти років (1964–1980) обирався депутатом Полтавської міської Ради народних депутатів, упродовж майже дев'яти років (1971–1979) працював секретарем міськвиконкому. Крім того, був членом Президії обкому профспілки працівників культури [2].

Депутатські обов'язки Д. П. Кальний виконував так, що через багато років, коли він уже працював завідувачем Полтавського музею авіації і космонавтики, до нього часто приходили полтавці – зі своїми найрізноманітнішими проблемами, що зовсім не стосувалися музейної справи – «по старій пам'яті», як вони казали, іноді – «з останньою надією на розв'язання проблеми». Спочатку ми, співробітники ПМАіК, дивувалися, потім звикли. Дмитро Павлович нікому не відмовляв. Якщо сам не міг допомогти, то сприяв у вирішенні питань, ходив по інстанціях або ж радив, до кого з фахівців звернутися.

У вересні 1979 р. Д. П. Кального було призначено заступником начальника, завідувачем відділу мистецтва та мистецьких учбових закладів Полтавського обласного управління культури. З наступного року він почав активно працювати над створенням музею-заповідника М. В. Гоголя. «Гоголівських» матеріалів за той період Дмитром Павловичем було зібрано стільки, що їх вистачило б не на одне дисертаційне дослідження. Однак Д. П. Кальний усе відкладав цю працю «на потім» – були інші нагальні завдання. Наприклад, створення в Полтаві нового музейного закладу – музею авіації і космонавтики; повернення до авіаційної історії Полтавщини відомостей про операцію «Френтік», про розвиток мережі авіаційних навчальних закладів на теренах Полтавської області; складання хроніки полтавського аеродрому та багато іншого.

Близько 25 років – із лютого 1988 до липня 2012 р. – Д. П. Кальний обіймав посаду завідувача Полтавського музею авіації і космонавтики. Трудитися «вполовину сил» він не вмів. Поряд із ним не могли працювати інакше і його колеги, які в усьому наслідували керівника. Тому – була безліч відраджень, зустрічей, пошуків. Формувалися унікальні колекції. А ще були так звані «круглі чайні столи», започатковані Дмитром Павловичем. Поки в музейному будинку № 16 по Першотравневому проспекту проводилися

ремонтні й підготовчі роботи колектив музею авіації і космонавтики тимчасово працював у флігелі на садибі музею В. Г. Короленка. Там, за дійсно круглим столом, усі співробітники ділилися новою інформацією, власними думками з різних робочих питань, складали плани. І Дмитро Павлович, як він говорив сам, і ми всі відчували себе такою собі «музейною родиною».

Поки не було побудовано експозицію у виділеному для музею приміщенні, за музейною тематикою читалися лекції в бібліотеках, навчальних закладах, для колективів полтавських підприємств та організацій, влаштовувалися виставки з музейних фондів (найчастіше – в Полтавській обласній універсальній науковій бібліотеці імені І. П. Котляревського), щоб ознайомити полтавців із найцікавішим із того, що вже було зібрано в музеї. Д. П. Кальний мав досвід і бажання ділитися знаннями, відомостями з історії авіації та космонавтики Полтавщини з усіма, хто ними цікавився. Й академічний підхід у роботі до побудови експозиції, наукового архіву, негатеки і книгарні музею не заважав закладу бути цікавим для представників різних верств та вікових груп полтавців. Експозиція та колектив, що їх створив Дмитро Павлович у Полтавському музеї авіації і космонавтики, працюють уже понад тридцять років.

Заслуги Д. П. Кального – на війні і в мирний час – були відзначені державними нагородами: орденом Трудового Червоного Прапора та дев'ятьма медалями, серед яких – «За перемогу над Німеччиною», «За взяття Кенігсберга», «За перемогу над Японією», «За звільнення Кореї» та ін., а також численними грамотами Міністерства культури України, Міністерства культури СРСР, Центрального комітету профспілки працівників культури, Полтавського облвиконкому, подяками «за багаторічну творчу працю по збереженню і пропаганді історико-культурної спадщини України», «за вагомий внесок у розвиток музейної справи».

8 листопада 2023 р. у Полтавському музеї авіації і космонавтики відбувся меморіальний захід і відкриття виставки «Покоління сміливих», присвячені нашим колегам-музейникам – захисникам України. В заході взяли участь рідні, близькі, колеги ветеранів-музейників. У цій плеяді, разом із Б. М. Шевченком, Г. П. Череванем, А. І. Самандросом, чільне місце належить і Дмитру Павловичу Кальному. Гості, учасники заходу, науковці ПМАіК виступали зі спогадами про них. Розповіла про свого батька й донька Д. П. Кального Наталія Дмитрівна Гонжак – директор КЗ «Полтавська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 26 Полтавської міської ради Полтавської області», вчитель-методист, відмінник освіти України.

Уже після заходу Наталія Дмитрівна написала нам у повідомленні: «Яке моє найсильніше враження? Наче я побувала «на роботі» в батька, побула з ним там, де всі і все його пам'ятають, де живе частина його душі... Я провела чудову годину у колі... людей, які вміють не тільки повертати світові найцікавіші сторінки історії, а вміють також берегти пам'ять про тих, з ким провели частину свого життя...».

У Дмитра Павловича Кального не було вчених ступенів або офіційної створеної ним наукової школи. Однак ті, хто працював із Дмитром Павловичем у нашому музеї (та, певно, й в інших закладах), можуть вважати себе не просто його колишніми колегами, а й, певною мірою, учнями. Ставлення Д. П. Кального до справи, до колег, його досвід, який перейняли інші, – це і є його школа, яка продовжує діяти й давати результати.

Джерела та література

1. Хто є хто на Полтавщині: Довідково-біографічне видання. – Вип. 2. – К., 2004. – 272 с.
2. НА ПМАіК. – Ф. 1. – Спр. 24. – 17 арк.

Keywords: *Dmytro Kalnyi, the M. V. Hohol Reserve Museum, the Poltava Air and Space Museum.*

SUMMARY

Iryna Pistolenko

Dmytro Pavlovych Kalnyi (1927–2018) – Honored Culture Worker of Ukraine

The article is dedicated to life and work of Chutiv native D. P. Kalnyi – museum and culture worker, Honored Culture Worker of Ukraine.

УДК 636(477.53-22)(092)Бафталовський

Галина Бафталовська

СЕРЦЕМ БАЧИВ ЛЮДЕЙ ТА БУВ ВІРНИМ СВОЇМ ПРИНЦИПАМ (Ю. М. БАФТАЛОВСЬКИЙ)

Про трудову діяльність та здобутки Юрія Максимовича Бафталовського – організатора сільськогосподарського виробництва, багаторічного очільника племінного заводу «Чутове».

Ключові слова: *Чутівщина, Юрій Бафталовський, племінний завод «Чутове».*

Серед когорти відомих людей Чутівщини, що зробили вагомий внесок у соціально-економічний розвиток району, виділяється ім'я Юрія Максимовича Бафталовського – людини, яка все своє життя діяла за принципом: спочатку думай про державу, а потім про себе.

Народився Ю. М. Бафталовський 27 вересня 1931 р. у м. Первомайськ Миколаївської області в сім'ї військовослужбовця. Батько хотів, щоб він теж став військовим, але Юрій обрав мирну професію – хлібороба. Спочатку вступив до сільськогосподарського технікуму, який закінчив із відзнакою, згодом – до Уманського сільськогосподарського інституту.

Молодий випускник вузу, покликанням якого була робота в сільському господарстві, прагнув якнайшвидше застосувати набуті знання на практиці. Та час тоді був такий, що доводилось працювати не там, де хочеш, а там, «куди направить партія». Тож коли його призначили на посаду першого секретаря Уманського райкому комсомолу, попервах було неспокійно на душі. Молодий, недосвідчений. «Чи справлюсь?» – снували думки. Та, завдячуючи відповідальності й організаторським здібностям юнака, все складалося якнайкраще.

Минав час. Юрій Максимович відчував – це не його. Тож наважився попросити, щоб направили працювати в господарство, де є досвідчений агроном, у якого б переймав досвід і навички в роботі. Так потрапив на Харківщину, де обійняв посаду агронома-насінневода. Пізніше разом з іншими спеціалістами довелося ставити на ноги зовсім нове господарство.

Та душа рвалася на черкаську землю, туди, де розпочинав свою трудову діяльність. Після переїду Ю. М. Бафталовський працював головним агрономом у племзаводі «Велика Бурімка», з 1965 р. – другим секретарем РК КПУ, пізніше – начальником районного управління сільського господарства. Зміг проявити себе в роботі, навчитися новому й навчати інших. Коли Чорнобильському району першому в Україні було присвоєно звання району високої культури землеробства, Юрій Максимович гордився, що в цих досягненнях була і його вагома частка.

У 1973 р. доля закинула Ю. М. Бафталовського на Чутівщину, де він очолив племінний завод «Чутове», прийнявши естафету від Героя Соціалістичної Праці Семена Власовича Пасічника. Саме на цій посаді найяскравіше розкрилися його організаторські здібності, вміння працювати з людьми й талант досягати успіху в найскладніших життєвих ситуаціях. У господарство Юрій Максимович вклав усю душу, безліч напружених трудових днів. Під його керівництвом племзавод розбудувався, став одним із кращих не лише на Полтавщині, а й в Україні.

Зазначимо, що господарство було засноване в 1922 р. як учбовий комбінат «Агробаза», а в 1930 р. реорганізоване в радгосп, що став займатись тваринництвом, племінним конярством і вирощуванням сільськогосподарських культур. У 1932 р. напрямок господарства змінився й воно стало вирощувати велику білу породу свиней та сিমентальську породу великої рогатої худоби. В 1967 р. згідно з наказом Міністерства сільського господарства племзавод «Чутове» перейменували в племінний завод із розведення свиней великої білої породи [3, с. 2].

За 15 років перебування на посаді директора Ю. М. Бафталовський зумів утримати господарство на плаву та забезпечити постійний ріст показників виробництва. Саме з племзаводу вийшла перша в районі доярка-п'ятитисячниця Ніна Федорівна Пойда. Відзначалося господарство й високими показниками в рослинництві. Вагомі врожаї цукрових буряків, зернових культур – це все нелегка наполеглива праця колективу, яким керував умілий господар. Зі словами вдячності Юрій Максимович говорив про передовиків виробництва – комбайнерів І. В. Німчина, А. А. Шаповалова, М. Зоську, трактористів В. Л. Щербака, М. Г. Пушкаря, шоферів П. Д. Тимченка, І. Ю. Бафталовського, Б. М. Герчаківського, В. П. Скрипника, В. П. Поколюдного. Директор неодноразово зазначав, що процвітанню племзаводу сприяли досвідчені спеціалісти – головні агрономи О. В. Зернюк, О. І. Цимбалюк, інженери О. А. Непран, А. М. Шев'яков, зоотехнік О. І. Кузьменко, економіст Л. С. Зернюк, бухгалтер М. В. Турченко. Та головну заслугу все ж вбачав у добросовісних і старанних трудівниках, які своєю невтомною працею кували славу й будували добробут господарства.

У 1986 р. здійснилися плани Ю. М. Бафталовського щодо будівництва свиноферми – здали в експлуатацію племінний комплекс на 200 основних свиноматок. Для його працівників були створені гарні умови: душові кімнати, кімнати для відпочинку тощо. Мрія директора коштувала понад п'ять із половиною мільйонів радянських карбованців. У племзаводі вирощували до п'яти тисяч поголів'я племінних свиней. Продавали їх по всій Україні, крім того, свиней закуповували для розведення господарства Білорусії, Росії.

За директорства Юрія Максимовича розпочалось велике будівництво житлових будинків для працівників племзаводу. Сучасним житлом були забудовані цілі вулиці Чутового, зокрема Будівельна, Спортивна, 8 Березня та ін. І все це завдяки вмілому керівництву та невтомним працівникам господарства. На той час старшим виконробом був Сябро А. П., окрім нього значний внесок у розбудову зробили майстер-будівельник Петренко Б. М., бригадири Негода О. І., Голуб М. П., Пойда М. Й., члени бригади Дугар Л. Ф., Савінов О. О., Гребінник А. М., екскаваторник Цапца В. Т. Як згадував свого часу Ю. М. Бафталовський, «працювали всі натхненно, добросовісно, бо знали, що будують для себе та працівників радгоспу. Молоді переймали досвід у старших. Так, молодим спеціалістом, після закінчення будівельного інституту, прийшов працювати виконробом Олександр Миколайович Пойда, молодий, енергійний, добре розумівся на будівельній справі. Він та його бригада збудувала більше 20 будинків, а ще племсвинокомплекс, корівники. На той час багато будували».

Гордістю й візитівкою племзаводу був парк площею 0,6 га, закладений на його центральній садибі. Він увесь потопав у квітах. А загальна площа квітичників у господарстві становила понад 5 га, за ними старанно доглядала Дарія Володимирівна Балик [1, арк. 41–42].

Свій ідеал – служити людям – Ю. М. Бафталовський проніс через усе життя. Він вважав, що люди повинні турбуватися не тільки про хліб насущний, а й збагачуватись духовно, «вириватися» з буденності. Екскурсійні поїздки до Полтави, Харкова, Києва, які директор організовував для працівників племзаводу та їх дітей, були справжнім святом. Часто в господарство запрошували артистів із концертами, бо Юрій Максимович розумів, що «пісня і праця – великі дві сили», він і сам дуже гарно співав [4, с. 296].

Ю. М. Бафталовський дуже пишався тим, що в очолюваному ним господарстві вміють не тільки гарно працювати, а й відпочивати. Робітники і службовці племзаводу брали активну участь у художній самодіяльності та спортивному житті району. Для них діяли хоровий, драматичний гуртки, жіночий і чоловічий ансамблі, гуртки вокалістів та художнього слова, а також самодіяльний духовий оркестр. Окрім того, в господарстві активно функціонували спортивні гуртки: футбольна, волейбольна команди, стрілецька, тенісна, лижна секції й секція штангістів. Для молоді в парку неподалік річки збудували сучасний танцювальний майданчик зі сценою, проводили дискотеки.

Юрій Максимович щиро радів, що господарство процвітає, і це надавало йому нових сил працювати. Племзавод неодноразово відвідували закордонні делегації, щоб перейняти досвід господарювання, і директор щедро ним ділився. Трудові досягнення Ю. М. Бафталовського були високо оцінені державою – він нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани» [3, с. 2].

У 1990 р. Юрія Максимовича обрали головою виконкому Чутівської селищної ради. На цій посаді він пропрацював до 1997 р., після чого вийшов на пенсію. Перебуваючи на заслуженому відпочинку, брав активну участь у громадському житті району. Виступи Ю. М. Бафталовського часто лунали на сесіях селищної та районної рад, він був бажаним гостем на святкових заходах і урочистостях.

Кажуть, що життя прожити – не поле перейти. За своє життя Юрій Максимович перейшов не одну ниву, пізнав ціну хліба і людської праці. Він не прагнув багатства, жадібність ніколи не була його натурою. Шкодував, коли люди в цій царині втрачали почуття міри, здорового глузду, бо ж добре розумів, що щастя в іншому...

3 листопада 2014 р. на 84-му році Ю. М. Бафталовський пішов із життя. В пам'яті тих, хто його знав, він залишився чуйним, добрим чоловіком, чужим батьком, турботливим дідусем, вірним другом, душевною та небайдужою людиною, яка ніколи не зраджувала своєму принципу: «Спочатку думай про державу, а потім про себе». Нам, молодому поколінню, є чому почитися в нього: жити, творити, віддавати свої знання й уміння на благо рідної України.

Джерела та література

1. Альбом «Племзавод «Чутове» // Чутівський краєзнавчий музей. – Осн. фонд. – № 240.
2. Альбом-рапорт племзаводу «Чутове» // Чутівський краєзнавчий музей. – Осн. фонд. – № 234.
3. **Лось Н.** Вірний принципам // Сільські новини. – 2006. – 27 вересня.
4. **Сосідко В.** На сходинах серця. – Полтава: Дивосвіт, 2021. – 416 с.
5. Спогади А. К. Бафталовської, дружини Ю. М. Бафталовського. Записані Г. С. Бафталовською у 2023 р.
6. Спогади жителів смт Чутове О. О. Пойди, О. М. Пойди. Записані Г. С. Бафталовською у 2023 р.
7. Спогади жительки смт Чутове Л. С. Черняєвої. Записані Г. С. Бафталовською у 2023 р.

Keywords: *Chutove Disrict, Yurii Baftalovskyi, stud farm «Chutove».*

SUMMARY

Halyna Baftalovska

He Saw People with His Heart and Stayed Loyal to His Principles (Yu. M. Baftalovskyi)

The article is dedicated to work and achievements of Yurii Maksymovych Baftalovskyi, who organized agricultural production, multiyear head of stud farm «Chutove».

УДК 378-051(477.53)(092)Маслов

Ірина Селезньова

ВОЛОДИМИР ЄЛИСЕЙОВИЧ МАСЛОВ (1933–2007) – НАУКОВЕЦЬ, РЕКТОР, ПОЧЕСНИЙ ГРОМАДЯНИН КРЕМЕНЧУКА

У статті висвітлено біографію уродження с. Чутове, відомого науковця В. Є. Маслова, який стояв біля витоків розбудови вищої освіти в Кременчуці у 60–70-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Володимир Маслов, Кременчуцький державний політехнічний університет, Почесний громадянин Кременчука.

Велика когорта науковців та викладачів працювали й працюють у вищих навчальних закладах Кременчука. Всі вони зробили вагомий внесок у розвиток науки та розбудову вищої освіти в місті. Одним із них є Володимир

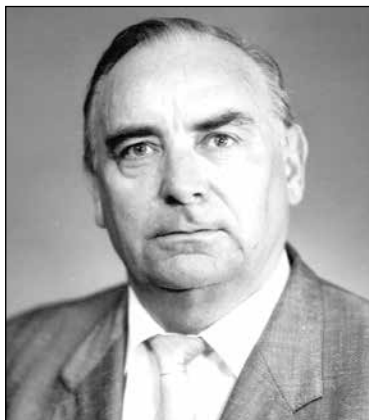
Єлисейович Маслов – засновник і перший директор Кременчуцького філіалу Харківського політехнічного інституту, перший ректор Кременчуцького державного політехнічного інституту (тепер – Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського), професор, академік Української академії наук національного прогресу, член-кореспондент Академії технічної кібернетики України, почесний доктор Міттвайдського університету (Німеччина), кавалер ордена «Знак Пошани» (1985), заслужений працівник освіти України (1992), відмінник освіти України (2003).

Народився В. Є. Маслов 11 червня 1933 р. в с. Чутове Чутівського району Полтавської області. Після закінчення школи із золотою медаллю вступив до одного із найпрестижніших вузів країни – Харківського авіаційного інституту. В 1958 р. закінчив його з «червоним дипломом», після чого працював інженером на авіаційних підприємствах Іркутська та Харкова, паралельно підготувавши й захистивши дисертацію. 2 листопада 1965 р. вчена рада Інституту механіки АН УРСР своїм рішенням присудила Володимирі Єлисейовичу науковий ступінь кандидата технічних наук [1, с. 13].

У 1967–1969 рр. В. Є. Маслов був деканом Кіровоградського інституту сільськогосподарського машинобудування, з 1969 до 1971 р. – деканом Кременчуцького загальнотехнічного факультету (далі – КЗТФ) Полтавського інженерно-будівельного, а в 1971–1974 рр. – Харківського автомобільного інститутів. На цих посадах він набирався досвіду керівництва вищим навчальним закладом, відшліфовував свою педагогічну майстерність, учився вирішувати численні питання навчально-методичної, науково-дослідної та адміністративно-господарської роботи [1, с. 14].

14 серпня 1974 р. КЗТФ було реорганізовано в Кременчуцький філіал Харківського політехнічного інституту (далі – КФ ХПІ), який очолив Володимир Єлисейович. Одночасно він виконував обов'язки завідувача кафедри електротехнічних дисциплін закладу. Це був значний прорив у становленні вищої освіти в наддніпрянському місті та перший вагомий внесок молодого керівника в її розбудову.

В. Є. Маслову довелося докласти багато зусиль, щоб КФ ХПІ став одним із кращих в Україні. Свою діяльність на посаді директора він почав насамперед із підбору керівного складу філіалу та пошуку своїх однодумців. До такого ядра на перших порах належали доктор технічних наук, професор В. М. Комір, кандидати наук, доценти А. І. Чорнокнижний,

В. Є. Маслов

М. Г. Самойлов, В. М. Міщенко, Л. І. Пирогов, Ю. І. Лук'янець, З. П. Кляхіна, О. М. Овчарук, Г. Г. Барвінко, С. П. Кйба, І. А. Лаврик та ін. [2, с. 272].

У галузі навчально-методичної роботи Володимир Єлисейович головні зусилля спрямував на підбір і розміщення професорсько-викладацького складу. Якщо в 1974 р. у КФ ХПІ працювали 62 викладачі, з них 1 доктор та 26 кандидатів наук, то в 1997 р. – 235 викладачів, із них 19 докторів наук, 3 академіки галузових академій, 3 члени-кореспонденти, 85 кандидатів наук, доцентів [2, с. 273].

У 1992 р. з ініціативи директора в закладі було відкрито аспірантуру й докторантуру, через що імідж Кременчука в науковому просторі республіки різко зріс. Не випадково ще в 1986 р. за особистий внесок у розвиток вищої школи України В. Є. Маслова нагородили орденом «Знак Пошани» [2, с. 274]. А 12 лютого 1992 р. Указом Президента України він був удостоєний почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України».

На початку 1990-х рр. КФ ХПІ перетворився в один із кращих вищих навчальних закладів України. Він став гордістю й візитною карткою Кременчука, підготувавши 4000 інженерів для народного господарства. Володимир Єлисейович чітко усвідомлював, що час для створення самостійного вузу в місті настав.

21 серпня 1997 р. стало для кременчужан історичною датою. Саме цього дня Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 896 про створення на базі філіалу політехнічного інституту [2, с. 278]. А вже 2 вересня в місті відбулася без перебільшення епохальна подія: його мешканцям був представлений новий заклад вищої освіти – Кременчуцький державний політехнічний інститут (далі – КДПІ) на чолі з ректором В. Є. Масловим. 4 вересня 1997 р. XXV сесія Кременчуцької міської ради за особистий внесок у розвиток освіти, науки і культури в місті, підготовку інженерних кадрів присвоїла Володимирі Єлисейовичу звання «Почесний громадянин міста Кременчука» [2, с. 280].

13 червня 2000 р. відбулося засідання колегії Міністерства освіти і науки України, на якому розглянули питання про надання КДПІ статусу університету. 4 серпня цього року постановою Кабінету Міністрів України за № 1224-2000-п був утворений Кременчуцький державний політехнічний університет (далі – КДПУ). Його очільником знову призначили В. Є. Маслова [14]. Цю посаду він обіймав до 2002 р.

Потому майже п'ять років, із 2002 до 2007 р. Володимир Єлисейович виконував почесну роботу радника ректора КДПУ, допомагаючи новому керівнику М. В. Загірняку ввійти в курс усіх справ університету й підтримувати високий рівень та імідж закладу в очах вітчизняних і міжнародних освітніх організацій.

Зазначимо, що за активну наукову діяльність та громадянську позицію В. Є. Маслова упродовж понад 15 років обирали депутатом Кременчуцької міської ради. Як голова постійної комісії з питань освіти, науки і культури він намагався давати старт новим ідеям та новітнім технологіям у цих галу-

зях. Окрім депутатської діяльності, Володимир Єлисейович 17 років очолював міську організацію товариства «Знання», дбаючи про розповсюдження знань серед кременчужан [2, с. 279]. У 1996 р. його було визнано «Людиною року» в номінації «Освіта».

За багаторічну сумлінну працю, особистий внесок у розвиток національної системи освіти, плідну науково-педагогічну діяльність, реформування вищої освіти області В. Є. Маслов нагороджений: Почесною грамотою Міністерства освіти України (1995) [7], грамотою Управління освіти і науки Полтавської облдержадміністрації (2000) [3], Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2002) [4], Почесною грамотою виконкому Кременчуцької міської ради (2000; 2002) [5; 6].

Багато разів його відзначали листами подяки: від виконкому Кременчуцької міської ради – за багаторічну просвітницьку діяльність, підготовку висококваліфікованих фахівців, виховання студентської молоді, вагомий внесок у розвиток фізичної культури і спорту міста [8]; Крюківської та Автозаводської районних рад м. Кременчука [9; 10] – за вклад у підготовку і проведення святкування 430-річчя з дня заснування міста; виконкому Кременчуцької міської ради – за велику допомогу в організації Міжнародної виставки-ярмарку «Чумацький шлях – 99» і семінару-презентації наукових та промислових розробок [11]; Полтавської обласної ради – за багаторічну наукову діяльність, підготовку інженерних кадрів, налагоджування міжнародного співробітництва [17].

У 2000 р. Володимир Єлисейович був нагороджений дипломом та пам'ятною медаллю Національного проекту «Золота книга ділової еліти України» за заслуги в розбудові економіки України та вагомий внесок у створення гідного міжнародного іміджу нашої держави [12].

Високу оцінку діяльності В. Є. Маслова дав Європейський комітет громадських організацій ЮНЕСКО, нагородивши його у 2001 р. дипломом та золотою медаллю в номінації «Ректор XXI століття» за значний особистий внесок у розвиток вищої освіти в Україні. У травні 2002 р. Володимир Єлисейович удостоєний Міжнародного диплома й медалі «За заслуги перед людством». Таких високих відзнак у кінці 1990-х – на початку 2000-х рр. не отримував жоден ректор [2, с. 284].

У 2003 р. В. Є. Маслову було присвоєно почесне звання «Відмінник освіти України» за великий внесок у розвиток національної системи освіти та плідну науково-педагогічну діяльність [13]. За підсумками національної іміджевої програми «Лідери XXI століття» його нагороджено орденом «Свята Софія». Володимир Єлисейович – лауреат Міжнародного рейтингу популярності і якості «Золота Фортуна» в номінації «Якість третього тисячоліття», лауреат міських конкурсів «Людина року – 2003» у номінації «Вчений року» [15] і «Людина року – 2004» у номінації «Честь і гідність міста Кременчука» [16]. Нагороджений нагрудним знаком Міністерства освіти і науки України «Петро Могила» (2005).

Усе життя В. Є. Маслова було віддане науці й підготовці інженерних кадрів України. На жаль, на початку 2007 р. здоров'я науковця погіршилось і 27 травня він залишив цей світ. Кременчужани завжди будуть пам'ятати того, хто підняв на високий рівень вищу освіту в місті та надав йому статус університетського. У 2016 р. одну з центральних вулиць Кременчука названо іменем Володимира Єлисейовича.

Джерела та література

1. Кременчуцький державний політехнічний інститут / О. І. Осташко [та ін.]; Історичний нарис. – Кременчук: Вид-во «Кременчук», 1999. – 281 с.
2. **Осташко О. І.** Почесні громадяни міста Кременчука / А. М. Лушакова, О. П. Шаблій; Науково-популярне видання. – Кременчук: Вид-во «Кременчук», 2005. – 457 с.
3. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29978.
4. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29979.
5. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29980.
6. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29981.
7. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29982.
8. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29983.
9. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29984.
10. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29985.
11. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29986.
12. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29987.
13. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29988.
14. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 29990.
15. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 31221.
16. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 31222.
17. Фонди КрКМ. – Р – ВСІ. – № 31223.

Keywords: *Volodymyr Maslov, Kremenchuk State Polytechnical University, Honored citizen of Kremenchuk.*

SUMMARY

Iryna Selezniowa

Volodymyr Yelyseiovych Maslov (1933–2007) – Scientist, Rector, Honored Citizen of Kremenchuk

The article is dedicated to biography of Chutiv Village native, prominent scientist V. Ye. Maslov, who stood at the origins of development of higher education in Kremenchuk in 1960–1970s.

ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНІ НАУЦІ: ВИДАТНІ ВЧЕНІ ЧУТІВЩИНИ

У статті висвітлені ключові моменти біографій та наукового шляху видатних учених Чутівщини: академіка НАН України М. Ф. Харченка – відомого фахівця з магнетизму й оптики магнітовпорядкованих систем, членів-кореспондентів НАН України І. М. Оніщенка – спеціаліста з фізики пучків, ядерної фізики, фізики плазми та керованого термоядерного синтезу і Г. М. Сивоконя – вченого-літературознавця в області теорії та історії української літератури. Охарактеризовані основні напрямки їх наукової діяльності, знакові події й дати.

Ключові слова: Микола Харченко, Іван Оніщенко, Григорій Сивокін, академік, член-кореспондент, Національна академія наук України.

Чутівський край розкинувся на межі Полтавщини та Харківщини в лоні унікально поєднаних природних лісових масивів і ділянок справжнього степу. Кожен куточок цієї благодатної сторони славиться талановитими та працьовитими людьми, патріотами рідної землі. Полтавську область із повним правом можна віднести до академічних регіонів. Адже протягом 100 років (від 1918 до 2018 рр.) до Національної академії наук України за 27 спеціальностями було обрано 85 наших земляків. Із них 59 – академіками, 26 – членами-кореспондентами. Зокрема, найбільше в царині фізики – 19,8 % та літературознавства – 10,5 % [8, с. 4]. Серед видатних діячів Полтавщини й України почесне місце займають уродженці Чутівщини: академік Микола Харченко (відділення фізики і астрономії НАНУ), члени-кореспонденти Іван Оніщенко (відділення ядерної фізики та енергетики НАНУ) та Григорій Сивокін (відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАНУ).

Микола Федорович Харченко (21.10.1939 р. н., селище радгоспу ХТЗ Чутівського району, нині с. Василівка Чутівської селищної ради Полтавського району Полтавської області) – фізик, доктор фізико-математичних наук, академік НАН України (2009) [8, с. 206–207]. Лауреат премії імені К. Д. Синельникова АН УРСР (1985), премії АН СРСР та Польської АН (1987), Державної премії України у галузі науки і техніки (2004) [14, с. 841–842].

Микола Федорович народився в сім'ї сільських учителів. Закінчив семирічну школу в с. Черняківка Чутівського району та Велико-Рублівську середню школу Котелевського району. В 1955 р. вступив на фізико-математичний факультет Харківського державного університету імені О. М. Горького (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). З 1961 р. працював у Фізико-технічному інституті низьких температур імені Б. І. Веркіна АН УРСР. Тут він навчався в аспірантурі та пройшов шлях від інженера

до завідувача відділу «Оптичних та магнітних властивостей твердих тіл». У 1969 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Дослідження ефекту Фарадея в магнітовпорядкованих діелектриках», у 1984 р. – докторську на тему «Магнітооптичні дослідження структури магнітовпорядкованих кристалів». Із цього ж року за сумісництвом – професор кафедри загальної фізики Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [2, с. 93].

Микола Харченко – відомий фахівець із магнетизму й оптики магнітовпорядкованих систем, роботи якого охоплюють широке коло фізичних проблем. Він отримав важливі в науковому і прикладному аспектах результати в різних напрямках фізики магнетизму твердого тіла, що стали істотним внеском до скарбниці світової науки. Серед головних – піонерські дослідження нових магнітооптичних ефектів (назви відомі вченим всього світу: «Лінійний магнітооптичний ефект» та «Квадратичне магнітне обертання площини поляризації світла») в антиферомагнітних кристалах, не симетричних відносно операції антиінверсії, на базі яких учений розробив методи магнітооптичної візуалізації колінеарних антиферомагнітних доменів («time – reversed domains»). Окрім того, він продемонстрував можливість приготування антиферомагнітних доменних структур заданих конфігурацій, виявив нові закономірності утворення та еволюції двофазних магнітних доменних структур при магнітних фазових перетвореннях в антиферомагнетиках і феримагнетиках [2, с. 93].

Микола Федорович – автор і співавтор понад 150 наукових статей та монографій, підготував 6 кандидатів та консультував 1 доктора наук. Він є членом Наукового товариства імені Шевченка, заступником редактора журналу «Фізика низких температур», членом редколегії журналів «Ukrainian Journal of Physical Optics», «Фізика і хімія твердого тіла», заступником голови спеціальної ради при Фізико-технічному інституті низьких температур імені Б. І. Веркіна НАН України [14, с. 841–842].

Не менш відомою постаттю у світі фізико-математичних наук вважається **Іван Миколайович Оніщенко** (30.03.1936 р. н., радгосп «Червоне» Чутівського району, нині с. Щасливе Чутівської селищної ради Полтавського району Полтавської області) – фізик, доктор фізико-математичних наук, професор. Член-кореспондент НАН України (2015), академік Академії наук прикладної радіоелектроніки. Нагороджений Державною премією УРСР у галузі науки і техніки (1973), почесною медаллю «Ветеран атомної енергетики і промисловості СРСР». Заслужений діяч науки і техніки України (2008).

Іван Миколайович закінчив Артемівську середню школу Чутівського району (1953) та ядерне відділення фізико-математичного факультету Харківського державного університету імені О. М. Горького (1958). У 1969 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Деякі питання кінетичної теорії збудження повздовжніх хвиль у шарувато-плазмових середовищах», а в 1986 р. – докторську дисертацію «Питання нелінійної теорії пучково-плазмової взаємодії та її застосування до пучково-плазмового розряду і нових методів прискорення. Електродинамічні системи пучково-плазмових генераторів

шумів». Із 1958 р. працює у Фізико-технічному інституті АН УРСР (нині Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут» НАН України), де пройшов шлях від молодшого наукового співробітника до заступника директора та керівника Інституту плазмової електроніки і нових методів прискорення ННЦ ХФТІ НАН України.

Іван Оніщенко – відомий спеціаліст із фізики пучків, ядерної фізики, фізики плазми та керованого термоядерного синтезу, плазмової електроніки, нових методів прискорення заряджених частинок. Ученому належить визначна роль у розвитку таких наукових напрямів: розробка колективного прискорювача іонів із використанням полів просторового заряду; побудова теорії, чисельне моделювання та доказові експерименти з кількватерних методів прискорення заряджених частинок із темпом прискорення $1 \dots 100$ GeВ/м, що на 3–5 порядків перевищує характеристики традиційних методів; подальший розвиток теорії пучково-плазмового розряду та нелінійної теорії пучково-плазмової нестійкості. Під його керівництвом реалізовано плазмову лінзу для фокусування високоенергетичних іонних пучків. На основі теоретичних досліджень І. М. Оніщенка та за його безпосередньою участю виготовлено експериментальні пучково-плазмові генератори потужного стохастичного електромагнітного випромінювання, які пройшли випробування [1, с. 110; 13, с. 714–715].

Іван Миколайович – автор і співавтор понад 700 наукових праць та 8 патентів. Під його керівництвом захищено 3 докторські та 7 кандидатських дисертацій. Він є членом Українського і Американського фізичних товариств, Інституту інженерів-електроніків (IEEE), співголовою AAAC (Asian Advanced Accelerator Community, Азійська асоціація новітніх прискорювачів), представляючи в ній Україну. Член редколегій журналів «Питання атомної науки і техніки» (серія «Плазмова електроніка і нові методи прискорення») та «Радіотехніка і електроніка» [1, с. 110].

До плеяди відомих учених-літературознавців заслужено належить **Григорій Матвійович Сивокін** (10.08.1931 р. н., селище Артемівка Чутівського району¹, нині Скороходове – центр селищної ради Полтавського району Полтавської області – 09.12.2014, м. Полтава) – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України (2000), Заслужений діяч науки і техніки України (1997). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2001). Член Національної спілки письменників України (1966). У 1988 р. став лауреатом премії НСПУ імені академіка О. І. Білецького у галузі літературної критики. Очолював творче об'єднання критиків Київської організації НСПУ. Автор понад 300 наукових та літературно-критичних публікацій і 11 монографій, що стосуються теорії та історії української літератури [11, с. 240; 12, с. 5].

Григорій Матвійович народився в сім'ї бухгалтера – Матвія Гавриловича та домогосподарки – Стефаниди Степанівни Сивоконів. Із 1943 р. відновив перерване війною навчання в Артемівській середній школі. Вважав, що

¹ Із березня 1931 до початку 1932 р. в УРСР діяла двоступенева система управління. Чутівський район безпосередньо підпорядковувався центру [3, с. 85, 87].

саме з нею пов'язане все краще його юнацьких років, що саме ця маленька сільська школа задовольнила його жагу до знань, виховала його освіченою людиною. У стінах школи його найбільш захопили уроки російської та української літератури, заняття в гуртку духової музики. Старшокласником виступав у складі заводського духового оркестру. Журналіст, краєзнавець В. В. Сосідко згадує про нього: «Досі перед очима невеличкий на зріст підліток у пілотці біля величезного барабана. Він був симпатичним, дотепним хлопчиною, артемівські дівчата-красуні навперебій поправляли йому пілотку на голові, лукаво розсипаючи сміх. Гриша (його ніколи не звали Григорієм) навчився грати не тільки на барабані, трубі, губній гармошці, а пізніше, під час навчання в аспірантурі, ще на гітарі та акордеоні» [10, с. 227]. Відомо, що вчений із шкільних років мав добрий слух і голос, дуже гарно співав. Його улюбленими піснями були «Ой чий то кінь стоїть, що сива гривонька...» та «Там, де Ятрань круто в'ється». Г. М. Сивокінь завжди був лідером у навчанні, спорті, художній самодіяльності. Першим із випускників школи одержав золоту медаль за відмінне навчання та зразкову поведінку (1950). Багато років поспіль приїздив у селище Артемівку гостювати до своїх рідних. Тоді він щоразу відвідував рідну школу, зустрічався зі своїми вчителями, виступав перед учнями [9, с. 9].

У 1950–1955 рр. Григорій Матвійович навчався на українському відділенні філологічного факультету Харківського державного університету імені О. М. Горького. Філологія в його уяві мала стати тією дорогою, що поєднає і мистецтво, й історію, і саме духовне буття народу, до вивчення та осмислення яких юнак виявляв стійкий інтерес. Під час навчання в університеті його захопила журналістика і вивчення латинської мови. Чи не єдиний із курсу мав із латини відмінну оцінку. Згодом знання цієї мови зіграє важливу роль у його становленні як вченого [4, с. 151–160].

Закінчивши університет із червоним дипломом, майбутній літературознавець був направлений на роботу в сільську школу Харківської області. Водночас, як здібного випускника, Григорія Сивоконя рекомендували до вступу в аспірантуру. На початку осені 1955 р. молодий філолог успішно склав вступні іспити та був зарахований до заочної аспірантури при кафедрі історії української літератури Харківського університету. Під час навчання в ній працював у багатотиражній газеті «Харківський університет». У 1959 р. закінчив аспірантуру, а в 1962 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Давні українські поетики». Надрукована попередньо в 1960 р. однойменна монографія мала великий резонанс у науковому світі. В 2001 р. у зв'язку зі зростанням інтересу до давньої української літератури й, зокрема, українського бароко, ця праця була перевидана. В 1960 р. перейшов на роботу в київське видавництво «Дніпро». З 1962 р. – понад сорок десятиліть – працював в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, де пройшов шлях від молодшого наукового співробітника, завідувача відділу теорії літератури до заступника директора з наукової роботи, радника директора. В 1983 р. за-

хистив докторську дисертацію на тему «Взаємозумовленість поступального розвитку художньої літератури і читача від давнини до сучасності». Видана в 1984 р. праця «Одвічний діалог (Українська література і її читач від давнини до сьогодення)» порушує проблему масової літератури як важливого явища соціокультурної динаміки ХХ ст. У цей час Григорій Матвійович входив до складу рідколегії та активно співпрацював із фаховими та літературно-художніми українськими виданнями «Вітчизна», «Дивослово», «Слово і час», «Науковий світ», «Рідний край». У 1980–1990 рр. налагоджував співпрацю із зарубіжними науковими центрами, зокрема, з Інститутом українознавства Гарвардського університету та школою україністики Української Вільної Академії наук (США). Виступав на міжнародних наукових конференціях у США, Великобританії, Польщі, Ізраїлі.

Свої книжки, даровані друзям, підписував як Гриць Сивокінь. Був цікавим співрозмовником. В. В. Сосідко, який приятелював із вченим, згадує: «Розмовляти з Григорієм Матвійовичем – насолода, бо це блиск гумору, пов'язаний із витонченою іронією, схожий віддалено на зразок бесід Сократа чи нашого Г. Сковороди. Можливо, щось і передалося від Григорія Сковороди, бо Григорій Матвійович часто виступав із лекціями за кордоном про нашого земляка» [10, с. 230; 12, с. 5]. Учений мав чимало захоплень, зокрема, великий теніс. Цей вид спорту він цінував найбільше, адже вважав його особливим способом спілкування.

Неодноразово Григорій Сивокінь приїздив до Полтави для участі в наукових конференціях, на яких виступав із доповідями. Так, він брав участь у роботі Міжнародної наукової конференції «Спадщина Івана Котляревського в українському і світовому контексті» (7–9 вересня 1994 р.). Був учасником Всеукраїнської науково-практичної конференції «І. П. Котляревський – перший класик нової української літератури» (10–12 вересня 1997 р.), на якій виголосив доповідь на тему «І. П. Котляревський і відродження національної культури». Виступив із цікавою доповіддю на Міжнародній науково-практичній конференції із нагоди 200-річчя «Енеїди» (9–10 вересня 1998 р.). Тримав слово під гаслом «І. П. Котляревський на фоні сучасної йому європейської літературної думки» на пленарному засіданні Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій 100-річчю відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві. Був присутній на відкритті в Полтавському державному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка аудиторії І. П. Котляревського (2003) [8, с. 180–182]. Входив до редакційної ради відновленого в Полтаві альманаху «Рідний Край» (1999–2014). Тривалий час Григорій Матвійович листувався з відомим полтавським письменником та краєзнавцем Петром Ротачем [5, с. 553–554; 6, с. 4; 7, с. 68–70]. Останні кілька років життя важко хворий мешкав у рідного брата в Полтаві, де й помер 9 лютого 2014 р. Похований на Новомиському кладовищі Полтави.

Свою багату книгозбірню науковець заповів Полтавському національному педагогічному університету імені В. Г. Короленка. У 2015 р. його пле-

мінник О. О. Согоконь передав до бібліотеки навчального закладу близько 2500 цінних та рідкісних видань, чимало з яких мають дарчі написи авторів.

Наукова спільнота Полтавщини, України й далеко за її межами може пишатися згаданими особистостями та їхніми вікопомними справами. Адже важко переоцінити вагомий внесок наших земляків у розвиток вітчизняної і світової науки.

Джерела та література

1. 80-річчя члена-кореспондента НАН України І. М. Оніщенко // Вісник НАН України. – 2016. – № 3. – С. 110.
2. 80-річчя академіка НАН України М. Ф. Харченка // Вісник НАН України. – 2019. – № 10. – С. 93.
3. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–1941 рр.). Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / [упоряд.: В. Н. Жук, З. М. Суховська] – Полтава: ПП ЕНТ, 2002. – 205 с.
4. Білик Г. Головне – жити чесним життям трудівника. На зорянім пантеоні рідного краю вчений-літературознавець краю Григорій Сивокінь / Г. Білик // Рідний край. – Полтава, 2007. – № 2 (17). – С. 151–160.
5. Білик Г. М. Сивокінь Григорій Матвійович / Г. М. Білик // Полтавіка. Полтавська енциклопедія: у 12 т. / [гол. ред. О. А. Білоусько]. – Полтава: ПЦ Мозаїка, 2020. – Т. 6, кн. 3. – С. 553–554.
6. Кривко Я., Костенко А. Письменник – наш земляк / Я. Кривко, А. Костенко // Сільські новини. – 1973. – 18 січня.
7. Омельчук О., Сінченко О. Григорій Сивокінь: роки творчого злету / О. Омельчук, О. Сінченко // Слово і час. – 2006. – № 8. – С. 68–70.
8. Самородов В. М., Кигим С. Л. Полтавський вимір Національної академії наук України (1918–2018): Події. Постаті. Пам'ять / В. М. Самородов, С. Л. Кигим. – Полтава: Дивосвіт, 2019. – 240 с.
9. Сосідко В. З Артемівської школи – у науку добра і краси / В. Сосідко // Сільські новини. – 2015. – 31 січня.
10. Сосідко В. На сходинах серця / В. Сосідко. – Полтава: Дивосвіт, 2021. – 416 с.
11. Степаненко М. І. Григорій Матвійович Сивокінь назавжди залишиться в пам'яті глибоким і принциповим ученим, трудівником, оптимістом / М. І. Степаненко // Рідний край: Полтава, 2014. – № 2 (31). – С. 240.
12. Степаненко М. І., Ніколенко О. М., Мелешко В. А. та ін. Пам'яті товариша / М. І. Степаненко, О. М. Ніколенко, В. А. Мелешко та ін. // Полтавський вісник. – 2014. – 19 грудня. – С. 5; фото.
13. Усенко В. М. Оніщенко Іван Миколайович / В. М. Усенко // Полтавіка. Полтавська енциклопедія: у 12 т. / [гол. ред. О. А. Білоусько]. – Полтава: ПЦ Мозаїка, 2019. – Т. 6, кн. 2. – С. 714–715.
14. Усенко В. М. Харченко Микола Федорович / В. М. Усенко // Полтавіка. Полтавська енциклопедія: у 12 т. / [гол. ред. О. А. Білоусько]. – Полтава: ПЦ Мозаїка, 2020. – Т. 6, кн. 3. – С. 841–842.

Keywords: *Mykola Kharchenko, Ivan Onishchenko, Hryhorii Syvokin, academician, Associate Member, Nacional Academy of Sciences of Ukraine.*

SUMMARY

Svitlana Kyhym, Liudmyla Chebotariova

Life, Devoted to Science: Prominent Scientists of Chutove District

Key moments of biography and scientific way of Chutove District prominent scientists: academician of NAS of Ukraine M. F. Kharchenko – famous specialist in magnetism and optics of magnetically ordered systems, Associate Members of NAS of Ukraine I. M. Onishchenko – specialist in beam physics, nuclear physics, plasma physics and controlled thermonuclear fusion, H. M. Syvokon – literary historian in field of theory and history of Ukrainian literature – are described in the article. Main directions of their scientific activity, main dates and dates.

УДК 746.3-051:908](092Іпатій)(477.53)

Марія Пісцова

ВСЕСВІТ НА ВІСТРІ ГОЛКИ: НІНА ІПАТІЙ – ЗАСЛУЖЕНИЙ МАЙСТЕР НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

У статті висвітлюються основні етапи творчого шляху, становлення та досягнень відомої української художниці ручної вишивки Ніни Іпатій.

Ключові слова: Ніна Іпатій, Полтавщина, Чутівщина, Решетилівка, вишивка, «білим по білому», сорочка.

*...Сонця візьму і любові нить,
Щоб нею світ оцей зігріть.
Хай біло-біло забринить
Моєї долі диво-мать...*

Т. Домашенко

Сьогоденне мистецтво Полтавщини характеризується наполегливим й успішним відродженням традиційної народної образотворчої культури, множенням художньої традиції рідного краю. Серед плеяди майстрів народного мистецтва znana Ніна Іпатій, майстер-художник ручної вишивки, Заслужений майстер народної творчості України, кавалер ордену княгині Ольги. Життєвий шлях її почався на Чутівщині. Народилася вишивальниця у селищі Артемівка, з 2016 р. – Скороходове, центр селищної ради Полтавського району. Отчий дім був прикрашений вишитими бабусею Пелагеєю рушниками, скатертинами, наволоками, підзорами, які притягували увагу юної дівчинки різноманітністю орнаментальних композицій [1]. Найбільшим сімейним скарбом і сьогодні для Ніни Іванівни є фрагмент мережаного винограду, який дбайливо зберігається в дерев'яній різьбленій рамі, і є символом вічної краси, сили, плодючості роду.

Н. І. Іпатій

фабрику в Решетилівку, Ніна Іванівна більше дванадцяти років створювала та виготовляла вишиті вироби різного плану – для масового вжитку, на виставки, на замовлення. Майстриня технологічно прораховувала кожен орнамент, красивий, гармонійний та легкий у виконанні. У 1992–1994 рр. вона викладала композицію ручної вишивки в художньому училищі Решетилівки, але бажання втілювати власні творчі ідеї та задуми на полотні ставало потужнішим, вимагало більше часу. Згодом її запросили на посаду директора Київської наукової фірми «Художня вишивка», однак далекі поїздки були виснажливими [2, с. 2].

У 2002 р. Ніна Іпатій створила приватне підприємство «Решетилівська вишиванка ІНІЙ», займалася мистецькою діяльністю у власній майстерні, створювала орнаменти вишивки для оздоблення виробів – високохудожніх, технічно складних робіт. Разом із Ніною Іванівною на підприємстві працювали професійні вишивальниці, виготовляли ексклюзивні чоловічі сорочки, жіночі блузи, сукні, робилися «потокові» речі – прості, але неодмінно якісні в композиційному рішенні й виконанні. Для виробів використовували лише природну тканину: біле, суворе (сіре) полотно льону, маркізет [8, с. 91].

Майстриня надавала перевагу в оздобленні виробів вишивці «білим по білому», яка утворювала малюнок високого рельєфу зі світлотіньовим моделюванням. Залежно від напрямку світла узор по-різному то відбивав, то вбирив

З дитинства Ніна Іпатій самостійно вчилася вишивати хрестиком, відтворювала родинні рушники з полуницями та квітами, картини, а згодом це захоплення переросло у справу всього її життя. «Не знаю, чому мене так вабило вишивання. Може то бабусина душа керувала мною і допомагала...» [7, с. 15]. Після закінчення школи Ніна Іпатій продовжила навчання в Решетилівському художньому училищі (тепер – Решетилівський художній професійний ліцей), яке закінчила з відзнакою. Пропрацювавши рік вишивальницею на Решетилівській фабриці художніх виробів імені Клари Цеткін, поїхала освоювати фах художниці ручної вишивки до Вижицького державного художньо-промислового училища (тепер – Вижицький коледж прикладного мистецтва імені В. Ю. Шкребляка). Отриманий диплом з відзнакою був результатом чотирирічного наполегливого, цікавого і натхненного навчання. Повернувшись працювати на

світло [5, с. 48]. Характерною рисою є й одночасне поєднання п'яти-семи технік: «лиштва», різних видів «мережок», «вирізування», «виколювання» і, особливо, ювелірних – «солов'їні вічка», «зерновий вивід», що збагачувало художньо-виражальні засоби орнаментальних композицій, робили їх впізнаваними серед інших вишивок України. Віртуозне володіння багатьма традиційними техніками української вишивки, образне сприйняття навколишнього світу дозволило авторці створювати вироби високої художньої цінності.

У 1998 р. відбулася перша персональна виставка Ніни Іпатій у Миргороді. Майстриня представила роботи, створені її руками за власними ескізами: жіночі блузи і сорочки, вишиті «білим по білому», під назвами «Виноград», «Знову цвітуть каштани», «Ніжність», «Білосніжка», «Мрія», «Ганна», «Цвіт калини», «Кохання» [7, с. 15]. У наступні роки були презентовані нові декоративні вироби художниці в різних містах України, на багатьох колективних Всеукраїнських виставках, фестивалях.

Більше тридцяти років Ніна Іпатій використовує різні орнаменти. Спочатку вона малює ескіз, кожного разу по-різному, чим складніший узор, тим цікавішим є творчий процес. Робота над розробкою нової композиції, ідеї сорочки – довгий шлях боротьби з сумнівами і ваганнями, відшліфовки виразних засобів, які можна втілити, до рядочка прорахувавши кожний стібко. Потім уже створений малюнок вишивається, в залежності від його складності та кваліфікації виконавиці, – від п'яти днів до місяця й більше. У майстрині кожен візерунок – це діалог з Природою, що переображує її мову в орнаментальну композицію. В таких робіт щасливий і довгий вік, бо вони є втіленням любові, добра і працелюбності.

Майстриня не лише розробляє нові ескізи неймовірних білих вишиванок, а й працює з історичним надбанням, зокрема, здійснює мистецькі «аранжування» «полуботківського» орнаменту [8, с. 90]. Вишиваючи чоловічі сорочки та жіночі туніки розлогим орнаментом, художниця урізноманітнює колористичну гаму: червона, сіра, сіра з темно-сірим, блакитна з сірим, блакитна з зеленувато-коричневим. Вишивальниця працює з додатковими елементами крою, композиції: доповнює узор «грабельками», «колосочками», створює моделі з відкладним коміром, стійкою, коротким рукавом, довгим, на манжетах.

Роботи вишивальниці зберігаються в музеях і приватній власності президентів, послів, політиків, мистців України та за кордоном: у країнах Європи, Америки, в Австралії.

У фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігається купон блузи «Знову цвітуть каштани» (Тк 6071) [4, с. 301], вишитої на маркізеті білими нитками з використанням технік: лиштва, зерновий вивід, солов'їні вічка, мережка, прутик, ляхівка, качалочка. В утворенні рисунку майстриня використовує стилізацію природи, спостерігаючи за рослинним і квітковим світом. У цій вишивці Ніна Іпатій створила художній образ каштанів у квітванні.

Щоб відкрити красу цього одвічного мистецтва для сучасного покоління, Ніна Іванівна з 2022 р. започаткувала безкоштовні відеоуроки з вишивання «Ніна Іпатій – майстер клас ручної вишивки» на каналі YouTube для всіх бажаючих освоїти традиційні рахункові техніки [6]. Пояснення майстрині – чіткі, детальні, зрозумілі – заохочують не лише стежити за її вправними руками, а й переймати досвід. Більше тридцяти відеороликів знайомлять глядачів із прозоро-рахунковими та поверхово-нашивними стібами. З любов'ю та терпінням авторка демонструє виконання одинарного та подвійного прутика, прутика з настилом, ляхівки, штапівки (клітки), лиштви, ретязю, «зернового виводу», «солов'їних вічок», «гусячої шкірки», полтавських рушникових швів (тамбурного та заповнень), хрестика, зубцювання, плахтового закінчення, з'єднувальних швів.

Художниця переконана, що традиції – це нерозривний зв'язок минулого з сучасним у сьогоденних проявах. Тож Ніна Іпатій, окрім інших планів, мріє створити власний музей вишивки «білим по білому» для збереження і пропагування цього виду народного мистецтва Полтавщини.

Джерела та література

1. Білокінь В. Берегиня вишивки білим по білому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://worldua.net/main/берегиня-вишивки-білим-по-білому.html>.
2. Дениско Т. «Крізь вушко голки долю переллю...» // Зоря Полтавщини. – 2005. – 14 червня.
3. Домашенко Т. М. Озовітєсь – мати кличе. – К.: Духовна вісь, 2001. – 120 с.
4. Інвентарна книга ПКМВК «Тк-3» (розпочата в 1981 р.). – 407 с.
5. Кара-Васильєва Т. Полтавська народна вишивка: [монографія] / Т. В. Кара-Васильєва; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського. – К.: Наук. думка, 1983. – 133 с.
6. Ніна Іпатій – майстер клас ручної вишивки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/@ninaipatii>.
7. Пісцова М. Ніна Іпатій – сучасна вишивальниця Полтавщини // Край. – 2007. – Вересень. (№ 41). – С. 15.
8. Титаренко В. Вишивальне мистецтво Полтавщини. Науково-популярне видання. – Полтава: Полтавський літератор, 2021. – 268 с.

Keywords: *Nina Ipatii, Poltava Region, Chutove District, Reshetylivka, embroidery, «white on white», skirt.*

SUMMARY

Mariia Pistsova

Universe at Needlepoint: Nina Ipatii – Honored Master of Folk Art of Ukraine

Main stages of art work, growing and reaching of prominent Ukrainian embroidery artist Nina Ipatii are described in the article.

III
МУЗЕЄЗНАВСТВО
ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Наталія Кондратенко, Тамара Кондратенко

ПОРЦЕЛЯНОВА РЕЛІКВІЯ КОЧУБЕЇВСЬКОГО РОДУ

Стаття присвячена пам'яті, пов'язаній із відомим козацько-старшинським родом Кочубеїв, що мав значні володіння на Чутівщині. Увагу авторів привернула тарілка з парадного сервізу Кочубеїв, прикрашена вензелем одного із представників роду. Реліквія надійшла до музею в 1958 р. від колишнього конторника одного із маєтків. Наводиться детальний науковий опис предмету, вказано особливості його реставрації.

Ключові слова: Кочубеї, тарілка, зберігання, реставрація, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Чутівщина – край із давньою й багатою історією, що бере свій початок від найдавніших часів. Уперше Чутове документально згадується в духовниці полтавського полковника В. В. Кочубея 1743 р., адже здавна ця територія входила до володінь відомого козацько-старшинського роду – одного із найбільших магнатів в Україні.

Рід Кочубеїв та їхній спадок науковці досліджують уже тривалий час. Серед найвідоміших – В. Модзалевський, Г. Милорадович, О. Лазаревський, С. Павленко, Л. Іванченко, М. Герасько, Н. Гаврилишина та ін. Проте дослідження конкретних предметів побуту, що належали членам родини Кочубеїв, залишається поза увагою більшості наукових розвідок.

Метою статті є атрибуція та опис процесу реставрації порцелянової тарілки, що походить із одного з кочубеївських маєтків й нині зберігається в Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського.

Загалом у музейному зібранні знаходиться цілий ряд реліквій, пов'язаних із цією відомою родиною. Більшість предметів надійшла в 1917–1922 рр. за рахунок, по-перше, передачі до музею полтавськими поміщиками родинних зібрань на тимчасове зберігання (варто зазначити, що практично всі ці предмети потім в силу обставин не були повернуті попереднім власникам), по-друге, надходження вилучених правоохоронними органами цінних предметів старовини й мистецтва.

У вказаний період діяльністю музею опікувався М. Я. Рудинський (1887–1958) – відомий український археолог, історик мистецтва, музейник, пам'яткоохоронець, пізніше – доктор історичних наук, який близько 10 років свого життя віддав Полтаві. Завдяки його зусиллям значна кількість культурних цінностей була врятована з покинутих маєтків та передана до музею членами Комісії з охорони пам'яток старовини, природи і мистецтва. Серед таких реліквій – речі із володінь князя Кочубея, поміщиків Мусіна-Пушкіна,

Іловайського, князя Репніна та ін. [7, с. 17–20]. Серед цінностей, вилучених із поміщицьких маєтків, було чимало порцелянового посуду, який згодом прикрасив експозицію музею.

Станом на 1939 р. зібрання порцеляни в музеї налічувало близько 3 тисяч одиниць, частину з яких можна вважати справжніми витворами мистецтва. У 1940 р. найцінніша частина цієї колекції була передана до новоствореного Полтавського художнього музею [2].

Роки Другої світової війни завдали тяжкого удару колекції музею, що на той час нараховувала понад 118 тисяч одиниць зберігання. У 1941 р. співробітникам закладу в ході підготовки до евакуації музейних предметів довелося прийняти непросте рішення – виокремити 45 тисяч експонатів, які мали бути переміщені як найцінніші до м. Уфа, Тюмень, Красноярськ (РСФСР). Однак, на жаль, значна кількість цінних експонатів до цього переліку не потрапила. Частину з них протягом 1941–1943 рр. вивезли до Німеччини окупанти, а будинок музею разом з експонатами та документами, що там залишались, у 1943 р. спалили. Після завершення війни частина музейних предметів повернулася з Німеччини, але всі вони були пошкоджені і депаспортизовані [3, с. 2].

Проте поповнення музейного зібрання цінностями із колишніх маєтностей місцевої аристократії не припинялося і в складні роки повоєнної відбудови. Частина таких реліквій зберігалася в родинах колишніх працівників великих поміщицьких господарств. Зокрема, у 1958 р. колишній конторник одного із маєтків Кочубеїв Ігор Петрович Луценко передав до музею витончену тарілку із вензелем [1, арк. 98–99].

Першочерговим завданням музейних співробітників є збереження та вивчення предметів, що надходять до державної частини Музейного фонду України. Особливий інтерес у цьому контексті викликають реліквії, пов'язані із відомими особистостями. У розрізі сучасних наукових студій у музейній царині актуальною стає проблема повноцінної імплементації подібних артефактів до музейного простору.

У ході наукового опрацювання та реставрації цінних музейних предметів неодмінним етапом стало детальне вивчення фондово-облікової документації. Першою ланкою на цьому шляху було звернення до інвентарної книги:

«ПКМВК 15939, Кс 1392. Тарілка. ХІХ ст. Фарфорова, кругла, мілка, з хвилястими краями. Вінця всередині голубі, в центрі дна зображена корона і під нею вензель В. Кочубея. На дні тарілки зовні напис «Phillis Co 155 NN Bonci Stvect».

Матеріал: фарфор.

Техніка: фабрична.

Розміри: діаметр 26 см.

Стан збереження: позолота і фарби стерті.» [4, с. 117–118].

Візуальне обстеження доводить необхідність реставраційно-консерваційного втручання з метою надання предмету експозиційного вигляду, а опис – суттєвого уточнення та доповнення.

*Тарілка з вензелем
одного із представників
роду Кочубеїв.
Компанія «Phillips&Co»,
м. Лондон,
Великобританія.
1859–1889 рр.*

Наступним кроком є проведення історичного дослідження та здійснення можливої атрибуції предмета з метою збереження інформації про автентичність експоната, необхідної під час реставрації.

Напис на дні тарілки в облікових документах зафіксований неточно і насправді виглядає як «Phillips&Co / 155 / New Bond Street». Компанія «Phillips&Co» працювала у м. Лондон, Велика Британія, з 1760 до 1929 р. у якості дистриб'ютора стаффордширської кераміки. За адресою Нью-Бонд Стріт, 155 знаходилась крамниця компанії у період із 1859 до 1889 р.

Виготовлення стаффордширської кераміки відбувалося у промисловій зоні, яка об'єднувала шість міст – Берслем, Фентон, Хенлі, Лонгтон, Сток і Тансталл. Через наявність багатих родовищ глини, солей, свинцю та вугілля ця територія стала центром виробництва кераміки із початку XVII ст. Тут відкрилися сотні компаній, що випускали найрізноманітніші види кераміки – від столового посуду до витончених декоративних та промислових елементів. Обсяг виробництва був настільки значним, що до кінця XVIII ст. Північний Стаффордшир посів місце абсолютного лідера на місцевому ринку та почав стрімко заповнювати європейський. Свої позиції регіон утримував аж до кінця XIX ст., коли інші країни змогли розгорнути власне ефективне виробництво порцеляни та фаянсу [9]. І хоч за якістю більшість продукції поступалася британським зразкам, гнучка цінова політика дозволила місцевим компаніям серйозно похитнути британську монополію в цій сфері.

Мода на елітну британську порцеляну була надзвичайно розповсюдженою серед європейської аристократії – часто відомі й заможні представники замовляли парадні сервізи із родовими гербами та своїми вензелями [9].

Приклад останнього можна побачити на дзеркалі досліджуваної тарілки із музейного зібрання. На жаль, встановити точну приналежність вензеля конкретному представнику родини не вдалося. Можна припустити, що він належав Аркадію Васильовичу Кочубею (1790–1878), який певний період обіймав посаду Київського віце-губернатора та мав значні володіння в с. Згурівка Прилуцького повіту. Він підтримував тісні стосунки з родичами, часто відвідував їхні володіння в усіх куточках Полтавської губернії, у тому числі й Чутівщину. На Полтавщині познайомився зі своєю майбутньою дружиною Софією Миколаївною Вяземською [5, с. 182–195].

Процес реставрації музейного предмету визначається станом його збереження, історичною цінністю та експозиційним потенціалом. На засіданні реставраційної ради Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського було прийнято рішення про необхідність проведення ряду реставраційно-консерваційних заходів задля повернення тарілці художнього вигляду й презентації її в новій експозиції. Відповідно до стану збереження було затверджено наступну програму реставрації:

1. Видалення забруднень різного характеру.
2. Освітлення за можливості підглазурних і надглазурних плям.
3. Тонування потертостей.
4. Консерваційне покриття поверхні лаком.

Реставрацію предмету було доручено художнику-реставратору третьої кваліфікаційної категорії Наталії Кондратенко. Видалення забруднень виконано за допомогою розчину нейтрального мила в гарячій воді та компресів із ацетону для стійких плям. Освітлення підглазурних і надглазурних плям проведено розчином перекису водню високої концентрації. Під час проведення тонування відновлено колір вензеля на дзеркалі тарілки та компенсовано локальні втрати кольору на борті. Консерваційне покриття нанесено за допомогою аерозольного акрилового лаку. За результатами проведеної роботи реставраційна рада музею прийняла рішення вважати програму реставрації виконаною в повному обсязі [8].

Оскільки перед науковцями Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського стояло завдання обробки та паспортизації експонатів, наступним кроком було складання сучасного наукового опису й підготовка науково-уніфікованого паспорта за результатами проведених досліджень. Зупинимось на основних їх аспектах.

Класифікація: речовий.

Типологія: посуд столовий.

Матеріал: порцеляна.

Техніка: фабричне формування, ручний розпис, деколь, відведення золотом.

Розміри: діаметр вінець 26,2 см, діаметр дна 14,5 см, висота 3 см.

Опис: Тарілка з вензелем одного із представників роду Кочубеїв (вірогід-

но, Аркадія Васильовича). Компанія «Phillips&Co», м. Лондон, Великобританія. 1859–1889 рр.

Обриси чіткі, борт широкий, плоско відігнутий хвилястий. Тло біле, борт блакитний, прикрашений золотим відведенням. На дзеркалі герб роду князів Кочубей.

На денці клеймо: «Phillips&Co / 155 / New Bond Street», облікові позначення нанесені чорною тушшю: «І 11656 / Кс 1392 Кочубей».

У результаті проведеної роботи музейний предмет, фактично, отримав «друге життя» – тарілка набула експозиційного вигляду та зайняла гідне місце в музейному просторі. Дослідження реліквій, пов'язаних із відомими історичними постатями, є перспективним напрямком наукових студій, адже розкриває нові сторінки регіональної історії і збагачує скарбницю народної пам'яті.

Джерела та література

1. Акт вступу № 1915 від 24.09.1958 р. // Акт вступу основного фонду за 1958 р., ч. 2. – Роб. архів фондів ПКМВК. – Арк. 98–99.
2. Акт передачі Художньому музею 1945 р. // Роб. архів фондів ПКМВК. – 19 арк.
3. Акт повернення з Німеччини від 22.06.1948 р. // Роб. архів фондів ПКМВК. – 108 арк.
4. Інвентарна книга «Кс-2» (розпочата в 1948 р.). – 190 с.
5. **Кочубей А. В.** Семейная хроника: Записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790–1873 / А. В. Кочубей. – СПб.: Тип. братьев Пантелеевых, 1890. – 314 с.
6. **Мощенко К. В.** Про діяльність історико-етнографічного відділу музею / К. Мощенко // Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: 36. док. / Упоряд. Супруненко О. Б. – Полтава, 1992. – С. 81–83.
7. **Николаев В. Ф.** Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания / В. Николаев. – Полтава, 1991. – 45 с.
8. Паспорт реставрації пам'ятки культури (рухомої) РП-678 // Паспорти реставрації музейних предметів за 2021 р. – Роб. архів фондів ПКМВК.
9. Staffordshire Porcelain [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://antique-marks.com/staffordshire-porcelain.html>.

Keywords: *the Kochubeis, plate, preserving, restoration, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum.*

SUMMARY

Nataliya Kondratenko, Tamara Kondratenko
Porcelain Artifact of the Kochubeis

The article is dedicated to monument connected to famous Cossacks family the Kochubeis who had immense possession in Chutove Region. A plate from the Kochubes' ceremonial service, decorated with monogram of one of the family representatives draw attention of the authors. Artifact was given to museum by former economist from the Kochubeis' estate in 1958. Detailed scientific description of an object is given, peculiarities of restoration process are outlined.

Наталія Кузьменко, Олена Шиян

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ЗВІРОРАДГОСПУ «ПЕТРОВСЬКИЙ» МОВОЮ МУЗЕЙНИХ ЕКСПОНАТІВ

Публікація присвячена діяльності звірорадгоспу «Петровський», що працював у с. Чапаєве Чутівського району. Подана характеристика експонатів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, що висвітлюють різні напрямки діяльності господарства.

Ключові слова: звірорадгосп, О. Й. Каплевський, природнича колекція, опудала, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Одним із напрямків діяльності Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (далі – ПКМВК) є вивчення діяльності передових тваринницьких господарств краю та збереження артефактів, що розкривають їх історію. Одним із потужних хутрових господарств Полтавщини в ХХ ст. був радгосп (із 1960 р. – звірорадгосп) «Петровський», що працював у с. Чапаєве (тепер – Петрівка) колишнього Чутівського району, а нині Скороходівської селищної ради Полтавського району. У фондах ПКМВК зберігається чимало матеріалів, що стосуються історії цього господарства. Це фотонегативи, друковані видання, опудала тварин тощо. Музейні предмети розкривають різні напрямки діяльності звірорадгоспу. Зокрема, в природничій колекції музею наявні 10 опудал хутрових звірів, придбаних у господарства в 1954, 1955 та 1968 рр. Вони майстерно виготовлені таксидермістом музею Євгеном М'ячіним.

Свою історію радгосп розпочав восени 1920 р. Спочатку він спеціалізувався на розведенні овець: була побудована науково-дослідна станція з вирощування тварин, налагоджувалися напрямки реалізації продукції, активно здійснювався обробіток земель для створення кормової бази тощо [7].

У роки Другої світової війни господарство евакуювали до Сталінградської області. У грудні 1945 р. радгосп відновив свою діяльність. Спочатку його фахівці займалися кролівництвом, а пізніше напрямки спеціалізації господарства розширилися за рахунок розведення норок, сріблясто-чорних лисиць, песців [7].

У 1945–1975 рр. головним зоотехніком радгоспу був Олександр Йосипович Каплевський. Саме під його керівництвом відбувалося відновлення поголів'я кролів шляхом закупівлі тварин у кролівників-аматорів. У грудні 1945 р. з Бірюлінського звірорадгоспу Татарської АРСР були завезені 47 голів молодняка кролів породи фланер і 48 голів породи срібна шампань, що дало можливість розпочати роботи зі створення нових порід [7]. У науковій біблі-

отці ПКМВК наявна друкована праця О. Й. Каплевського «Кролівництво у Петровському радгоспі» (1963), де він описав роботу з виведення нових порід кролів, зокрема: сріблястий велетень, сірий велетень та ін. [6].

У фондах музею зберігаються опудала кролів породи сірий велетень (ПКМВК 13439 П 2080), сріблястий велетень (ПКМВК 13440 П 2081), шиншила (ПКМВК 13719 П 2171), білий велетень (ПКМВК 13720 П 2172) [3]. У 1954 р. кролі (самці) породи сірий велетень та сріблястий велетень, опудала яких пізніше виконав Є. М'ячін, експонувалися на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві.

Особливо цікавим експонатом музейної колекції є фотознімок (Нд-Нг 5075), датований липнем 1970 р. На ньому зображений головний зоотехнік господарства Олександр Каплевський, який дарує кролів учням-юнакам Опішнянської середньої школи [2].

16 січня 1947 р. в радгоспі розпочалась організація ферми з вирощування норок. Спочатку проводилися дослід з розведення звичайної коричневої норки, поголів'я якої було завезене з Німеччини. У наступні роки зі Швеції та Бельгії завезли інші породи і шляхом метизації було отримано білу, паломіно, сріблясто-блакитну, сапфірову, топазову норку тощо [7]. У природничій колекції музею наявні опудала норки коричневої (радгоспної) (ПКМВК 13435 П 2077), білої (ПКМВК 21057 П 2895), сріблясто-блакитної (ПКМВК 21058 П 2896), паломіно (ПКМВК 21059 П 2897) [3; 4].

*О. Й. Каплевський дарує кролів учням-юнакам
Опішнянської середньої школи. Липень 1970 р.*

У 1954 р. в господарстві розпочали організацію лисоферми. Наступного року із Пушкінського звірорадгоспу було завезено 95 особин сріблясто-чорних лисиць. У фондах ПКМВК зберігаються опудало самця сріблясто-чорної лисиці, вирощеного в радгоспі в 1955 р. (ПКМВК 13718 П 2170), та чимало фотонегативів із зображенням окремих тварин та загального вигляду лисоферми [1].

У 1960 р. господарство починає займатися розведенням блакитного песця. В музейній колекції наявне опудало блакитного песця норвезького типу, придбаного в радгоспу у 1968 р. (ПКМВК 21056 П 2894) [4].

Наукові співробітники ПКМВК підтримували тісний зв'язок із господарством, неодноразово здійснювали виїзди до звірорадгоспу для збору матеріалу та фотофіксації діяльності тваринників. Зокрема, один із таких виїздів музейників відбувся 5 червня 1991 р. під час підготовки до створення нової експозиції [5, арк. 61 зв. – 62]. Також у фондах музею зберігаються негативи фотознімків, виконаних його фотографом Миколою Радченком у 1993 р. На них зображені загальний вигляд господарства (ПКМВК 74113 Нг 21555) та деякі тварини: норка коричнева (ПКМВК 74110 Нг 21552, ПКМВК 74111 Нг 21553), лисиця сріблясто-чорна (ПКМВК 74112 Нг 21554), каліфорнійські кролі (ПКМВК 74114 Нг 21556) [1].

Протягом майже 80 років працівники звірорадгоспу «Петровський» високо тримали планку якісної роботи, зробивши вагомий внесок у розвиток тваринництва Полтавщини. Результати діяльності господарства були відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами. Науковці ПКМВК присвятили його досягненням окрему вітрину в розділі «Тваринництво» залу № 5 постійної експозиції відділу природи, що діяла до 2021 р. Ці матеріали широко використовувалися під час проведення оглядових і тематичних екскурсій. Вони постійно оновлювалися та користувалися великим інтересом у відвідувачів музею.

Тематичні предмети з колекції ПКМВК збережуть пам'ять про звірорадгосп «Петровський» для майбутніх поколінь, знаходитимуть широке застосування не лише в тематичному показі, а й у демонстрації загальних віх розвитку сільського господарства нашого краю.

Джерела та література

1. Інвентарна книга ПКМВК «Нг-23» (розпочата в 1992 р.). – 272 с.
2. Інвентарна книга ПКМВК «Нд-Нг-7» (розпочата в 1966 р.). – 496 с.
3. Інвентарна книга ПКМВК «П-3» (розпочата в 1950 р.). – 434 с.
4. Інвентарна книга ПКМВК «П-5» (розпочата в 1961 р.). – 198 с.
5. НА ПКМВК. – Ф. 02. – Спр. 173.
6. Каплевський О. Й. Кролівництво у Петровському радгоспі. – К: Держсільгоспвидав УРСР, 1963. – 51 с.
7. Моє квітуче село Чапаєве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://narodoznavstvamuzey.blogspot.com/p/blog-page_21.html.

Keywords: *state fur farm, O. Y. Kaplevskyi, natural collection, taxidermized animals, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum.*

SUMMARY

Nataliya Kuzmenko, Olena Shyian

Pages of History of State Fur Farm «Petrovskyi» in Museum Exhibits Language

Publication is dedicated to activity of state fur farm «Petrovskyi» that worked in Chapaieve Village Chutove District. Characteristics of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum exhibits, that illustrate various directions of the farm's work.

УДК 069.51:908(477.53-25):94(477)"1941/1945"(092)Печененко

Валентина Берзой

СИН ПОЛКУ МИКОЛА ПЕЧЕНЕНКО (1930–1987) В ЗІБРАННІ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Про життєвий шлях учасника Другої світової війни, жителя смт Артемівка (нині – Скороходове) М. Х. Печененка. Укладено список музейних предметів, присвячених фронтовим дорогам сина полку, що зберігаються у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Ключові слова: *Микола Печененко, партизан, розвідник, син полку, Артемівка, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.*

Сімдесят вісім років тому закінчилася Друга світова війна. Відтоді змінилося декілька поколінь. Але й досі жива пам'ять про незабутніх героїв тих часів. Фронтовими дорогами пройшли не лише дорослі, а й діти. Воістину якась невичерпна енергія та цілеспрямованість були закладені в юнацтво тієї пори – пори жорстокого двобою з нацизмом. Серед тих, хто героїчно боровся з ворогом, був і уродженець Кіровоградщини Микола Хомич Печененко, який майже два десятиліття (з 1968 до 1987 р.) мешкав на Чутівщині – в смт Артемівка (із 2016 р. – Скороходове). Партизан-розвідник, армійський розвідник, син полку М. Х. Печененко з боями пройшов від Дніпра до Праги й зустрів перемогу у травні 1945 р. п'ятнадцятирічним юнаком.

Про обпалене війною дитинство Миколи Хомича дізнаємось із його спогадів, що зберігаються у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Початок війни застав одинадцятирічного хлопчика в дитячому таборі. Не знав Миколка тоді, що його батько загинув у перші ж дні війни на фронті, а мама потрапила під бомбардування, і її поранену відвезли в санітарному поїзді до тилу.

Хлопчик запропонував дітям у таборі самотужки повертатися додому. Дорогою вони потрапили під ворожі бомби, і з 22-х їх вижило всього двоє. Після дванадцяти днів блукань по лісових стежках голодні діти зайшли в село, щоб розжитися харчами. Селяни наготували дітей, але, будучи дуже голодним, напарник Миколки не стримався і переїв, а через 1,5–2 год. помер.

Хлопчик пішов далі один. Через десять-дванадцять днів його, виснаженого від голоду й непристосованого, знайшов партизан П. Я. Хижняк. Він перевіз Миколку до оселі лісника, де його доглядала донька господаря будинку.

Навесні 1942 р. до оселі вдерлися гітлерівці, але хлопчику вдалося втекти до лісу, де він ховався до осені й шукав партизан. Восени підлітка прихистила вчителька-підпільниця, яку згодом нацисти задушили на його очах. І знову – лісові поневіряння, під час яких Миколка зустрівся з трохи старшим за нього Василем. Хлопці продовжили пошуки партизанів разом. Одного дня, йдучи вздовж берега річки, вони побачили двох німецьких солдатів, які купалися, а на березі – їхні речі та автомати. Підлітки непомітно для німців поцупили зброю. Саме цей трофей і привів їх до партизанів. Миколка й Василь, сидячи на дереві, роздивлялися здобуту зброю. Раптом, через недосвідченість та необережність юних вояків, автомат у їхніх руках дав чергу. За мить до них підійшли озброєні люди й наказали злізти з дерева та пояснити, хто вони є. Це й були партизани, які забрали хлопчаків із собою. Так у серпні 1943 р. Миколка став юним партизаном.

Письменник Микола Негода, який тоді також перебував у цьому загоні, пізніше згадував: «Худенький хлопчик у кубанці, чоботах і зшитій по росту шинелі, вихованець і улюбленець партизанської роти більше за всіх був прив'язаний до «баті» загону – Петра Яковича Хижняка».

У свій партизанський період М. Х. Печененко пережив чимало тяжких випробувань. Про одне з них він згадував так: «Ми, троє партизанів-розвідників, дізналися, що німці готують тимчасовий склад боеприпасів у містечку Сміла. І в ніч проти 6 листопада 1943 р. ми його підірвали, але втекти не встигли. Тільки Ткачука застрелив вартовий, а я і Василь Хильченко потрапили до рук гестапівців. Після перших допитів Василь вирішив: «Краще загину від кулі, ніж від допитів». Він нібито погодився показати нацистам базу партизанів і завів їх у глибокий ліс, де партизани й зустріли їх «гостинно». Василь утік, а озвірілі німці вилили всю ненависть на мене. Ворог застосовував витончені види допитів – мені прищемляли дверима пальці, заганяли під нігті загострені сірники, вибили передні зуби, пошкодили слух, облива-

ли крижаною водою. Кілька разів я приходив до тьми в казематі гестапо. На ранок допити продовжувалися: з моїх плечей знімали одяг, босого виштовхували на мороз, а одного разу пролунала команда: «Повісити». Ледве переступаючи опухлими ногами, я піднявся на облаштований ворогами ешафот, і, вже відчувачи петлю на шиї, втратив свідомість. Мене привели до тьми. І таким чином фашисти тричі імітували мою смерть через повішення. Останній раз, вийнятий із петлі, я відчув, що паралізований. Але мені пощастило: вранці 5 січня 1944 р. мене врятували німецькі антифашисти.

Одного разу, коли я, нерухомий, знаходився на лікуванні в партизансько-му лазареті, до табору партизанів увірвалися німці. Начальник медсанбату запропонував тим, хто може тримати в руках зброю, зайняти оборону. Я не міг пересуватися самотужки. Але саме тоді зі мною і сталося диво – стрес повернув мені здатність рухатися. Я вибрався із землянки. Перестрілка з німцями продовжувалася. Поруч упав смертельно поранений партизан. Я слабкими ще руками дотягнувся до гранати, зубами потягнув чеку, відчув перше клацання – жити мені залишалося рівно чотири секунди... Несподівано з протилежного боку лісу з'явилися партизани. Я відчув прилив сили і жбурнув гранату навздогін фашисту, який намагався втекти...».

Після з'єднання загону партизанів із діючою армією доля звела Миколу Печененка з іншими підлітками – також синами партизанського полку. Свій переможний бойовий шлях вони закінчили у Празі. Ці хлопчак з гідністю виконали свій військовий обов'язок, хоча їм тоді було по 12–14 років.

До війни Микола Хомич встиг закінчити лише три класи школи, але комбриг партизанського загону організував для таких, як він юнаків своєрідний робфак. Тому, коли в 1946 р. підліток повернувся на батьківщину, він склав екстерном іспити за сьомий клас і став слухачем Черкаського медичного технікуму. Паралельно хлопець опанував фах кіномеханіка та отримав посвідчення водія. Він мріяв про щасливе майбутнє, будував плани. Але катування в гестапо не минули безслідно для здоров'я сина полку. Навчаючись у технікумі, М. Х. Печененко знову пережив параліч кінцівок і тоді ж дізнався про невтішний прогноз лікарів: рано чи пізно на нього очікує повна нерухомість.

Згодом Микола Хомич став студентом Харківського автодорожнього інституту. Навчання у вузі він поєднував із працею у вільний час водієм. Це було неабияке навантаження, яке з часом призвело до втрати зору на півроку. Але, мобілізувавши всі сили, син полку успішно закінчив інститут.

Потому М. Х. Печененко працював в автогосподарствах Донбасу, в управлінні радгоспів на Одещині, але мріяв про роботу в промисловій галузі. У 1968 р. його бажання здійснилося – Микола Хомич обійняв посаду головного інженера цукрового заводу в смт Артемівка Чутівського району. Саме в цей період стан здоров'я сина полку помітно погіршився. Серйозні хвороби, зокрема параліч ніг, призвели до того, що в 1970 р. він отримав пер-

шу групу інвалідності. Але й тоді на милицях за годину долав триста метрів до робочого місця. Наступного року, зрозумівши, що все ж таки не зможе віддавати всі свої сили роботі, М. Х. Печененко написав заяву на звільнення. Йому тоді виповнився лише 41 рік...

Мужній боець борювався за життя до останньої миті. Він вирішив написати спогади про війну, але в нього відмовили руки. На допомогу прийшли колеги, які виготовили пристрій, щоб Микола Хомич міг писати зубами. Перу сина полку належать рукописи «Обпалене дитинство» (21 зошит), «Обпалена доля» (22 зошити) та «Доля генерала» (авторський нарис до однойменної повісті), що з 1981 р. зберігаються у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Іншу, менш вольову людину такі життєві випробування, напевно, зламали б. Але наш крайнин виявився людиною незламного духу. І його боротьба за життя є наочним прикладом, враховуючи реалії сьогодення, для нинішніх бійців за незалежність та щасливе майбутнє України.

Нижче подаємо список музейних предметів із колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, присвячених постаті М. Х. Печененка та його фронтовим дорогам.

1. Рукопис М. Х. Печененка «Опаленное детство» (21 зошит, смт Артемівка, 1973–1975 рр.). ПКМВК 47556 Д 6617. Папір, друк. 16,5×20,5 см. Акт № 8718 від 10.04.1981 р.

2. Рукопис М. Х. Печененка «Опаленная судьба» (22 зошити, смт Артемівка, 1977–1978 рр.). ПКМВК 47557 Д 6618. Папір, друк. 16,5×20,5 см. Акт № 8718 від 10.04.1981 р.

3. Рукопис М. Х. Печененка «Судьба генерала» (авторський нарис до однойменної повісті, смт Артемівка, 1978 р.). ПКМВК 47558 Д 6619. Папір, друк. 16,5×20,5 см. Акт № 8718 від 10.04.1981 р.

4. Газета «Ленинский путь» (Ізмаїл). 18.07.1967 р. Нас. 2 – стаття про М. Х. Печененка «Так орлята учились летать». ПКМВК 41960 Гж 638. Папір, друк. 30,7×41,8 см. Акт № 8479 від 05.06.1980 р.

5. Газета «Комсомолец Полтавщины». 09.05.1979 р. На с. 4 – вірші М. Х. Печененка. ПКМВК 41961 Гж 639. Папір, друк. 42×59 см. Акт № 8479 від 05.06.1980 р.

6. Газета «Пионерская правда» (Москва). 30.06.1978 р. На с. 4 – стаття про М. Х. Печененка «Фотография возвращается». ПКМВК 41962 Гж 640. Папір, друк. 29,6×41,2 см. Акт № 8479 від 05.06.1980 р.

7. Газета «Пионерская правда» (Москва). 23.02.1965 р. На с. 1 – стаття про М. Х. Печененка «Вот бы всем собраться». ПКМВК 41963 Гж 641. Папір, друк. 29,7×41,8 см. Акт № 8479 від 05.06.1980 р.

8. Фото. Нікітченко вітає М. Х. Печененка з 60-річчям Радянської влади. 1977 р. ПКМВК 48654 ФІРП 6837. Фотопапір, фотографування. 17,7×12,6 см. Акт № 8873 від 30.10.1981 р.

9. Фото. М. Печененко – син полку. 1945 р. ПКМВК 48667 ФІРП 6850. Фотопапір, фотографування. 12,5×18,2 см. Акт № 8873 від 30.10.1981 р.

10. Фото. Сини полку В. Євстіфеев, С. Паришін, В. Узбеков і М. Печененко. 10.05.1945 р. ПКМВК 48668 ФІРП 6851. Фотопапір, фотографування. 10,8×15,2 см. Акт № 8873 від 30.10.1981 р.

11. Фото. Члени Чутівського райкому партії та працівники військкомату вітають М. Х. Печененка з днем Радянської армії. 23.02.1977 р. ПКМВК 48669 ФІРП 6852. Фотопапір, фотографування. 18×13 см. Акт № 8873 від 30.10.1981 р.

***Keywords:** Mykola Pechenko, partisan, scourer, son of regiment, Artemivka, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum.*

SUMMARY

Valentyna Berzoi

Son of the Regiment Mykola Pechenko (1930–1987) in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection

About life of the Second World War participant, citizen of Artemivka Town (now – Skorokhodove) M. Kh. Pechenko. Annotated list of museum objects connected with front life of son of regiment preserved in funds of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum is given.

УДК 719:725.94](477.53-22)

Наталія Сиволап

ПРО ОДНУ З ПАМ'ЯТОК ЧУТОВОГО ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Узагальнена інформація про одну з пам'яток Чутового – Меморіальний комплекс: Братська могила воїнів. Пам'ятний знак полеглим воїнам-односельчанам.

***Ключові слова:** пам'ятки, об'єкти культурної спадщини, Чутове, братська могила воїнів, скульптор Олександр Черницький.*

На території Чутівської селищної ради зафіксовано 41 об'єкт культурної спадщини. З них 17 пам'яток місцевого значення, 13 пам'яток взято на облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності Законом України «Про охорону культурної спадщини», та 11 щойно виявлених об'єктів.

Одна із пам'яток – Меморіальний комплекс: Братська могила воїнів. Пам'ятний знак полеглим воїнам-односельчанам. Розташована в парковій зоні центральної частини селища.

За архівними даними станом на 1955 р., у могилі поховано 947 солдатів та офіцерів, із них були відомі прізвища 84-х [3].

Серед них воїни із підрозділів 199-ї, 226-ї стрілецьких дивізій, 1051-го, 1053-го стрілецьких полків 300-ї стрілецької дивізії, 47-ї, 76-ї гірських стрілецьких дивізій, 132-ї танкової бригади, які загинули в оборонних боях за с. Чутове, х. Нова Дмитрівка 26 вересня – 13 жовтня 1941 р.; воїни 180-ї, 305-ї стрілецьких дивізій, які загинули в боях із німецькими загарбниками 24–25 лютого 1943 р. в ході Харківської наступальної операції; воїни 84-ї, 375-ї стрілецьких дивізій, 6-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії, які загинули в боях 16–21 вересня 1943 р.

Чутове було окуповане гітлерівцями 13 жовтня 1941 р. [8, с. 210]. Бойові дії за звільнення Чутівського району відбувалися в декілька етапів. У ході Харківської наступальної операції війська Воронежського фронту з 21 лютого до 7 березня 1943 р. вели жорстокі бої з величезними втратами. Населені пункти району неодноразово переходили із рук в руки. Кінець гітлерівській окупації Чутового покладено 21 вересня 1943 р. [8, с. 210]. Загиблі солдати та офіцери були поховані в різних куточках та за межами населеного пункту.

У 1955 р. їхні останки перенесені до братської могили в центрі села. Згідно з рішенням райвиконкому на могилі встановлено пам'ятник, виготовлений Харківським промкомбінатом. Його автор – інженер-архітектор Полевич. Залізобетонна скульптура (висота – 2,5 м) воїна з автоматом була встановлена на цегляному, оштукатуреному постаменті (висота – 3,5 м). На постаменті напис українською мовою: «Вічна слава героям, що полягли в боях за свободу і незалежність нашої Вітчизни» [5, с. 1161]. Поряд на бетонній дошці прізвища загиблих. Паспорт пам'ятки засвідчує про поховання 956 воїнів [6].

Згідно з рішенням виконкому Чутівської районної ради в 1978 р. була проведена реконструкція меморіального комплексу [7]. На плитах із рожевого граніту у вигляді розгорнутої книги викарбували 89 імен похованих воїнів. Завдяки наполегливості місцевих дослідників і краєзнавців було виявлено ще 94 прізвища загиблих, які пізніше теж увічнили на встановлених додатково гранітних плитах. Поряд викарбувані імена 279 чутівців, що загинули на фронтах Другої світової війни. За даними одинадцятого тому Книги Пам'яті України по Полтавській області, на сьогодні відомі 556 прізвищ загиблих односельчан [4, с. 588–609].

Біля могили встановлена скульптурна група (висота – 2,5 м) з рожевого граніту: жінка, на руках якої поранений воїн. Причому це не масова тиражована копія, як на більшості братських могил області. Її автором є відомий український скульптор Олександр Миколайович Черницький.

Народився він 25 серпня 1918 р. у с. Полонки Чернігівської області, там же пройшло його дитинство. У 1936 р. закінчив 1-у Полтавську зразкову школу-десятирічку і вступив на архітектурний факультет Харківського будівельного інституту. З 1938 р. навчався на скульптурному факультеті Ака-

демії мистецтв. 21 червня 1941 р. приїхав на літню виробничу практику до Полтави. Звідси у вересні евакуювався до Тбілісі, де вступив до Тбіліської академії мистецтв. Працював на авіазаводі спочатку модельником, пізніше художником. Із 1945 р. відновив навчання на 4-му курсі скульптурного факультету Академії мистецтв.

У 1960 р. скульптором було створено композицію «Молодість», що встановлена в Чутовому. Протягом 1961–1968 рр. Олександр Миколайович працював над скульптурою, яку встановили в 1970 р. у Полтаві на місці масових розстрілів і поховання жертв нацизму (вул. Раїси Кириченко). Він же – автор пам'ятного знаку полеглим воїнам-студентам і працівникам Полтавського інженерно-будівельного інституту (1975 р.) та пам'ятника-погруддя М. В. Скліфосовського, встановленого в 1979 р. на подвір'ї Полтавської обласної лікарні (вул. Шевченка, 23). Упродовж 1975–1987 рр. О. М. Черницький працював над створенням комплексу скульптурних композицій, встановлених у Чутовому: «Сім'я» (1981), «Весна (Пори року)» (1984), «Вершник» (1985), «Праця» (1986–1987), «Материнство».

Скульптор неодноразово бував у Чутовому, востаннє приїздив сюди у 2000 р. [1]. А його роботи є окрасою селища. Мистецтвознавцям було б доцільно провести додаткові дослідження цих об'єктів та розглянути питання занесення їх з метою подальшого збереження до Переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини Полтавської області, а в подальшому – до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Досліджуваний нами об'єкт – Меморіальний комплекс: Братська могила воїнів. Пам'ятний знак полеглим воїнам-односельчанам – є пам'яткою Другої світової війни 1939–1945 рр., що увічніює пам'ять про її події, учасників та жертв [2]. Він має не тільки історичну, а й художню цінність. Наказом Міністерства культури, молоді та спорту України від 25.02.2020 р. № 1062 комплекс занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією пам'ятка історії місцевого значення, обліковий номер 3035-Пл.

Джерела та література

1. Бафталовська Г. Шедевр декоративно-паркового мистецтва // Сільські новини. – 2018. – 21 вересня. – № 75 (8821). – С. 2.
2. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>.
3. Информация о захоронении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=83898743>.
4. Книга Пам'яті України. Полтавська обл. – Т. 11: Хорольський р-н, Чорнухинський р-н, Чутівський р-н, Шишацький р-н. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 944 с.
5. Пам'ятники Полтавщини. Лубенський-Шишацький райони. – 1225 с. // Роб. архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства ПКМВК.

6. Паспорт історичного пам'ятника // Роб. архів Чутівського краєзнавчого музею.
7. Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.1326-2.16.24 // Роб. архів науково-дослідного відділу пам'яткознавства ПКМВК.
8. Хронологічний довідник про період тимчасової німецько-фашистської окупації населених пунктів Полтавської області 1941–1943 рр. – Полтава: АСМІ, 2005. – 228 с., іл.

Keywords: *monuments, object of cultural heritage, Chutove, collective grave, sculptor Oleksandr Chernytskyi.*

SUMMARY

Nataliya Syvolap

About One of the Second world War Monuments from Chutove

General information about one of monuments in Chutove – Memorial Complex: collective grave of warriors. Monument to perished fellow villagers-warriors – is given.

НАШІ АВТОРИ

Бафталовська Галина Степанівна – директор Комунальної установи культури «Чутівський краєзнавчий музей» (смт Чутове Полтавської обл.).

Берзой Валентина Миколаївна – старша наукова співробітниця науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Воскобійник Тетяна Василівна – головний архівіст відділу інформації та використання документів Державного архіву Полтавської області (м. Полтава).

Галян Галина Іванівна – старша наукова співробітниця науково-дослідного експозиційного відділу етнографії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Гейко Анатолій Володимирович – старший науковий співробітник КЗ «Центр охорони та досліджень пам'яток археології» Полтавської обласної ради, кандидат історичних наук (м. Полтава).

Дідусенко Ганна Анатоліївна – головний бібліотекар відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського (м. Полтава).

Євдокимова Олена Євгенівна – адміністратор інформаційно-довідкової зали електронного архіву Управління Служби безпеки України в Полтавській області (м. Полтава).

Капко Світлана Михайлівна – наукова співробітниця Наукової бібліотеки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Кигим Світлана Леонідівна – старша наукова співробітниця науково-дослідного експозиційного відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Коваленко Михайло Володимирович – завідувачий відділом КЗ «Центр охорони та досліджень пам'яток археології» Полтавської обласної ради (м. Полтава).

Коваленко Оксана Валентинівна – доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, кандидат історичних наук, доцент (м. Полтава).

Кондратенко Наталія Григорівна – завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Кондратенко Тамара Костянтинівна – головний зберігач фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Кузьменко Наталія Вікторівна – завідувачка науково-дослідного експозиційного відділу новітньої історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Лавріненко Алла Анатоліївна – завідувачка Народного музею «Музична Полтавщина» імені М. А. Фісуна Полтавського фахового коледжу мистецтв імені М. В. Лисенка, старша наукова співробітниця науково-дослідного відділу музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Лимар Олександр Сергійович – науковий співробітник науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Луговий Роман Сергійович – асистент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава).

Мельникова Ірина Сергіївна – завідувачка науково-дослідного експозиційного відділу археології Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Менчинська Тетяна Володимирівна – завідувачка науково-дослідного відділу реставрації Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Павленко Сергій Олегович – шеф-редактор наукового історичного журналу «Сіверянський літопис» (м. Чернігів).

Петренко Ірина Миколаївна – завідувачка кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор історичних наук, професор (м. Полтава).

Пістоленко Ірина Олександрівна – завідувачка сектору наукової інформації Полтавського музею авіації і космонавтики, доктор історичних наук (м. Полтава).

Пісцова Марія Петрівна – завідувачка науково-дослідного експозиційного відділу етнографії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Самородов Віктор Миколайович – доцент кафедри захисту рослин Полтавської державної аграрної академії, голова Полтавського відділення Українського ботанічного товариства (м. Полтава).

Селезньова Ірина Геннадіївна – завідувачка відділу науково-освітньої роботи Комунального закладу культури «Кременчуцький краєзнавчий музей» (м. Кременчук).

Сиволап Наталія Миколаївна – завідувачка науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Скирда Антоніна Миколаївна – завідувачка сектору науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Скирда Олег Анатолійович – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Сулима Оксана Сергіївна – завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Усенко Владислав Миколайович – старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу новітньої історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Федорова Марина Анатоліївна – завідувачка відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського (м. Полтава).

Філонченко Володимир Володимирович – молодший науковий співробітник КЗ «Центр охорони та досліджень пам'яток археології» Полтавської обласної ради (м. Полтава).

Чеботарьова Людмила Василівна – завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Шиян Олена Олексіївна – завідувачка науково-дослідного експозиційного відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

Яремченко Віталій Андрійович – старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу пізнього середньовіччя та нової історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (м. Полтава).

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЛЛУ – Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
АН СРСР – Академія Наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік, М.
АН УРСР – Академія Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки, Київ
арк. – аркуш
ВО – військовий округ
ВУАК – Всеукраїнський археологічний комітет, Київ
ВУНК – Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами
ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
га – гектар
ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України, Київ
ДАПО – Державний архів Полтавської області, Полтава
ДАХО – Державний архів Харківської області, Харків
ДП – державне підприємство
ДПУ – Державне політичне управління
зв. – зворот
ІМК – Інститут історії матеріальної культури, Л.
КДПІ – Кременчуцький державний політехнічний інститут, Кременчук
КДПУ – Кременчуцький державний політехнічний університет, Кременчук
КЗ – комунальний заклад
КЗТФ – Кременчуцький загальнотехнічний факультет, Кременчук
КК – Кримінальний кодекс
км – кілометр
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ – Комуністична партія України

КрКМ – Кременчуцький краєзнавчий музей, Кременчук
КСИА – Краткие сообщения Института археологии, М.
КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры, Л.
КФ ХПІ – Кременчуцький філіал Харківського політехнічного інституту, Кременчук
м – метр
м. – місто
МВД – Министерство внутренних дел
МДБ – Міністерство державної безпеки
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР, М., Л.
МТС – машинно-тракторна станція
НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ
НА ПКМВК – Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Полтава
НА ЦОДПА – Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології Полтавської обласної ради, Полтава
НАН України – Національна Академія наук України, Київ
НАНУ – Національна Академія наук України, Київ
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
ННЦ ХФТІ – Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут», Харків
НСПУ – Національна спілка письменників України
НСШ – неповна середня школа
оп. – опис
ОУН – Організація українських націоналістів
ПКМВК – Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтава
ПМАіК – Полтавський музей авіації і космонавтики, Полтава
р. – рік; річка
РАН – Российская Академия наук, М.

РВ – районний відділ
 РДАДА – Російський державний архів
 давніх актів, М.
 РДВІА – Російський державний військо-
 во-історичний архів, М.
 РК – районний комітет
 РНК – Рада народних комісарів
 РО – районный отдел
 рр. – роки
 РСФСР – Российская Социалистическая
 Федеративная Советская Республика
 с. – село; сторінка
 САИ – Свод археологических источни-
 ков, М.
 СБУ – Служба безпеки України
 сл. – слобода
 смт – селище міського типу
 спр. – справа
 СРСР – Союз Радянських Соціалістич-
 них Республік
 сс. – села
 ст. – станція; стаття; століття
 СШ – середня школа
 США – Сполучені Штати Америки

т. – том
 УВО – Українська військова організація
 УНКВС – Управління Народного коміса-
 ріату внутрішніх справ
 УНР – Українська Народна Республіка
 УПЦ МП – Українська православна церк-
 ва (Московського патріархату)
 УРСР – Українська Радянська Соціаліс-
 тична Республіка
 УСБУ – Управління Служби безпеки
 України
 УСРР – Українська Соціалістична Радян-
 ська Республіка
 ф. – фонд
 х. – хутір
 ХТЗ – Харківський тракторний завод
 ЦК КПРС – Центральний Комітет Кому-
 ністичної партії Радянського Союзу
 ЦОДПА – Центр охорони та досліджень
 пам'яток археології Полтавської обласної
 ради, Полтава
 ч. – частина
 ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних На-
 цій з питань освіти, науки і культури

TABLE OF CONTENTS

I. ARCHAEOLOGICAL SCIENCES

Filonchenko V., Kovalenko M. Monument Protecting and Touristic Aspects of Popularization and Preserving of Hryshkove Place of Ancient Settlement	7
Melnykova I., Menchynska T. The Ancient Russ Axe from the Orchyk River in Poltava Region.....	12
Luhovyi R., Kovalenko O. Archaeological Investigation in Chutove District in 2015	19

II. HISTORICAL RESEARCH

1. Questions of New and Recent History of Chutove District

Pavlenko S. Kolomak Council in Details on July 25, 1687 at the Territory of Chutove District	27
Skyrda A., Skyrda O. History of Administrative and Territorial Structure in Chutove District	40
Usenko V. Development of Folk Education in Chutove (the 19 th – early 20 th cc.)	50
Lymar O. Natives of Chutove – Participants of the First World War of 1914–1918	58
Yevdocymova O. Chutove Citizens – Victims of Totalitarian Regime (1930s)	62
Petrenko I. Chutove District and Its Inhabitants During the Second World War in the Researches of V. N. Zhuk	67
Voskobiinyk T. Ostarbeiters from Chutove District: Review of Filtration Cases of Repatriates	71

2. Personnel

Didusenko H. Identity of Mariia Bashkyrtseva in Outlook of I. Knysh	75
Kyhym S., Samorodov V. Mykola Oleksiiovych Zarudnyi (1859–1919) – Direction of Life and Achievements of Prominent Naturalist.....	80
Usenko V. Ivan Maksymovych Perlyk (1869–1921): Pages of Biography of Rebel Leader	84
Heiko A. Panas Narizhniak – «Case of Three Petliurians» Subject.....	93
Melnykova I., Sulyma O. The Serbinovskiy Teacher Dynasty from Chutove District	97
Fedorova M. Artist Stanislav Eleshkevych – Native of Chutove	105
Lavrinenko A., Yaremchenko V. Winged with Mother's Song (to 155s anniversary of M. A. Fisun)	108
Kapko S., Melnykova I. Halyna Sydorenko – Coryphaeus of Museum Work	114
Halian H. Remembrance about Halyna Sydorenko (to the 105 th Anniversary)	118

Pistolenko I. Dmytro Pavlovych Kalnyi (1927–2018) – Honored Culture Worker of Ukraine.....	121
Baftalovska H. He Saw People with His Heart and Stayed Loyal to His Principles (Yu. M. Baftalovskyi)	126
Selezniova I. Volodymyr Yelyseiovych Maslov (1933–2007) – Scientist, Rector, Honored Citizen of Kremenchuk.....	130
Kyhym S., Chebotariova L. Life, Devoted to Science: Prominent Scientists of Chutove District.....	135
Pistsova M. Universe at Needlepoint: Nina Ipatii – Honored Master of Folk Art of Ukraine	141
III. MUSEUM SCIENCE, MONUMENTAL SCIENCE	
Kondratenko N., Kondratenko T. Porcelain Artifact of the Kochubeis	147
Kuzmenko N., Shyian O. Pages of History of State Fur Farm «Petrovskyi» in Museum Exhibits Language	152
Berzoi V. Son of the Regiment Mykola Pechenenko (1930–1987) in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection.....	155
Syvolap N. About One of the Second world War Monuments from Chutove	159
OUR AUTHORS	163
LIST OF ABBREVIATIONS	166

ЗМІСТ

I. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Філонченко В., Коваленко М. Памяткоохоронні й туристичні аспекти популяризації та збереження Гришківського городища	7
Мельникова І., Менчинська Т. Давньоруська сокира з басейну Орчика на Полтавщині	12
Луговий Р., Коваленко О. Археологічні розвідки на Чутівщині у 2015 р.	19

II. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Питання нової та новітньої історії Чутівщини

Павленко С. Коломацька рада у подробицях її проведення 25 липня 1687 р. на території Чутівщини	27
Скирда А., Скирда О. Історія адміністративно-територіального устрою Чутівщини.....	40
Усенко В. Розвиток народної освіти в Чутовому (XIX – початок XX ст.)	50
Лимар О. Уродженці Чутового – учасники Першої світової війни 1914–1918 рр.	58
Євдокимова О. Чутівці – жертви тоталітарного режиму (30-ті рр. XX ст.).....	62
Петренко І. Чутівщина й чутівці в роки Другої світової війни у дослідженнях В. Н. Жук	67
Воскобійник Т. Остарбайтери з Чутівщини: огляд фільтраційних справ репатріантів	71

2. Персоналії

Дідусенко Г. Постать Марії Башкирцевої у поглядах І. Книш.....	75
Кигим С., Самородов В. Микола Олексійович Зарудний (1859–1919) – траєкторія життя та здобутків видатного натураліста	80
Усенко В. Іван Максимович Перлик (1869–1921): сторінки біографії повстанського ватажка.....	84
Гейко А. Панас Наріжняк – фігурант «Справи про трьох петлюрівців»	93
Мельникова І., Сулима О. Учительська династія Сербіновських із Чутівщини.....	97
Федорова М. Художник Станіслав Елешкевич – уродженець Чутового.....	105
Лавріненко А., Яремченко В. Окрилений піснями мами (до 115-річчя від дня народження М. А. Фісуна).....	108
Капко С., Мельникова І. Галина Сидоренко – корифей музейної справи	114
Галян Г. Спомин про Галину Сидоренко (з нагоди 105-річчя від дня народження)	118
Пістоленко І. Дмитро Павлович Кальний (1927–2018) – Заслужений працівник культури України	121

Бафталовська Г. Серцем бачив людей та був вірним своїм принципам (Ю. М. Бафталовський)	126
Селезньова І. Володимир Єлисейович Маслов (1933–2007) – науковець, ректор, Почесний громадянин Кременчука	130
Кигим С., Чеботарьова Л. Життя, присвячені науці: видатні вчені Чутівщини.....	135
Пісцова М. Всесвіт на вістрі голки: Ніна Іпатій – Заслужений майстер народного мистецтва України	141

III. МУЗЕЄЗНАВСТВО. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Кондратенко Н., Кондратенко Т. Порцелянова реліквія кочубейського роду	147
Кузьменко Н., Шиян О. Сторінки історії звірорадгоспу «Петровський» мовою музейних експонатів	152
Берзой В. Син полку Микола Печененко (1930–1987) в зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського	155
Сиволап Н. Про одну з пам'яток Чутового періоду Другої світової війни	159

НАШІ АВТОРИ.....	163
------------------	-----

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	166
------------------------	-----

Наукове видання

ЧУТІВЩИНА: ВІД ДАВНИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ

Збірник наукових статей

Випуск 2

Оригінал-макет підготовлений
у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського

Відповідальний за випуск **Т. В. Боровик**
Упорядник та науковий редактор **В. М. Усенко**
Англійський текст **Н. Г. Кондратенко**
Дизайн і комп'ютерна верстка **Н. А. Васільєвої**

Здано в набір 22.05.2025. Підписано до друку 22.05.2025.
Формат 60 × 84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк арк. 10,5. Наклад 65 прим.
Зам. № 01/2025.

Видавець і виготовлювач ТОВ «АСМІ».
36011, м. Полтава, вул. В. Міщенко, 2.
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК №4420 від 16.10.2012 р.